

ВЕРХОВНОГО Вісник Суду України

Щодо повернення судом
кримінальної справи на додаткове
розслідування та прокурору

Про стан організації здійснення
правосуддя у Донецькій області

Про практику застосування
судами земельного законодавства
при розгляді цивільних справ

Судові рішення у цивільних,
господарських, кримінальних
справах

Застосування законодавства
про погашення і зняття судимості

Суддівське самоврядування:
проблеми і перспективи

2007

№ 6 (46)

Офіційне науково-практичне видання

Офіційне науково-практичне видання.
Виходить дванадцять разів на рік.
Засноване 22 липня 1994 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Журнал включено до переліку
наукових фахових видань
постановою Президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

Голова редакційної ради — П.І. Шевчук

Редакційна рада:

О.Ф. Волков,

Ю.М. Кармазін,

С.В. Ківалов (д.ю.н.),

Л.М. Козаченко (відп. секретар),

Н.С. Кузнецова (д.ю.н.),

Г.Г. Куц,

Н.П. Лукашова,

В.Р. Мойсик,

Є.І. Овчинников,

П.П. Пилипчук,

В.П. Потапенко,

З.В. Ромовська (д.ю.н.),

М.П. Селіванов (заступник голови

редакційної ради),

В.Я. Тацій (д.ю.н.),

В.І. Шакун (д.ю.н.),

М.Й. Штефан (д.ю.н.),

А.Г. Ярема

Редакція не завжди поділяє думку
авторів дискусійних статей.

За точність наведених у цих статтях даних,
посилань на нормативні акти
й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом
голови редакційної ради
з обов'язковим посиланням на джерело

Анотована інформація про черговий номер
журналу ще до виходу його у світ подається на
web-сайті Верховного Суду України
<http://www.scourt.gov.ua>

2

2 **Маляренко В.Т.** Щодо повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування та прокурору
Maliarenko V.T. On sending criminal case back for supplementary investigation and prosecutor

14

У Президії Верховного Суду України та у Раді суддів України

At the Presidium of the Supreme Court of Ukraine and Judicial Council of Ukraine

14 **Про стан організації роботи судів та здійснення правосуддя в Донецькій області у 2003 р.**

On the state of organization of courts operation in Donetsk region in 2003

20 **Про стан організації здійснення правосуддя у Донецькій області**

Постанова спільного засідання Президії Верховного Суду України та президії Ради суддів України від 9 квітня 2004 р. № 21

On the state of justice delivering in Donetsk region
Resolution of joint meeting of the Presidium of the Supreme Court of Ukraine and Presidium of Judicial Council of Ukraine of April 9, 2004, No. 21

22

У Пленумі Верховного Суду України

At the Plenum of the Supreme Court of Ukraine

22 **Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ**

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7

On courts practice in application of land legislation in dealing with civil cases

Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of April 16, 2004, No. 7

29 **Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Законом України від 22 травня 2003 р. «Про податок з доходів фізичних осіб»**

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 травня 2004 р. № 9

On some issues of application of administrative and criminal legislation by courts of Ukraine in connection with the law of Ukraine "On personal income tax", became effective on May 22, 2003

Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of May 28, 2004, No. 9

29 Про призначення Першого заступника Голови Верховного Суду України

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11 червня 2004 р. № 12

On appointment of the First Deputy Chairman of the Supreme Court of Ukraine

Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of June 11, 2004, No. 12

30 Судова практика Judicial Practice

30 Рішення у цивільних справах

Decisions in civil cases

34 Рішення у господарських справах

Decisions in commercial cases

36 Рішення у кримінальних справах

Decisions in criminal cases

39 У Європейському суді з прав людини At the European Court of Human Rights

39 Рішення у справі «Геннадій Науменко проти України»

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини

Judgment in the Case of Gennadiy Naumenko v. Ukraine
Press release of the Registrar of the European Court of Human Rights

40 Рішення у справі «Янков проти Болгарії»

Judgment in the Case of Yankov v. Bulgaria

43 Коментар законодавства Comments to Legislation

43 Паневін В.О. Застосування законодавства про погашення і зняття судимості

Panevin V.O. Application of legislation on cancellation and expunging of criminal record

46 Проблеми судово-правової реформи Issues of Judicial-Legal Reform

46 Косарев В.І. Суддівське самоврядування: проблеми і перспективи

Kosariiev V.I. Judicial self-government: questions and prospects

Міжнародні зв'язки

International Cooperation

Адреса редакції:

01024 Київ 24, вул. П. Орлика, 4^а,
кімн. 516, 517, 519.

Телефони:

голова редакційної ради (044) 253-8772,
відповідальний секретар (044) 253-4258,
редактори (044) 253-7081,
група технічного забезпечення
(044) 253-0687, 253-1683.

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори

А.В. Гончарук,

Р.В. Парубець,

Н.М. Федоровська,

Л.М. Атаманчук

Літературний редактор

А.І. Смолкіна

Комп'ютерний набір

Ж.М. Колодченко

Верстка

С.І. Самкової,

В.М. Горобченка

Репрографія

В.М. Горобченка

Фото

В.С. Негребецького

Оформлення обкладинки

В.С. Жиборовського

Переклад англійською

О.В. Гунько

Видавець:

Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.

Телефон: (044) 537-5100,

тел./факс: (044) 537-5140, 537-5118, 537-5120.

E-mail: market@inyure.kiev.ua

Віддруковано:

Друкарня Концерну «Видавничий Дім «Ін Юре»

04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17-21.

Підписано до друку 21.06.2004. Формат 60x84/8.

Друк офсетний. Обл.-вид арк. 6,62. Умовн. друк арк. 5,58.

Наклад 7000 прим. Ціна договірна.

Щодо повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування та прокурору

В.Т. Маляренко,
Голова Верховного Суду України

28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України. Її положеннями вперше закріплено таку засаду судочинства, як змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, а також гарантовано кожному судовий захист його прав і свобод.

17 липня 1997 р. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) і взяла на себе зобов'язання прийняти протягом року Кримінально-процесуальний кодекс України (далі — КПК) та діяти щодо прав і свобод людини відповідно до цієї Конвенції. Зокрема, ст. 6 Конвенції передбачене право людини на ефективний засіб правового захисту та справедливий судовий розгляд її справи в суді в розумні строки незалежним і безстороннім судом, а також право кожної людини, обвинуваченої у вчиненні злочину, вважатися невинною доти, поки її вину не буде доведено згідно із законом.

Прийняття Конституції та ратифікація Конвенції і ряду протоколів до неї зумовили необхідність значних змін у багатьох галузях права. Найбільш кардинально вони зачепили кримінальний процес. Але, незважаючи на обов'язки перед Радою Європи, а також те, що Конституція України діє уже вісім років, КПК в Україні до цього часу не прийнятий. Зміни, що були внесені в чинний КПК, не зняли всієї його проблематики.

У таких умовах, без приведення КПК у відповідність із Конституцією, діяльність органів дізнання та досудового слідства, й особливо судів, надзвичайно ускладнена.

Однією з найболючіших, теоретично необґрунтованою є проблема повернення судом справ на додаткове розслідування.

Пересічному громадянину, а тим більше юристу, слід знати, що повернення справи судом на додаткове розслідування для України не є традиційним. Навпаки, відповідно до ст. 13 Статуту кримінального судочинства Російської імперії (затверджений 20 листопада 1864 р.), дія якого поширювалась і на частину сьогоденної України, заборонялося «зупиняти вирішення справи під приводом неповноти, неясності або протиріччя законів. За порушення цього правила винні притягуються до відповідальності як за протизаконну бездіяльність влади»¹.

Повернути справу на додаткове розслідування у випадку неповноти слідства мав право лише прокурор.

Що стосується суду, то згідно зі ст. 12 названого Статуту «всі судові установи зобов'язані вирішувати справи у точному розумінні існуючих законів, а у випадку неповноти, неясності або протиріччя законів, якими судиме діяння забороняється під страхом покарання, повинні обґрунтовувати рішення загальним змістом законів»². Тобто суд мав право лише постановити вирок — обвинувальний чи виправдувальний — або закрити справу. Зволікати, повертати справу кому-небудь суд не мав права. В цьому була суть змагальності сторін, повага до права людини на справедливий і неупереджений суд, який провадиться в розумні строки, суд, який не обвинувачує чи шукає якісь шляхи для обов'язкового обвинувачення, не підміняє прокурора, а зобов'язує до того, щоб кожна

¹ Российское законодательство X–XX веков. Судебная реформа: В 9 т. — Т. 8. — М., 1991. — С. 121. — (Тут і далі — переклад автора).

² Там же.

сторона в процесі виконувала свої обов'язки з надзвичайною старанністю і добросовісністю.

Ті частини території України, які раніше перебували у складі інших держав, також не знали інституту повернення судом справи на додаткове розслідування.

Слід зазначити, що і перший радянський КПК 1923 р. не знав інституту повернення судом справи на додаткове розслідування. Цей інститут з'явився в КПК 1927 р. і в подальшому був розвинутий під впливом тоталітарних уявлень про місце і значення суду не як органу правосуддя, а як органу боротьби зі злочинністю. З тим, яким був цей суд, зокрема в період 1920—1950 рр., читач зможе ознайомитись у роботі Пітера Соломона «Советская юстиция при Сталине»³.

У радянський період суд тривалий час мав право за власною ініціативою відправити будь-яку справу публічного чи приватно-публічного обвинувачення для проведення додаткового розслідування, якщо, на його погляд, у справі була допущена неповнота, односторонність або необ'єктивність слідства, які не можна було усунути на стадії судового слідства, для вирішення питання про нове обвинувачення підсудного чи про притягнення до кримінальної відповідальності іншої особи. Він мав право це зробити і за клопотанням учасників процесу.

Законом України від 21 червня 2001 р. № 2533-III, що набрав чинності 29 червня 2001 р., цей порядок змінений. Зокрема, на стадії попереднього розгляду справи суддя відповідно до ст. 246 КПК з власної ініціативи або за клопотанням учасників процесу своєю постановою повертає справу на додаткове розслідування у випадках, коли під час порушення справи, провадження дізнання або досудового слідства були допущені такі порушення вимог цього Кодексу, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду. В усіх інших випадках, тобто для погіршення становища обвинуваченого або притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, суддя може направити справу на додаткове розслідування лише за клопотанням зазначених у названій статті осіб.

На стадії судового розгляду справи згідно зі статтями 276—278, 281 КПК правила повернення справи на додаткове розслідування майже аналогічні. Таким чином, за загальним змістом цих норм у визначених законом випадках суддя направляє справу на додаткове розслідування в разі необхідності погіршення становища підсудного чи притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб за клопотанням відповідних учасників процесу, а в усіх інших визначених законом випадках — за власною ініціативою чи за клопотанням учасників процесу.

Аналогічне право судді та суду (з незначними нюансами) закріплюється і в проекті КПК. Тобто розробники цього проекту не тільки не заперечують проти інституту повернення судом справи на додаткове розслідування, а навпаки, вважають це пози-

тивним явищем. На нашу думку, закріплення в КПК права суду за власною ініціативою та у визначених законом випадках за клопотанням учасників процесу повертати справу для проведення додаткового розслідування свідчить про незнання або нерозуміння чи небажання розуміти того цивілізаторського шляху в кримінальному процесі, яким ідуть інші країни світу.

Як відомо, більшість європейських країн, в яких є досудове слідство, не надолужують недоліки досудового слідства, якщо їх неможливо усунути в судовому засіданні, за рахунок повернення справи на додаткове розслідування, оскільки знають і вважають, що судове слідство порівняно з досудовим є головним, а не другорядним, що передбачені законом можливості досудового слідства не можуть превалювати над можливостями слідства судового і, крім того, право людини на доступ до правосуддя та на розумний строк провадження в кримінальній справі не дозволяє затягувати у такий спосіб вирішення справи судом.

Серед пострадянських країн прибалтійські країни, Молдова, Російська Федерація та ряд інших відмовилися від повернення судом справи на додаткове розслідування, вважаючи цей інститут таким, що не позначається позитивно на якості досудового слідства та суперечить засадам судочинства і правам людини. Водночас Україна, заявляючи, що вона є правовою державою й такою, що тяжіє до євроінтеграційних процесів, залишає та розвиває цей анахронізм.

³ Соломон П. Советская юстиция при Сталине: Пер. с англ. — М., 1998. — 464 с.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 28 квітня 2004 р. В.Т. Маляренку присвоєно вчене звання професора кафедри кримінального права, процесу та криміналістики.

15 травня 2004 р. його обрано дійсним членом (академіком) Української академії наук — всеукраїнської громадської наукової організації, яка об'єднує провідних вчених і спеціалістів, що працюють у різних галузях і регіонах України, з метою ефективного використання їх творчого потенціалу для науково-технічного, соціально-економічного та культурного розвитку країни, цілеспрямованого розвитку відповідних напрямів науки, захисту фахових інтересів, координації науково-дослідної роботи, обміну досвідом.

До складу Академії входять колективні, а також індивідуальні члени: дійсні члени (академіки), члени-кореспонденти, почесні члени. Дійсними членами обираються вчені та спеціалісти, які збагатили науку й практику видатними науковими і практичними досягненнями.

Інститут повернення судом кримінальної справи на додаткове розслідування фактично є перепоною на шляху застосування основних засад судочинства — про доступ громадян до правосуддя і розумні строки його здійснення. Наслідки існування цього інституту бувають надзвичайно негативними. Так, наприклад, довготривалість досудового слідства і судового розгляду з триманням обвинуваченого, підсудного під вартою, зумовлена в тому числі й поверненням справи на додаткове розслідування, стала предметом розгляду в Європейському суді з прав людини позову Калашнікова, який він виграв у Російської Федерації⁴. Україна поки що не має таких сумних прикладів, але їх вірогідність очевидна. Як свідчить судова практика, половина кримінальних справ поверталася судом на додаткове розслідування після трьох — шести місяців судового розгляду, а в окремих кримінальних справах ці строки становили півтора-два роки. Зі справ, що поверталися судом на додаткове розслідування, повторно направлялися в суд з обвинувальним висновком приблизно 80 % і з постановою про закриття кримінальної справи за nereабілітуючими підставами — приблизно 10 %. Такі факти є особливо болючими для потерпілих, які роками чекають на справедливе правосуддя.

Повернення судом справи на додаткове розслідування — це один зі способів «розвалення» чи «розхитування» кримінальної справи; як кажуть в органах слідства та в судах, — спосіб «спустити її на гальмах». Тобто при поверненні певної кримінальної справи на додаткове розслідування інколи можна говорити не тільки про неповноту дослідження обставин справи чи якісь процесуальні проблеми, а й про наявність інтересу окремих осіб у тому, щоб посягти сумнів у допустимості окремих доказів та їх достатності, віддалити вирішення справи і таким чином пом'якшити сприйняття гостроти та небезпечності вчиненого як у суспільстві, так і судом, а за рахунок цього розраховувати на більш м'яке покарання або на уникнення відповідальності взагалі. Про це свідчить хоча б той факт, що абсолютна більшість справ, повернених на додаткове розслідування, потім знову повертаються в суд, але через великий проміжок часу.

Значна частина кримінальних справ, направлених судами на додаткове розслідування, стає предметом розгляду апеляційної та касаційної інстанцій. В цьому також є певний інтерес окремих учасників процесу, який полягає в можливості в такий спосіб затягнути розгляд справи, віддалити момент її вирішення, перевірити на «осілку» вищих судових інстанцій їх ставлення до пред'явленого особі обвинувачення. Як свідчить судова практика, а також статистичні дані, судові рішення приблизно в 10 % справ, повернених на додаткове розслідування, скасовуються. Тобто і в тих справах, що направлені на додаткове розслідування, і в тих, що повернені на новий судовий розгляд, суди як першої, так і апеляційної чи касаційної інстанції діють упе-

реджено стосовно пред'явленого особі обвинувачення, оскільки вони хоч і опосередковано, але все ж таки дають оцінку достатності і допустимості доказів, законності чи незаконності певних процесуальних рішень та дій.

Хоч відповідно до КПК і постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988 р. № 3 «Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування»⁵ суд, повертаючи кримінальну справу на додаткове розслідування, не має права давати оцінку доказам, але ця оцінка фактично дається самим фактом повернення справи на додаткове розслідування, аналізом доказів, підданям критиці певних процесуальних рішень і дій чи бездіяльності органів дізнання та досудового слідства. Без цього не можна уявити зміст постанови чи ухвали суду про повернення справи на додаткове розслідування. Така оцінка фактично дається й апеляційною та касаційною інстанціями як при залишенні судового рішення про повернення справи на додаткове розслідування без зміни, так і при його скасуванні.

Зокрема, залишаючи таке судове рішення без зміни, апеляційний чи касаційний суд, фактично діючи упереджено, задовго до постановлення вироку підтверджує, що доказів недостатньо для обвинувачення особи або вони сумнівні з точки зору порядку їх одержання. І навпаки, скасовуючи таке судове рішення, апеляційний чи касаційний суд тим самим задовго до постановлення вироку стверджує, що сумнівів у справі немає. Зрозуміло, сумнівів щодо доказовості й обгрунтованості обвинувачення.

Таким чином, повернення справи судом на додаткове розслідування — це яскравий прояв упередженості суду, на яку він не має права. І той факт, що в майбутньому цю справу, якщо вона надійде до суду, розглядатиме суд в іншому складі, не змінює становища, оскільки висловив свою думку саме суд як орган влади, що покликаний вирішувати справу.

Як свідчать державні статистичні дані, в Україні після запровадження правила про те, що повернення справи на додаткове розслідування з метою погіршення становища підсудного чи притягнення до кримінальної відповідальності іншої особи можливе лише за клопотанням відповідного учасника процесу, кількість справ, повернених судом на додаткове розслідування, зменшилася. Наприклад, якщо у 2000 р. таких справ було 18 584, а з урахуванням справ, що були повернені прокурору, — 22 818, то у 2003 р. їх кількість зменшилась до 18 692. Але ця кількість залишається значною й становить 7,2 % від усіх справ, що перебували у провадженні судів.

⁴ Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. — 2002. — № 3 (15). — С. 90–94.

⁵ Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963–2000). — Т. 2. — К., 2000. — С. 344–353.

Зменшення кількості справ, що були повернені на додаткове розслідування судами в 2001—2003 рр., можна пояснити лише одним — прийняттям нового Кримінального кодексу України і набранням ним чинності з 1 вересня 2001 р. У зв'язку з уведенням в дію цього Кодексу значна частина справ була закрита за декриміналізацією діянь.

Як свідчить судова практика, якість досудового слідства дедалі погіршується. У 2003 р. порівняно з 2002 р. на 4,7 % збільшилася кількість справ, надісланих на додаткове розслідування, на 25,3 % — тих, що були повернені прокурору в порядку, передбаченому ст. 249¹ КПК. Крім того, збільшується кількість справ, які апеляційна та касаційна інстанції повернули на додаткове розслідування після скасування вироків. Зокрема, в 2003 р. кількість таких справ збільшилася на 22,3 % порівняно з 2002 р. У 2003 р. у зв'язку з неякісним досудовим слідством на додаткове розслідування, а також прокурору поверталася майже кожна дванадцята справа⁶.

Слід звернути увагу на істотну різницю статистичних даних про повернення судом справ на додаткове розслідування та прокурору, які мають суди й правоохоронні органи. Причина цієї різниці полягає в тому, що справи, які повернув суд на додаткове розслідування, не завжди своєчасно реєструються в слідчих органах. Крім того, вони обліковуються з моменту прийняття їх до провадження слідчими.

Суди при розгляді кримінальних справ постійно встановлюють факти фальсифікації слідчими доказів і процесуальних документів. У кожній третій справі про тяжкі й особливо тяжкі злочини обвинувачені скаржаться на застосування до них незаконних методів слідства. Незважаючи на те, що з 2001 р. законом істотно обмежено повноваження судів щодо забезпечення повноти розслідування обставин справи, вони нерідко вимушено і всупереч закону перебирають на себе функцію обвинувачення, оскільки прокурори не завжди спроможні якісно зробити це самотужки.

Слідчі ізолятори переповнені особами, що місяцями чекають суду. Канцелярії Президента України, Уповноваженого з прав людини, прокурорські та суддівські інстанції переповнені скаргами від обвинувачених, їхніх захисників і законних представників, а також від потерпілих — на зволікання у розслідуванні та судовому розгляді справ. Традиційні заклики підвищити якість дізнання та слідства, прискорити розслідування справ і розвантажити слідчі ізолятори за рахунок зменшення кількості випадків повернення судом справ на додаткове розслідування не змінюють становища, яке склалося. Існуючий інститут, по суті, можливості повернення судом справ на додаткове розслідування не відповідає завданням розкриття злочину, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону в розумні строки, а навпаки, спонукає до тяганини та безвідповідальності. Підстави повернення справи на

додаткове розслідування все більшою мірою не відповідають іншим нормам процесуального законодавства. Зокрема, повертаючи справу на додаткове розслідування з мотивів неповноти дізнання чи досудового слідства, яка, на думку суддів, не може бути усунена в судовому засіданні, суди фактично роблять висновок про неможливість постановлення обвинувального вироку на основі тих доказів, які відповідно до закону зібрані у справі, й тому за змістом закону зобов'язані постановити виправдувальний вирок (ст. 327 КПК).

Повертаючи за власною ініціативою справу на додаткове розслідування у зв'язку з неповнотою дізнання чи досудового слідства, суд тим самим ініціює продовження слідчої діяльності з обґрунтування обвинувачення і виконує не властиву йому функцію обвинувачення. Як зазначено в Постанові Конституційного Суду Російської Федерації від 20 квітня 1999 р. № 7-п, «повернення справи для додаткового розслідування у зв'язку з названими підставами за відсутності відповідних клопотань сторін, тобто коли ні обвинувачення, ні захист не наполягають на цьому, може відповідати лише інтересам обвинувачення, оскільки цим самим забезпечується усунення недоліків саме обвинувальної діяльності в ситуації, коли ні прокурором, ні потерпілим сумніви в доведеності обвинувачення не усуваються. З точки зору інтересів захисту повернення справи на додаткове розслідування в таких випадках не є необхідним, оскільки при повній або частковій недоведеності, а також сумнівності обвинувачення захист вправі розраховувати на винесення судом виправдувального вироку або, відповідно, на визнання підсудного винним у менш тяжкому злочині, ніж йому ставили за вину органи розслідування. Така позиція захисту є допустимою формою відстоювання інтересів підсудного, тому що суд за таких обставин зобов'язаний дотримуватися принципу презумпції невинуватості, закріпленого в статті 49 Конституції Російської Федерації»⁷.

Як відомо, суд, що виконує свої владні повноваження шляхом здійснення кримінального судочинства на основі змагальності сторін і рівності їхніх прав, при провадженні у справі не може ставати ні на бік обвинувачення, ні на бік захисту, підняти сторони, перебирати на себе їх процесуальну правомочність, а повинен залишатись об'єктивним і неупередженим арбітром.

У зв'язку з цим суд діє в інтересах обвинувачення й тоді, коли він повертає кримінальну справу на додаткове розслідування за клопотанням прокурора чи потерпілого, оскільки важко уявити ситуацію, за якої обвинувачений чи його представник або захисник просили б суд повернути справу на додаткове розслідування для встановлення якихось обставин чи ліквідації процесуальних порушень закону або погоджувалися з прокурором чи потерпі-

⁶ Більш детально див. у додатку (с. 10).

⁷ Web-сайт «Информационный канал Конституционного Суда Российской Федерации».

лим. За правовою логікою, а також виходячи з того, що всі сумніви мають тлумачитись на користь підсудного, вони мали б просити про виправдання або певне пом'якшення становища підсудного. Про повернення справи на додаткове розслідування підсудний та його захисник можуть просити лише з метою зтягнути вирішення справи і уникнути відповідальності або пом'якшити участь підсудного.

Кримінальний процес України побудований на проходженні кримінальної справи по ступенях — з нижчого до найвищого. При цьому кожний верхній ступінь базується на даних, зібраних нижчим. Зокрема, дані оперативно-розшукової служби слугують основою для подальшого дослідження обставин справи і висновків органів дізнання; дані органів дізнання — основою для подальшого дослідження обставин справи і висновків органів слідства, а ті, в свою чергу, — для висновків прокурора. На даних висновків прокурора будується висновок судді і суду. Кожна верхня процесуальна інстанція контролює нижчу. За процесуально-правовою логікою, всі ці дії мають відбуватись у суворій, визначеній законом послідовності. Повернення судом справи на додаткове розслідування для ліквідації неповноти слідства порушує цю послідовність.

Суд, повертаючи справу на додаткове розслідування, фактично вступає в процесуальні стосунки зі слідчим, хоча, за логікою положень КПК, він повинен мати такі стосунки лише з прокурором. Цим порушується конституційна норма про те, що нагляд за досудовим слідством здійснює прокурор, а не суд. Даючи слідчому вказівки, які обставини дослідити та які слідчі дії необхідно здійснити, щоб ліквідувати неповноту слідства, суд підміняє прокурора, його функцію нагляду за досудовим слідством.

Виходячи зі змісту статей 62, 129 Конституції України та кореспондуючих їм положень ст. 6 Конвенції правосуддя за своєю суттю може визнаватися таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне відновлення в правах. Важко говорити про справедливість правосуддя у випадку, коли суддя, виявляючи малодушність та безпринципність, боїться прийняти рішення по суті, тобто виправдати чи засудити підсудного, і перекладає відповідальність на інших людей, відправляючи справу на додаткове розслідування.

Особливо важко говорити про справедливість, коли справа на додаткове розслідування повертається неодноразово, оскільки закон не встановлює ніяких перепон для цього.

За змістом чинного КПК і того, що готується, людина фактично багато разів може переходити зі статусу підсудного в статус обвинуваченого і знову в статус підсудного, не знаючи, коли справа буде вирішена по суті. Це типовий спосіб зтягування вирішення справи, її зупинення. Про яке право

людини на розумні строки провадження справи можна тоді говорити?

Відповідно до встановленого в Україні порядку кримінального судочинства досудове провадження у справі покликане служити цілям повного й об'єктивного судового розгляду справи. Внаслідок слідчих дій, які провадяться в ході досудового слідства, встановлюється і досліджується більшість доказів у справі. Важливо, що окремі слідчі дії можуть провадитись лише на цій процесуальній стадії. Саме при досудовому провадженні у справі формується обвинувачення, яке стає предметом судового розгляду, і визначаються його межі. Всі суб'єкти досудового провадження у справі мають відповідні права та обов'язки. Конституційні засади судочинства передбачають обов'язковість дотримання процедур кримінального переслідування як гарантію процесуальних прав учасників кримінального судочинства. У зв'язку з цим на досудових стадіях процесу обвинувачення не може формуватись і забезпечуватись доказовою базою з урахуванням даних, отриманих в ході судового розгляду справи. Судове слідство не може слугувати підставою для кримінального переслідування на досудових стадіях процесу. Повернення судом справи на додаткове розслідування з метою ліквідації неповноти проведеного дізнання чи слідства порушує цей принцип. Крім того, яке ж це «досудове слідство», якщо воно провадиться після «судового слідства»? Швидше за все, це «післясудове» або «міжсудове» слідство.

Розшифровка самого поняття «досудове слідство» свідчить про те, що воно ні за яких обставин не може провадитись після того, як справа була направлена в суд. В жодній нормі Конституції України навіть натяку немає на те, що справа із суду може знову бути повернена для відновлення слідства. В Конституції немає і поняття «додаткове слідство». Додаткове передбачає наявність і основного слідства. Але такого поділу на слідство основне й додаткове ні Конституція України, ні КПК, ні міжнародні норми не містять.

Якщо неповнота дізнання чи досудового слідства виявлені в судовому засіданні, то з урахуванням даних судового розгляду справи відмова від обвинувачення та його зміна мають відбуватись в судовому засіданні з дотриманням усіх необхідних процесуальних норм, які забезпечують право на захист, без повернення справи на додаткове розслідування.

Автору статті можуть сказати, що немає на землі людей, які б не робили помилок, а тому і слідчий та прокурор можуть їх допустити. Якщо не повертати справи на додаткове розслідування, то як же можна виправити допущену ними помилку, зокрема неповноту чи однобічність слідства, неправильність кваліфікації дій або бездіяльності обвинуваченого, неправильне сприйняття певної процесуальної норми тощо, коли це неможливо зробити

без притаманних лише досудовому слідству процесуальних процедур? Невже кожного разу в такому випадку слід постановлювати виправдувальний вирок? Відповідь буде така: а як виходять із цього становища в тих країнах, у яких немає досудового слідства або передбачене досудове слідство, але відсутній інститут повернення справи для проведення додаткового розслідування? А виходять вони із цього становища тим же шляхом, який передбачений і Конституцією України, — наглядом прокуратури за додержанням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, судовим контролем за певними діями органів дізнання та досудового слідства тощо.

Ця конституційна норма не тільки дає право, а й зобов'язує прокуратуру України, всіх її працівників від нижчої ланки до верхньої супроводжувати кожну кримінальну справу від її початку до завершення, контролювати і забезпечувати законність кожної процесуальної дії органів дізнання та досудового слідства в кожній справі. Для цього законом (ст. 227 КПК) передбачені надзвичайно широкі повноваження прокурора. Розрахунок зроблений на розумність, сумлінність та добросовісність прокурора. Тобто йдеться про те, що діяльність органів дізнання і досудового слідства має перебувати за законом під пильним контролем прокурора. Крім того, ряд процесуальних дій та процесуальних рішень органів дізнання і досудового слідства, зокрема: проведення обшуків, зняття інформації з каналів зв'язку, затримання особи та взяття її під варту тощо, — також перебувають під контролем суду. В суд можуть бути оскаржені певні дії чи бездіяльність органів дізнання та досудового слідства, а також окремі процесуальні рішення, наприклад постанова про порушення кримінальної справи. Повернути справу для проведення додаткового розслідування може прокурор під час перевірки справи, що надійшла до нього з обвинувальним висновком. Суду надано право за клопотанням сторін чи навіть за власною ініціативою (хоч остання обставина також порушує принцип змагальності сторін) давати певні доручення органам дізнання та досудового слідства про проведення окремих слідчих дій з тим, щоб з'ясувати всі обставини, які мають значення для справи. В судовому засіданні прокурор зобов'язаний вжити всіх заходів до повного, всебічного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи, а суд зобов'язаний сприяти в цьому. За таких обставин презюмується, що цих заходів достатньо для забезпечення повноти, всесторонності та об'єктивності дослідження обставин справи і необхідності в тому, щоб ще й суд мав право за власною ініціативою чи за клопотанням сторін повертати справу на додаткове розслідування, немає.

Треба усвідомити, що висока якість досудового слідства можлива лише за наявності висококвалі-

фікованого, об'єктивного і сумлінного слідчого та сильної ефективної прокуратури. Існування інституту повернення судом справи на додаткове розслідування цьому не сприяє. Навпаки, воно вносить елемент меншовартості, безвідповідальності, сподівань на те, що в разі допущення неповноти слідства чи помилки в застосуванні процесуальних норм є інстанція (судова), яка, якщо сама не зможе надолужити недоліки слідства, поверне справу для додаткового розслідування і підкаже, що і як досліджувати в кримінальній справі.

Однак прокурор за відсутності інституту повернення судом справи на додаткове розслідування зобов'язаний усвідомлювати, що він є остаточною інстанцією, тому його помилки чи прорахунки при виконанні функцій у кримінальній справі можуть мати один наслідок — постановлення виправдувального вироку, закриття справи судом чи пом'якшення участі підсудного й у зв'язку з цим — відповідальності прокурора за протизаконну бездіяльність. За таких обставин він буде працювати зовсім інакше, ніж сьогодні.

Крім існування інституту повернення судом справи на додаткове розслідування в КПК існує й інститут повернення справи прокурору та відкликання справи прокурором.

Відповідно до ст. 244 КПК за результатами попереднього розгляду справи одним із рішень судді може бути повернення справи прокурору. Статтею 249¹ КПК передбачено, що суддя своєю постановою повертає справу прокурору в разі, коли прокурор істотно порушив вимоги статей 228—232 КПК, для усунення виявлених порушень. Ці норми введені в дію Законом від 21 червня 2001 р. № 2533-III і спрямовані на поліпшення прокурорської статистики (за рахунок справ, що були повернені прокурору, значно зменшується кількість справ, повернених судом на додаткове розслідування).

Суть статей 228—232 КПК полягає в тому, що прокурор, одержавши від слідчого справу з обвинувальним висновком, зобов'язаний перевірити об'єктивність, законність та обгрунтованість проведеного слідства і притягнення до відповідальності відповідних осіб, а також велику кількість інших обставин.

Залежно від результатів перевірки прокурор зобов'язаний прийняти одне з таких рішень:

— затвердити обвинувальний висновок чи скласти новий обвинувальний висновок і направити справу до суду;

— повернути справу органу дізнання або слідчому зі своїми письмовими вказівками для провадження додаткового розслідування;

— закрити справу, склавши про це відповідну постанову;

— змінити обвинувачення, якщо ця зміна не тягне за собою застосування статті кримінального закону з більш тяжкою санкцією і не пов'язана з істотною

зміною обвинувачення за фактичними обставинами, та направити справу до суду.

Отже, законодавством передбачено, що суддя своєю постановою має повернути справу прокурору, виявивши при її вивченні недобросовісність або некомпетентність прокурора, виявлені при виконанні тих функцій, які покладені на нього положеннями КПК.

Крім того, відповідно до ст. 232 КПК Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва і прирівняні до них прокурори, їх заступники, районні, міські та прирівняні до них прокурори мають право відкликати із суду кримінальну справу, попередній розгляд якої ще не відбувся. Тут закладена норма про те, що відповідний прокурор сам, збагнувши суть своєї помилки чи помилки прокурора нижчого рівня, допущеної при виконанні вимог, передбачених статтями 228—232 КПК, має право відкликати із суду кримінальну справу, попередній розгляд якої суддею ще не провадився. В абсолютній більшості випадків, як свідчить судова практика, прокурор відкликає справу після того, як суддя її вивчить, виявить певні огріхи і попередить про це прокурора.

Звичайно, суддя, вивчивши справу, яка надійшла йому на розгляд, не має права кому б то не було розповідати про проблеми цієї справи. На цей предмет існують правила суддівської етики та вимоги закону про неупередженість судді. Тим більше, що суддя, як правило, не обговорює проблем кримінальної справи із захисником, потерпілим чи іншими учасниками процесу. Але згідно з чинним КПК суддя заінтересований в обговоренні з прокурором проблем справи, яку він вивчив, і поверненні її прокурору в разі згоди останнього, оскільки в такому випадку він позбавляється обов'язків не тільки її розглядати, а й написати процесуальний акт-постанову про повернення справи прокурору, а також відповідальності за її законність та обгрунтованість.

Повернення справи прокурору постановою судді за результатами її попереднього розгляду відбувається тоді, коли прокурор не бажає звернутися до суду з листом про її повернення, тобто не погоджується з думкою судді, або тоді, коли суддя поводить неупереджено та об'єктивно, тобто попередньо не обговорює проблем справи з прокурором і діє відповідно до внутрішнього переконання та закону. Але для цього судді треба мати велику мужність і принципиовість.

Повернення справи прокурору як постановою судді, так і у відповідь на лист відповідного прокурора за своєю суттю є тим самим поверненням справи на додаткове розслідування, оскільки ніяких перепон повернути слідчому справу для проведення певних слідчих дій законом для прокурора в таких випадках не передбачено.

Зокрема, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 229 КПК прокурор, який встановив, що дізнання чи слідство проведено не повно, однобічно або з недотриман-

ням певних процесуальних норм, повертає справу органу дізнання або слідчому зі своїми письмовими вказівками для провадження додаткового розслідування. Аналіз чинного законодавства свідчить про те, що прокурор має право це зробити як тоді, коли отримає справу з обвинувальним висновком від слідчого, так і тоді, коли він отримав цю справу від судді відповідно до ст. 249¹ чи ст. 232 КПК.

Єдина різниця між поверненням суддею справи на додаткове розслідування і поверненням справи прокурору полягає в тому, що в першому випадку суддя зобов'язаний зазначити підстави повернення справи на додаткове розслідування і може вказати, які слідчі дії мають бути проведені при додатковому розслідуванні, а в другому випадку нічого цього від судді не вимагається.

Таким чином, повернення справи прокурору — це фактично завуальована форма повернення справи на додаткове розслідування.

У проекті нового КПК (ст. 341) знову передбачається можливість повернення суддею своєю постановою кримінальної справи прокурору в тих же випадках, які передбачені й у чинному КПК.

Аналогічно в проекті нового КПК закріплюється і право відповідного прокурора на відкликання кримінальної справи із суду в разі, якщо не проведений її попередній розгляд (ст. 315).

Фактично в цьому плані проект КПК ні на йоту не пішов уперед тих уявлень про місце суду в кримінальному процесі та змагальність сторін, які існували й раніше. Більше того, навіть у радянські часи не було такої підміни прокурора суддею, як це відбувається нині. В чому ця підміна виявляється? Як відомо, згідно зі ст. 233 КПК прокурор, одержавши справу від органу дізнання або слідчого, зобов'язаний протягом не більше п'яти днів розглянути справу і дати їй належне спрямування. Тобто протягом п'яти днів, не враховуючи ні обсягів справи, ні її складності, прокурор зобов'язаний її вивчити, перевірити всі обставини, які передбачені ст. 228 КПК, а саме: чи мала місце подія злочину, чи має діяння, яке ставиться у вину обвинуваченому, склад злочину, а також інші дев'ять обставин, передбачені названою статтею. У цей же строк прокурор, знайшовши певні недоліки у справі, зобов'язаний своєю постановою повернути її для провадження додаткового розслідування із зазначенням цих недоліків та слідчих дій, які слід виконати. Звичайно, прокурор, з урахуванням необхідності виконання ним й інших передбачених законом функцій, не в змозі в такий строк не тільки належно вивчити справу і підготувати відповідні процесуальні документи, а й просто прочитати її.

У зв'язку з цим на суддю і покладається сподівання, що саме він вивчить справу і в разі виявлення тих недоліків, які зобов'язаний був виявити прокурор, поверне її прокурору для того, щоб той, уже не

завдаючи собі зайвого клопоту, спокійно передав справу органам дізнання чи слідчому для виконання певних слідчих дій. Тобто передбачена законом можливість прокурора відкликати справу із суду чи отримати її за постановою судді — це індульгенція прокурору на право належно не виконувати свої обов'язки, це узаконене право прокурора підходити до виконання дій, передбачених ст. 228 КПК, формально.

Звичайно, кожний, хто має відношення до розгляду кримінальних справ, знає, що протягом п'яти днів прокурор може виконати дії, передбачені статтями 228—232 КПК, і дати законне та обгрунтоване спрямування лише простій кримінальній справі. Складна, багатотомна, багатоепізодна справа або справа, в якій обвинувачується багато осіб, потребує значно більше часу. Законодавець повинен це врахувати і підійти до визначення строку розгляду прокурором справ, які надійшли від органів дізнання або слідчого, більш диференційовано, усвідомлюючи, що надзвичайно стислий, не реальний для належного виконання прокурором своїх функцій строк є однією з обставин, яка зумовлює неналежне виконання ним обов'язків вивчити справу і в наступному — повернення її судом для усунення тих недоліків, які зобов'язаний був усунути прокурор.

Слід звернути увагу й на становище судді, який повертає справу прокурору: чи відповідає це його обов'язку бути неупередженим та обов'язку, що випливає із засади змагальності сторін, приймати лише рішення по суті справи, тобто постановити рішення про засудження, виправдання підсудного чи закриття справи? Швидше за все, не відповідає.

Звернімо увагу на протиріччя, закладене законом, між правилами повернення справи суддею на додаткове розслідування і правилами про повернення справи прокурору.

Відповідно до чинного закону (ст. 246 КПК) суддя вправі повернути справу на додаткове розслідування для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, якщо окремий розгляд справи щодо них неможливий, лише за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника. У випадках наявності підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею КК, якою передбачено відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлене, суддя може повернути справу на додаткове розслідування лише за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника. Тобто за чинним законом суддя за власною ініціативою не вправі повернути кримінальну справу на додаткове розслідування для погіршення становища обвинуваченого чи притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб. В той же час він може це зробити при поверненні справи прокурору, оскільки ніяких перепон для цього законом не передбачено. Тобто в цьому випадку закон ігнорує право судді на неупередженість.

За нашим переконанням, оскільки суддя не повинен мати право на повернення кримінальної справи для додаткового розслідування, то він не повинен мати право і на повернення справи прокурору для проведення слідчих дій. Прокурор не повинен мати право на відкликання із суду кримінальної справи, а тим більше для проведення після цього слідчих дій. Повернення справи прокурору для проведення додаткових слідчих дій — це фактично зупинка вирішення справи, узаконена можливість бездіяльності влади під час проведення досудового слідства.

Автору статті можуть сказати про необхідність врахування реалій життя, а саме неготовності органів дізнання, досудового слідства та прокуратури до такої бездоганної роботи.

Звичайно, чим довше зволікатимемо з прийняттям цього кардинального рішення, тим довше названі органи влади будуть неготові до такої роботи.

Ймовірно, до такого рішення треба йти поступово, наприклад так, як це зроблено в Російській Федерації: як уже зазначалося, в Росії законодавці відмовились від повернення судом справи на додаткове розслідування, не передбачили права прокурора на відкликання справи із суду. Водночас передбачили право судді за клопотанням сторони або за власною ініціативою повернути кримінальну справу прокурору для ліквідації перепон її розгляду судом, які допущені на завершальній стадії досудового розслідування, зокрема при складенні й затвердженні обвинувального висновку чи іншого обвинувального акта. Суддя зобов'язує прокурора протягом п'яти діб забезпечити ліквідацію допущених порушень і повернути справу в суд (ст. 237 КПК РФ)⁸. Повернення кримінальної справи прокурору в цих випадках являє собою конкретний прояв судового контролю за діями прокурора з дотримання ним законності на завершальній стадії досудового провадження у справі.

Другою підставою для повернення справи прокурору в КПК РФ є втеча обвинуваченого. В цьому випадку суддя зупиняє провадження у справі щодо цього обвинуваченого, повертає її прокурору і доручає йому здійснювати розшук обвинуваченого (ст. 238 КПК РФ)⁹.

Необхідність у проведенні експертиз чи інших слідчих дій, ліквідації недоліків певних процесуальних рішень органів дізнання та досудового слідства в Росії не є підставою для повернення справи прокурору. Відповідно до нового КПК суд в Росії має обгрунтовувати рішення у справі на загальному змісті законів.

Саме таким шляхом має йти і Україна, щоб змусити органи дізнання, досудового слідства, прокуратури та суд діяти кваліфіковано і відповідально, об'єктивно й неупереджено.

⁸ Коментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. — М., 2003. — С. 574—577.

⁹ Там же.

**Кількість кримінальних справ,
 повернених судами України на додаткове розслідування в 2002—2003 рр.**

Найменування показників	2002 р.	2003 р.	Динаміка	
			абс.	%
Перебувало в провадженні справ публічного обвинувачення	248 306	257 870	9 564	+3.9
Повернено справ публічного обвинувачення судами першої інстанції на додаткове розслідування (статті 246, 281 КПК)	10 022	10 490	468	+4.7
<i>Питома вага до кількості кримінальних справ публічного обвинувачення, що перебували в провадженні, %</i>	4.0	4.1	—	—
Повернено справ публічного обвинувачення прокурорам у порядку, передбаченому ст. 249 ^а КПК	2 256	2 823	567	+25.3
<i>Питома вага до кількості кримінальних справ публічного обвинувачення, що перебували в провадженні, %</i>	0.9	1.1	—	—
Відкликано із суду кримінальних справ прокурорами в порядку, передбаченому ст. 232 КПК	5 142	5 379	237	+4.6
<i>Питома вага до кількості кримінальних справ публічного обвинувачення, що перебували в провадженні, %</i>	2.1	2.1	—	—
Усього повернено судами та відкликано прокурорами кримінальних справ	17 420	18 692	1 272	+7.3
<i>Питома вага до кількості кримінальних справ публічного обвинувачення, що перебували в провадженні, %</i>	7.0	7.2	—	—
Кількість осіб, щодо яких в апеляційному порядку скасовано ухвали (постанови) місцевих судів про повернення справ на додаткове розслідування	1 756	1 917	161	+9.2

**Результати розгляду апеляцій,
 касаційних подань на ухвали (постанови) судів
 про направлення справ на додаткове розслідування в 2002—2003 рр.**

Найменування показників	2002 р.	2003 р.	Динаміка		
			абс.	%	
Кількість осіб, щодо яких справи повернено на додаткове розслідування (статті 246, 281 КПК)	14 780	15 118	+338	+2.3	
У тому числі судами	місцевими	14 383	14 742	+359	+2.5
	апеляційними	397	376	-21	-5.3
Кількість осіб, щодо яких в апеляційному порядку скасовано ухвали (постанови) місцевих судів про повернення справ на додаткове розслідування	1 756	1 917	+161	+9.2	
Переглянуто вироків щодо осіб					
Кількість осіб, щодо яких справи повернено на додаткове розслідування апеляційними судами при скасуванні вироків (ст. 374 КПК)	777	949	+172	+22.1	
Кількість осіб, щодо яких справи повернено на нове розслідування в касаційному порядку при скасуванні вироків (п. 2 ст. 396 КПК)	64	80	+16	+25.0	
Кількість осіб, щодо яких справи повернено на додаткове розслідування в касаційному та апеляційному порядку, всього	841	1 029	+188	+22.3	

Кількість кримінальних справ, повернутих судами першої інстанції на додаткове розслідування в 2003 р.

Область або регіон	Кількість кримінальних справ, повернутих судами першої інстанції на додаткове розслідування (статті 246, 281 КПК)	У тому числі				Повернено справ прокурору в порядку, передбаченому ст. 249 ¹ КПК	Відкликано справ із судів прокурорами в порядку, передбаченому ст. 232 КПК	Усього повернено судами та відкликано прокурорами кримінальних справ
		при попередньому розгляді справ (ст. 246 КПК)		у судовому засіданні (ст. 281 КПК)				
		абс.	питома вага, %	абс.	питома вага, %			
Автономна Республіка Крим	612	13	2,1	599	97,9	147	357	1 116
Вінницька	186	12	6,5	174	93,5	56	155	397
Волинська	85	21	24,7	64	75,3	51	91	227
Дніпропетровська	1 149	261	22,7	888	77,3	156	235	1 540
Донецька	726	123	16,9	603	83,1	287	534	1 547
Житомирська	241	62	25,7	179	74,3	92	115	448
Закарпатська	220	43	19,5	177	80,5	34	156	410
Запорізька	406	69	17,0	337	83,0	123	247	776
Івано-Франківська	57	7	12,3	50	87,7	36	148	241
Київська	488	118	24,2	370	75,8	122	183	793
Кіровоградська	376	124	33,0	252	67,0	82	263	721
Луганська	661	117 *	17,9 *	535 *	82,0 *	226	239	1 126
Львівська	575	64	11,1	511	88,9	89	225	889
Миколаївська	280	64	22,9	216	77,1	115	210	605
Одеська	566	173	30,6	393	69,4	135	166	867
Полтавська	278	54	19,4	224	80,6	141	166	585
Рівненська	75	19	25,3	56	74,7	48	141	264
Сумська	146	13	8,9	133	91,1	60	162	368
Тернопільська	55	1	1,8	54	98,2	33	40	128
Харківська	1 364	141	10,3	1 223	89,7	183	400	1 947
Херсонська	462	75 *	17,1 *	363 *	82,9 *	187	158	807
Хмельницька	121	18	14,9	103	85,1	69	101	291
Черкаська	444	92	20,7	352	79,3	219	428	1 091
Чернівецька	75	22	29,3	53	70,7	38	165	278
Чернігівська	144	27	18,8	117	81,2	39	90	273
м. Київ	627	82	13,1	545	86,9	38	138	803
м. Севастополь	59	1	1,7	58	98,3	5	10	74
Місцеві та апеляційні суди, усього	10 478	1 816 *	17,4	8 629 *	82,6	2 811	5 323	18 612
Центральний	2	—	—	2	100,0	6	24	32
Західний	7	—	—	7	100,0	2	18	27
Південний	3	3	100,0	—	—	3	4	10
Військово-Морські Сили	—	—	—	—	—	1	10	11
Військові суди, усього	12	3	25,0	9	75,0	12	56	80
Разом по Україні	10 490	1 819 *	17,4	8 638 *	82,6	2 823	5 379	18 692

* За даними апеляційних судів.

Кількість кримінальних справ, повернених судами першої інстанції на додаткове розслідування в 2002—2003 рр.

Область або регіон	Кількість справ публічного обвинувачення (статті 246, 281 КПК)			Повернено справ публічного обвинувачення прокурору в порядку, передбаченому ст. 249 ¹ КПК			Відкликано справ із судів прокурорами в порядку, передбаченому ст. 232 КПК		
	2002 р.	2003 р.	Динаміка, %	2002 р.	2003 р.	Динаміка, %	2002 р.	2003 р.	Динаміка, %
Автономна Республіка Крим	645	612	-5,1	148	147	-0,7	429	357	-16,8
Вінницька	210	186	-11,4	81	56	-30,9	159	155	-2,5
Волинська	116	85	-26,7	34	51	+50,0	142	91	-35,9
Дніпропетровська	990	1 149	+16,1	84	156	+85,7	300	235	-21,7
Донецька	869	726	-16,5	269	287	+6,7	374	534	+42,8
Житомирська	170	241	+41,8	57	92	+61,4	78	115	+47,4
Закарпатська	205	220	+7,3	38	34	-10,5	165	156	-5,5
Запорізька	363	406	+11,8	93	123	+32,3	170	247	+45,3
Івано-Франківська	60	57	-5,0	25	36	+44,0	145	148	+2,1
Київська	399	488	+22,3	110	122	+10,9	255	183	-28,2
Кіровоградська	342	376	+9,9	142	82	-42,3	264	263	-0,4
Луганська	590	661	+12,0	61	226	+270,5	210	239	+13,8
Львівська	525	575	+9,5	50	89	+78,0	215	225	+4,7
Миколаївська	256	280	+9,4	77	115	+49,4	160	210	+31,3
Одеська	639	566	-11,4	106	135	+27,4	152	166	+9,2
Полтавська	229	278	+21,4	124	141	+13,7	152	166	+9,2
Рівненська	81	75	-7,4	35	48	+37,1	150	141	-6,0
Сумська	210	146	-30,5	53	60	+13,2	220	162	-26,4
Тернопільська	59	55	-6,8	36	33	-8,3	44	40	-9,1
Харківська	1 292	1 364	+5,6	141	183	+29,8	362	400	+10,5
Херсонська	421	462	+9,7	166	187	+12,7	134	158	+17,9
Хмельницька	129	121	-6,2	39	69	+76,9	55	101	+83,6
Черкаська	406	444	+9,4	123	219	+78,0	385	428	+11,2
Чернівецька	71	75	+5,6	26	38	+46,2	121	165	+36,4
Чернігівська	159	144	-9,4	70	39	-44,3	101	90	-10,9
м. Київ	486	627	+29,0	42	38	-9,5	129	138	+7,0
м. Севастополь	79	59	-25,3	11	5	-54,5	11	10	-9,1
Місцеві та апеляційні суди, усього	10 001	10 478	+4,8	2 241	2 811	+25,4	5 082	5 323	+4,7
Центральний	8	2	-75,0	7	6	-14,3	15	24	+60,0
Західний	6	7	+16,7	3	2	-33,3	26	18	-30,8
Південний	3	3	—	5	3	-40,0	9	4	-55,6
Військово-Морські Сили	4	—	—	—	1	—	10	10	—
Військові суди, усього	21	12	-42,9	15	12	-20,0	60	56	-6,7
Разом по Україні	10 022	10 490	+4,7	2 256	2 823	+25,1	5 142	5 379	+4,6

Оперативні дані про повернення справ для дослідження за 2002 р.
(дані звітів ІСА МВС, прокуратури, податкової міліції)

Орган розслідування	Повернено для дослідження	Кількість справ, повернених для додаткового розслідування і прийнятих до провадження слідчими	Результати дослідження справ	
			Направлено до суду справ з обвинувальним висновком	Закрито справ
Прокуратура	прокурором	2	307	24
	судом	513		
Військова прокуратура	прокурором	Дані не одержано		
	судом			
МВС	прокурором	5 626	7 233	93
	судом	2 868		
Податкова міліція	прокурором	135	118	5
	судом	94		
СБУ	прокурором	Дані не одержано		
	судом			
Усього		9 238	7 658	122
У тому числі	прокурором	5 763 (62,4 %)	—	—
	судом	3 475 (37,6 %) *	—	—

* Дані не збігаються із судовою статистикою, оскільки у звітності прокуратури справи, повернені для додаткового розслідування, обліковуються з моменту прийняття їх до провадження слідчими.

Оперативні дані про повернення справ для дослідження за 2003 р.
(дані звітів ІСА МВС, прокуратури, податкової міліції, СБУ) *

Орган розслідування	Повернено для дослідження	Кількість справ, повернених для додаткового розслідування і прийнятих до провадження слідчими	Результати дослідження справ	
			Направлено до суду справ з обвинувальним висновком	Закрито справ
Прокуратура	прокурором	3	296	16
	судом	495		
Військова прокуратура	прокурором	9	15	1
	судом	9		
МВС	прокурором	5 301	6 589	15
	судом	3 404		
Податкова міліція	прокурором	151	132	19
	судом	111		
СБУ	прокурором	9	15	0
	судом	13		
Усього		9 505	7 047	51
У тому числі	прокурором	5 473 (57,6 %)	—	—
	судом	4 032 (42,4 %) **	—	—

* За даними Генеральної прокуратури України, наданими 2 лютого 2004 р. по телефону.

** Дані не збігаються із судовою статистикою, оскільки у звітності прокуратури справи, повернені для додаткового розслідування, обліковуються з моменту прийняття їх до провадження слідчими.

У Президії Верховного Суду України та у Раді суддів України

Президія Верховного Суду України та президія Ради суддів України на спільному засіданні, яке відбулося 9 квітня 2004 р., розглянули за доповіддю суддів Верховного Суду України Є.Ф. Стрекалова та М.П. Пшонки матеріали щодо стану організації здійснення правосуддя судами Донецької області. Нижче публікуються зазначені матеріали та постанова, прийнята за результатами обговорення цього питання.

Про стан організації роботи судів та здійснення правосуддя у Донецькій області

У зв'язку з надходженням до Верховного Суду України і Ради суддів України значної кількості скарг на діяльність судів Донецької області робоча група, створена відповідно до розпорядження Голови Верховного Суду України, разом із представниками Державної судової адміністрації України провели комплексне вивчення організації здійснення правосуддя місцевими судами цієї області у 2003 р., а також стану матеріально-технічного і соціально-побутового забезпечення судів, суддів та їхніх сімей.

Було проаналізовано статистичні дані роботи судів за 2003 р., діяльність 36 місцевих судів та Апеляційного суду Донецької області (далі — апеляційний суд) з виїздом на місце, а також територіального управління державної судової адміністрації в Донецькій області (далі — територіальне управління ДСА). Відбулося ознайомлення з роботою ради суддів області (далі — рада суддів) і Донецької регіональної кваліфікаційної комісії суддів загальних судів (далі — регіональна кваліфікаційна комісія). Проаналізовано також стан розгляду скарг і звернень громадян щодо роботи судів області.

Загальні підсумки вивчення організації правосуддя у Донецькій області обговорено на спільному засіданні президії апеляційного суду та ради суддів за участі заступника Голови Верховного Суду України М.П. Селіванова, першого заступника голови обласної державної адміністрації О.Л. Третяка, голів місцевих судів, їх заступників, а також деяких суддів, у роботі яких виявлено істотні недоліки.

Обсяг роботи та навантаження на суддів

У Донецькій області функціонує 62 місцевих (районних і міських) та апеляційний суди. Минулого року в місцевих судах фактично працювало 376 суддів, в апеляційному — 103. Згідно зі статистичними даними, в місцевих судах на розгляді було 32 100 кримінальних справ, що на 5,9 % більше, ніж у 2002 р. З них провадження закінчено у 23 600 кримінальних справах (73,4 %), зокрема з постановленням вироку — у 19 300 справах (81,8 % від загальної кількості закінчених провадженням).

Станом на 1 січня 2004 р. залишилися нерозглянутими 8500 (26,6 %) справ, з них в

термін понад шість місяців — 1400, що є одним із найгірших показників в Україні.

Порівняно з 2002 р. на 4,5 % збільшилася кількість цивільних справ, що перебували в провадженні місцевих судів, і становила 247 972. Закінчено провадження у 219 500 цивільних справах (88,5 % від загальної кількості справ, які надійшли на розгляд).

Із порушенням встановлених процесуальних строків розглянуто близько 60 400 справ (27,5 % від загальної кількості закінчених провадженням).

Залишилися нерозглянутими 28 500 цивільних справ (11,5 % від загальної кількості, що перебували в провадженні судів).

Із загальної кількості цивільних справ, що залишилися нерозглянутими, не вирішені в строк до трьох місяців 12 700 (48,7 % — без урахування справ, у яких зупинено провадження).

Станом на 1 січня 2004 р. залишалось 3728 нерозглянутих матеріалів про адміністративні правопорушення, що на 336 менше, ніж на 1 січня 2003 р. Торік їх кількість сягнула 308 740 (проти 241 704 у 2002 р.), з яких розглянуто 293 461 адміністративну справу.

Значно збільшилося надходження справ про адміністративні правопорушення до Амвросіївського та Новоазовського районних судів, які розташовані у прикордонних районах, а також цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, що зумовлено специфікою регіону (в області вугільна промисловість є провідною і дуже небезпечною галуззю).

У Донецькій області середньомісячне навантаження на одного суддю місцевого суду становить 116,27 справи, зокрема кримінальних — 4,79, цивільних — 42,66, про адміністративні правопорушення — 60,75, інших — 8,07.

Найбільше навантаження на одного суддю було в судах: Амвросіївському районному (221,31 справи), Ордонікідзевському районному м. Маріуполя (193,98), Гірницькому районному м. Макіївки (176,33), Жовтневому районному м. Маріуполя (176,03).

В апеляційному суді зі 136 суддів за штатом фактично працювало 103. На розгляді цього суду в 2003 р. по першій інстанції було,

296 кримінальних справ, що на 15,2 % менше, ніж у 2002 р. Закінчено провадження у 207 кримінальних справах (69,93 % від кількості справ, які перебували на розгляді в суді). На кінець звітнього періоду залишилися нерозглянутими 89 кримінальних справ (30,1 %).

До апеляційної інстанції надійшла на розгляд 2681 кримінальна справа, що на 18,76 % більше, ніж у попередньому році. Закінчено провадженням 2464 кримінальні справи, або 91,9 %. Залишок справ, не розглянутих на кінець року в апеляційному порядку, становив 217, або 8,8 %.

Протягом 2003 р. на 16,3 % (порівняно з 2002 р.) зменшилася кількість цивільних справ та клопотань, що перебували в провадженні апеляційного суду як суду першої інстанції, і становила загалом 202. Закінчено провадження у 184 цивільних справах та клопотаннях (91,15 % від загальної кількості справ, що надійшли на розгляд до суду). Залишок клопотань на кінець року — 18 (8,9 %).

В апеляційній інстанції перебувало на розгляді 5358 цивільних справ, що на 14,42 % більше, ніж у 2002 р. Закінчено провадження у 5012 справах (93,54 % від загальної кількості цивільних справ, що перебували на апеляційному розгляді). Залишок справ, не розглянутих станом на кінець року, становив 346 (45 %).

Стан матеріально-технічного забезпечення судів

За даними керівництва апеляційного суду та територіального управління ДСА, більшість приміщень місцевих судів не відповідає умовам, які необхідні для здійснення судочинства.

Як відомо, Розпорядженням Президента України від 27 липня 1996 р. № 208/96-рп «Про забезпечення судів приміщеннями» (далі — Розпорядження Президента від 27 липня 1996 р.) Кабінет Міністрів України і виконавчу владу на місцях зобов'язано вирішити питання щодо забезпечення приміщеннями судів, які розташовані в аварійних, а також у таких, що не відповідають вимогам судочинства, будівлях.

Аварійними визнано 10 приміщень таких судів: Артемівського міського і районного, Костянтинівського міського і районного,

Волноваського районного, Держинського міського, Калінінського районного м. Горлівки, Ленінського і Петровського районних м. Донецька та Гірницького районного м. Макіївки. Серед таких, що не відповідають вимогам судочинства, приміщення 13 судів, а саме: Авдіївського, Добропільського, Жданівського, Новгородівського, Слов'янського та Ясинуватського міських, Тельманівського та Ясинуватського районних, Будьонівського, Калінінського, Київського, Кіровського і Куйбишевського районних м. Донецька.

Станом на 1 січня 2004 р. було виділено приміщення Артемівському міському, Великоновосілівському та Петровському районним судам. Стосовно решти Розпорядження Президента від 27 липня 1996 р. в повному обсязі не виконано. Так, Ясинуватські міський і районний суди працюють в одному приміщенні з 1976 р. За цей час його покривля, підлога, двері й віконні рами стали непридатними, у коридорі та кабінетах зі стелі за негоди тече вода, тому необхідно провести капітальний ремонт цього приміщення.

Волноваський районний суд й надалі перебуває у напіврозваленій, аварійній будівлі. Для нього знайдено приміщення колишньої автошколи, яке також потребує ремонту, але питання його фінансування досі не вирішено.

Кіровському районному суду м. Донецька (приміщення аварійне, в одному кабінеті працюють суддя, його помічник і секретар, а на дев'ять суддів є лише два зали судових засідань) рішенням міської ради виділено двоповерховий Будинок піонерів. Він потребує ремонту, а коштів на це немає.

Новгородівський міський суд розташований в однокімнатній квартирі двоповерхового житлового будинку.

Приміщення Слов'янського районного суду, побудоване ще в 1937 р., у незадовільному санітарно-технічному стані, а міський суд розміщений у прибудові до міського відділу міліції. Нині ремонтується авіаційно-технічний коледж, де заплановано розмістити обидві судові установи.

Гірницький районний суд м. Макіївки знаходиться у приміщенні колишньої школи, побудованої в 20-х роках минулого століття. Навіть нещодавній ремонт не поліпшив його стан: стеля просіла, шпалери відклеюються тощо. Цей та Ленінський районний суд м. Донецька потребують забезпечення іншими приміщеннями.

Планується переселити лише Куйбишевський районний суд м. Донецька, розміщений в аварійній будівлі, та Кіровський районний суд м. Донецька — відповідно в приміщення заводу «Топаз» і в колишній Будинок піонерів.

Костянтинівський районний суд, який працює в одному будинку з міським, має перейти в приміщення, що ремонтується. Таким чином, є можливість поліпшити умови роботи міського суду.

У Київському районному суді м. Донецька, з якого нарешті виселено орендарів, провадиться капітальний ремонт.

Артемівському районному суду необхідний поточний ремонт, на який кошти не виділено.

Крім того, приміщення деяких судів, не зазначених у Розпорядженні Президента від 27 липня 1996 р., у непридатному стані й потребують капітального ремонту чи заміни. Наприклад, Микитівський районний суд м. Горлівки розташований у двоповерховому аварійному приміщенні, побудованому в 1948 р. Стеля в ньому обвалюється, перекриття, балки та підлога згнили. Це становить серйозну небезпеку для працівників і відвідувачів. Косметичний ремонт, який нині здійснюється, не вирішить проблеми.

Центрально-Міський районний суд м. Горлівки розміщений у колишньому Будинку піонерів, стан якого незадовільний, а Вугледарський міський суд — у трикімнатній квартирі п'ятиповерхового будинку.

Станом на 1 січня 2004 р. власними приміщеннями забезпечені 23 суди, 39 потребують нових, з них 10 орендують, 17 не мають власних відокремлених будівель, а семеро розташовані в житлових будинках. Приміщення Сніжнянського міського суду споруджується з 1995 р., готовність становить 30 %, на завершення будівництва необхідно ще 2 млн. 500 тис. грн. Планується збудувати приміщення для палати у цивільних справах апеляційного суду, однак необхідних коштів на це не виділено.

Місцеві органи влади про такі умови роботи судів знають, але належні заходи для їх поліпшення не вживають. В області, всупереч вимогам Розпорядження Президента України від 11 грудня 2002 р. № 395/2002-рп «Про заходи щодо забезпечення належних умов діяльності судів» (далі — Розпорядження Президента України від 11 грудня 2002 р.), досі не розроблено Регіональну програму організації забезпечення діяльності судів на 2003—2005 рр. Є лише План заходів щодо надання сприяння у створенні належних умов діяльності судів Донецької області на 2003 р., затверджений головою облдержадміністрації (без зазначення дати), який має декларативний характер і містить лише рекомендації щодо можливості його реалізації. У ньому не конкретизовано виконавців і строки виконання запланованих заходів.

Майже всі місцеві суди, крім Артемівського та Краматорського міських, Петровського районного м. Донецька, не мають достатньо обладнаних залів судових засідань, кабінетів для суддів і працівників апарату судів, учасників судового процесу, розміщення конвою та осіб, котрих тримають під вартою, свідків тощо. У багатьох судах немає на вікнах ґрат, сигналізації.

Апеляційний суд має лише три зали судових засідань, яких замало для належного здійснення судочинства. У кабінетах працює по четверо-п'ятеро суддів, а 34 секретарі судових засідань змушені тулупитися в одному із залів судових засідань. Сигналізацію підключено лише до спецчастини суду.

У користуванні місцевих судів є 24 легкових автомобілі. Видатки на канцелярські та господарчі товари у 2003 р. перевищили 250 тис. грн., на марки — 375 тис. грн.

На балансі апеляційного суду 36 комп'ютерів, шість комплектів засобів фіксування судового процесу (з яких чотири — у приміщенні апеляційного суду в м. Донецьку, а

два — у філії апеляційного суду в м. Маріуполі), 14 принтерів, чотири копіювальних апарати та один факс. Суд забезпечений електронним зв'язком, використовує інформаційно-правову базу «Ліга-Класик».

Спеціалізовану охорону приміщень судів працівники міліції здійснюють лише у місцевих судах м. Донецька, в апеляційному суді та його філіалі в м. Маріуполі. В деяких судах охорона приміщень судів здійснюється лише в нічний час найманими особами — за рахунок посад технічних працівників.

Фінансуються суди не належним чином. Видатки на їх фінансування у 2003 р. було визначено в сумі 21 млн. 681 тис. 700 грн., із них на оплату праці — 18 млн. грн. Фактично на ці потреби виділено 10 млн. 384 тис. 700 грн. Витрати на електроенергію було профінансовано в сумі 180 тис. 800 грн. замість необхідних 240 тис. 800 грн. Найгірше фінансуються поштові видатки та послуги телефонного зв'язку. Із передбачених на ці цілі 1 млн. 391 тис. грн. фактично виділено 697 тис. 900 грн. Відрядження профінансовано на суму 91 тис. грн. за потреби 110 тис. 100 грн.

Встановлено, що не всі суди забезпечені достатньою кількістю обладнання тривалого користування, оскільки на його придбання було виділено лише 348 тис. 900 грн. за потреби 2 млн. 500 тис. грн.

На придбання обладнання та інвентаря у 2003 р. було виділено 1 млн. 131 тис. грн. замість необхідних 1 млн. 890 тис. грн.

Інженерне обладнання більшості судів застаріле, потребує капітального або поточного ремонту, не забезпечує умов для нормального їх функціонування (Селидівського міського, Волноваського, Великоновосілівського районних та ін.).

На оплату транспортних послуг було витрачено 28 тис. 900 грн. за потреби 328 тис. 900 грн.

Торік на капітальний ремонт і реконструкцію приміщень судів виділено 530 тис. грн. замість 3 млн. 100 тис. грн., на поточний ремонт будівель та обладнання — 643 тис. 100 грн. за потреби 3 млн. 781 тис. грн.

Лише деякі із судів отримували незначні кошти від місцевих органів влади, які були витрачені переважно на придбання конвертів та канцелярського приладдя.

Меблі в більшості судів застарілі й потребують лагодження або заміни. В деяких судах не вистачає сейфів для зберігання справ. Невиришення залишається також їх забезпечення копіювальною технікою та друкарськими машинками.

За даними територіального управління ДСА, суди області мають 144 комп'ютери, а також іншу оргтехніку в кількості 105 штук (копіювальні апарати, принтери, телефони-факси), технічні засоби фіксування судового процесу, які здебільшого несправні, не налагоджені чи взагалі не працюють. Деякі суди забезпечені ними несвоєчасно, у зв'язку з чим розгляд окремих справ було відкладено. Такі випадки мали місце, зокрема, у Ясинуватському районному суді, а також у Новгородівському міському суді, де чотири цивільні справи за позовами і заявами Т. півроку не розглядалися.

Зважаючи на зазначене, відповідальність за порушення процесуальних строків розгляду справ мають нести разом із суддями й посадові особи територіального управління ДСА, до компетенції яких згідно з пунктами 1, 8, 13, 14 ч. 1 ст. 126 Закону «Про судоустрій України» віднесено створення належних умов діяльності судів загальної юрисдикції, підготовку пропозицій щодо бюджету судів та здійснення заходів з їх фінансування, комп'ютеризації судочинства, діловодства, забезпечення технічними засобами фіксування судового процесу, організації та фінансування будівництва і ремонту приміщень судів, їх технічного оснащення.

Організаційне та кадрове забезпечення діяльності судів, соціальний захист, побутове і медичне забезпечення суддів та членів їхніх сімей

У штатних розписах 62 місцевих судів області налічується 2171 посада, з яких — 462 судді. Станом на 1 січня 2004 р. фактично працювало 376 суддів, вакантними залишилися 86 посад суддів і 137 державних службовців. Однією з причин великої кількості вакансій суддів стало створення філії апеляційного суду в м. Маріуполі, куди було переведено з місцевих судів 19 суддів. Негативно впливає на заповнення вакантних посад тривала процедура призначення на посади суддів. На день перевірки в Державній судовій адміністрації України та Вищій раді юстиції перебували матеріали 43 кандидатів на перше призначення на посаду судді. Матеріали щодо обрання на посаду судді вперше і безстрокового обрання відповідні інстанції розглядали дуже повільно, що призвело до перерозподілу справ між працюючими суддями, збільшення навантаження на деяких з них та порушення строків розгляду окремих справ.

Станом на 31 грудня 2003 р. помічниками суддів були 150 осіб, а 94 посади залишилися вакантними.

Занепокоєння викликає стан кадрового забезпечення судів, особливо суддями, які обіймають адміністративні посади. Станом на 10 лютого 2004 р. у місцевих судах Донецької області залишилися вакантними 25 посад голів судів та 22 — їх заступників.

Голова апеляційного суду та рада суддів області протягом останніх років не приділяли вирішенню цих проблем належної уваги.

Так, суддя Мар'їнського районного суду П.П. Павленко є виконуючим обов'язки голови понад п'ять років, суддя Сніжнянського міського суду В.М. Бикадоров — три роки, суддя Авдіївського міського суду О.П. Макаров — понад два роки, суддя Калінінського районного суду м. Горлівки О.О. Хорхордін — шість років, а суддя О.І. Кleshньов виконує обов'язки заступника голови понад три роки.

Тому не дивно, що в організації роботи судів багато недоліків, низька якість та оперативність розгляду судових справ.

Не вирішується також проблема своєчасного присвоєння суддям кваліфікаційних класів. Станом на 1 лютого 2004 р. порушено

строки присвоєння кваліфікаційних класів 50 суддям, у тому числі на один рік — чотирьом, від одного до двох — вісьмом, від двох до трьох — дев'ятьом; понад три роки — сім'ю суддям.

Наприклад, вперше призначеним у квітні—серпні 2003 р. суддям І.А. Васильевій (Калінінський районний суд м. Горлівки), Н.М. Грицак, С.Б. Тарасенко (Центрально-Міський районний суд м. Горлівки), Т.О. Янчук (Будьоннівський районний суд м. Донецька), В.А. Гаврилову (Куйбишевський районний суд м. Донецька) п'ятий кваліфікаційний клас не присвоєно й досі, хоча згідно з ч. 1 ст. 89 Закону «Про судоустрій України» це потрібно зробити не пізніше шести місяців з дня призначення на посаду судді.

Суддям О.М. Василенко (Краматорський міський суд), О.О. Пушнову (Торезський міський суд), О.І. Гаврилюку (Ясинуватський міський суд) після закінчення строку перебування у попередньому кваліфікаційному класі наступний не присвоєється вже понад чотири роки, а судді Червоногвардійського районного суду м. Макіївки Н.Ю. Кононіхіній четвертий кваліфікаційний клас — близько шести років.

Матеріальне та побутове забезпечення суддів області не відповідає вимогам п. 7 ст. 44 Закону «Про статус суддів», в якому передбачено, що протягом шести місяців після обрання на посаду судді органи державної виконавчої влади повинні забезпечити тих із них, які потребують поліпшення житлових умов, благоустроєними окремою квартирою або будинком. Станом на 1 лютого 2004 р. таких суддів в області було 29.

Наприклад, один із суддів Вугледарського міського суду чекає на отримання житла з 1994 р., а суддя із Куйбишевського районного суду м. Донецька — з 1999 р. Загалом в області протягом 10 років не вирішується питання забезпечення житлом двох суддів, понад п'ять років — шести, понад три роки — трьох, понад рік — 10, до одного року — восьми. Із них восьмеро мешкають у гуртожитках, дев'ятеро орендують квартири і стільки ж проживають з родичами, двоє мають тимчасове помешкання, один взагалі приїздить на роботу з іншого населеного пункту.

Судді не забезпечені безплатним службовим обмундируванням, не отримують путівок на санаторно-курортне лікування, а торік це навіть не було передбачено кошторисом. Тим часом нині такого лікування потребують 500 суддів і працівників апарату судів. Щоправда, є й позитивні зрушення: судді та члени їхніх сімей прикріплені до поліклініки управління Міністерства внутрішніх справ України в Донецькій області (далі — УМВС).

Інформаційне забезпечення судів залишається незадовільним. Зокрема, у багатьох з них через фінансову неспроможність немає бібліотек, не вистачає примірників кодексів, іншої юридичної літератури, зокрема «Вісника Верховного Суду України», газет «Урядовий кур'єр» і «Голос України», в яких оприлюднюються нові законодавчі акти та зміни до раніше прийнятих. Усе це

призводить до виникнення проблем у застосуванні законодавства при розгляді судових справ.

Розгляд скарг і звернень громадян

У 2003 р. до апеляційного суду та ради суддів Донецької області надійшло 5000 звернень громадян. Із них 469 виявилися обґрунтованими. Найбільше скаржилися на суддів Центрально-Міського районного суду м. Горлівки (зокрема, на дії судді М.О. Лук'яненко — 51 скарга).

Роботи Київського районного суду м. Донецька стосувалися 372 звернення, Ворошиловського районного м. Донецька — 304, Кіровського районного м. Донецька — 192, Слов'янського міського — 169, Центрально-Міського районного м. Горлівки — 160, Калінінського районного м. Донецька і Жовтневого районного м. Маріуполя — по 155, Куйбишевського районного м. Донецька — 152, апеляційного суду — 151. Більшість із них пов'язана з тяганиною при розгляді конкретних судових справ, несвоєчасним направленням їх до апеляційної та касаційної інстанцій, а також скаргами на процесуальні дії суддів та їх неетичну поведінку.

За такими зверненнями було проведено 81 службову перевірку. За результатами деяких з них порушено дисциплінарні справи, які розглянула регіональна кваліфікаційна комісія суддів, після чого винних було притягнуто до дисциплінарної відповідальності. Зокрема, стягнення у вигляді догани були застосовані щодо суддів Київського районного суду м. Донецька О.Г. Хрмілі, Центрально-Міського районного суду м. Горлівки О.О. Блохіна, Червоногвардійського районного суду м. Макіївки Н.Ю. Кононіхіної та Т.Г. Кулік, Слов'янського міського суду П.І. Профатіло і Старобешівського районного суду В.В. Моцного та О.І. Дяченка. Регіональна кваліфікаційна комісія направила рекомендації до Вищої ради юстиції України про вирішення питання щодо звільнення суддів Центрально-Міського районного суду м. Горлівки Л.В. Темної і М.О. Лук'яненко з посад за допущення порушення під час розгляду судових справ.

Потребують вдосконалення організація особистого прийому громадян, розгляду скарг, заяв і пропозицій, що надходять від ветеранів війни та праці, інвалідів, людей похилого віку й осіб, які потребують соціального захисту.

Під час перевірки роботи архівів з'ясувалося, що до них у деяких судах області здавалися справи без документів, котрі підтверджують виконання судових рішень. Наприклад, до архіву Центрально-Міського суду м. Горлівки із перевірених чотирьох кримінальних справ три не підлягали передачі, оскільки у двох з них не вирішено питання про речові докази, в третій — не було відмітки про виконання вироку в частині конфіскації майна.

Робота ради суддів

У 2003 р. на засіданнях ради суддів розглянуто понад 70 питань щодо діяльності судів, зокрема про стан матеріально-

технічного забезпечення та фінансування Будьонівського, Київського та Кіровського районних м. Донецька, Гірницького районного м. Макіївки, Центрально-Міського районного м. Горлівки, Приморського районного м. Маріуполя і Торезького міського тощо.

За рішенням ради суддів скасовано необґрунтовано видані начальником територіального управління ДСА накази про позбавлення премій суддів О.Г. Хрмілі, О.І. Дяченка і В.В. Моцного.

Не все заплановане раді суддів вдалося виконати. Так, ще в лютому 2003 р. на її засіданні було внесено пропозицію про необхідність здійснити аналіз організації роботи та перевірити роботу 39 місцевих судів області. Однак відповідні комплексні заходи для поліпшення організації діяльності судів не вживалися.

Невирішеним залишилися і питання належного фінансового забезпечення судів. У цьому є вина і територіального управління ДСА. Скажімо, 16 квітня 2003 р. рада суддів направила листа начальнику територіального управління ДСА В.І. Маркову щодо необхідності фінансування витрат на відправку поштою до Верховного Суду України кримінальної справи стосовно Л. 13 серпня 2003 р. необхідні кошти територіальне управління ДСА перерахувало на Донецький поштамт, де вони перебували до 26 грудня 2003 р. Таким чином, направлення справ до Верховного Суду України було забезпечено лише для судів, розташованих у м. Донецьку та прилеглих міст і районів. Більшість місцевих судів вимушені були вишукувати інші можливості, зокрема за кошти суддів або працівників апарату, оскільки фінансування цих витрат недостатнє.

Рішенням ради суддів від 15 липня 2003 р. визначено розмір видатків на заробітну плату працівників ради та кваліфікаційної комісії, а також забезпечення меблями, комп'ютерами тощо. Однак територіальне управління ДСА у виділенні необхідних коштів відмовило, посилаючись на те, що ДСА України здійснює фінансування лише тих органів судової системи, які є юридичними особами (ч. 2 ст. 122 Закону «Про судострій України»).

Стан здійснення кримінального судочинства

Особливе занепокоєння викликає те, що суди Донецької області торік при розгляді кримінальних справ досить часто порушували вимоги статей 241, 256 Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК), крім того, багато справ не розглянуто станом на 1 січня 2004 р. Так, залишок кримінальних справ (без урахування тих, провадження в яких зупинено), що не були розглянуті місцевими та апеляційним судами області протягом більше шести місяців, становив 1387 справ, з них апеляційним судом — 36 справ стосовно 100 осіб (майже 12 % від загальної кількості справ, що перебували в провадженні), місцевими судами — 1351 справа щодо 1848 осіб (майже 7,8 %).

Найбільший залишок нерозглянутих кримінальних справ, що надійшли на роз-

гляд до суду, у співвідношенні із загальною їх кількістю мали:

Центрально-Міський районний суд м. Горлівки — 659 справ (57 %), з них протягом шести місяців — 283 (56,4 %);

Микитівський районний суд м. Горлівки — 340 справ (43,3 %), з них протягом шести місяців — 79 (36,7 %);

Старобешівський районний суд — 193 справи (43,1 %), з них протягом шести місяців — 61 (35,9 %);

Ленінський районний суд м. Донецька — 233 справи (39,6 %), з них протягом шести місяців — 58 (41,1 %).

Із порушенням вимог ст. 241 КПК були призначені 1182 справи з числа кримінальних, що перебували у провадженні судів, 2782 справи — з порушенням строків, передбачених ст. 256 КПК.

Аналіз роботи місцевих судів області за 2003 р. свідчить, що значну кількість кримінальних справ призначено до попереднього розгляду та до розгляду в судовому засіданні з порушенням строків. Найчастіше це траплялося у судах: Добропільському районному (46,6 %), Гірницькому (36,8 %) і Центрально-Міському районних м. Макіївки (32,8 %) та у Микитівському районному м. Горлівки (32,4 %).

Найбільше порушувалися вимоги ст. 256 КПК у Гірницькому районному суді м. Макіївки (68,9 % від справ, які надійшли на розгляд), Краматорському (52,2 %) та у Ясинуватському (43,5 %) міських судах.

Порушення строків призначення справ до розгляду та накопичення внаслідок цього нерозглянутих кримінальних справ, які не були вирішені протягом більше шести місяців, значною мірою викликано недоліками в організації роботи судів, а саме: непоодинокими випадками нічим не виправданої тяганини при розгляді справ, низькою виконавською дисципліною, недостатньою професійною підготовкою деяких суддів.

Велика кількість підсудних, щодо яких допускалася тяганина при розгляді справ, трималася в цей час під вартою. Так, станом на 19 січня 2004 р. в слідчих ізоляторах області перебували: 2131 особа — до двох місяців, 1093 — від двох до шести місяців, 257 — від шести до 12 місяців, 281 — понад рік.

Деякі судді одно-двотомну справу вирішують роками, відкладаючи її розгляд через заявлені клопотання підсудного чи його захисника про виклик свідків, потерпілих, які вже кілька разів з'являлися до суду, але не були допитані, чи для повторного допиту.

Наприклад, суддя Київського районного суду м. Донецька О.А. Брежнев під час розгляду двотомної справи щодо З., який обвинувачується за ч. 2 ст. 229¹ Кримінального кодексу України (далі — КК), з 12 грудня 2002 р. відкладав слухання 32 рази, але так і не вирішив її по суті, а П., справа якого перебуває у провадженні суду з 14 листопада 2000 р., доставлявся в судові засідання 29 разів (на день перевірки цю справу не було розглянуто). Понад рік у провадженні цього ж судді перебувають справи стосовно обвинувачення Н. за ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 187 КК (із 16 серпня 2002 р.), щодо М. (з 8 листопада 2002 р.), П. (з 19 жовтня 2002 р.) та інші,

які призначалися до розгляду по 17 разів, але так і залишилися невирішеними. Всього О.А. Брежнев за 2003 р. розглянув 44 кримінальні справи щодо 48 підсудних, із них з порушенням строків — 16, а 54 кримінальні справи залишилися нерозглянутими.

Аналогічні порушення допускав і суддя Ленінського районного суду м. Донецька А.К. Стародубцев. Саме до нього для розгляду справ 26 разів доставляли зі слідчого ізолятора підсудного Н., обвинуваченого за ч. 2 ст. 307 КК, 22 рази — К., обвинуваченого за ч. 2 ст. 187 КК, 16 разів — Ф., обвинуваченого за ч. 4 ст. 187 КК, 11 разів — З., обвинуваченого за ч. 2 ст. 186 КК, тощо. Всього ж суддя А.К. Стародубцев розглянув у 2003 р. 47 кримінальних справ, із них 32 — з порушенням встановлених законом строків і 51 справа залишилася у нього ще нерозглянутою.

Судді, які допускають таку тяганину, є фактично в кожному суді.

Так, при розгляді суддею Центрально-Міського районного суду м. Горлівки М.О. Лук'яненко справи щодо підсудних Г. і Г.О., які обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 101 КК, вони доставлялися в суд 32 рази. У цієї ж судді у провадженні були справи, підсудні в яких перебували під арештом з 2001 р., а також 16 справ, за якими підсудні трималися під вартою з 2002 р.

Під час розгляду суддею Кіровського районного суду м. Донецька О.О. Бурлаченком справи щодо Б., обвинуваченого за ч. 5 ст. 185 КК, підсудного доставляли в судові засідання 12 разів. Крім того, О.О. Бурлаченко не розглянув сім кримінальних справ, підсудні в яких трималися під вартою з березня-квітня 2003 р., а з порушенням строків — 23 справи з 50, які були в його провадженні.

Суддя Торезького міського суду В.Б. Коритний у строк понад рік не розглянув 21 справу, в строк від шести місяців до року — 37 із 58, що перебували в його провадженні.

Тяганина під час розгляду кримінальних справ, безумовно, пов'язана і з неспроможністю УМВС у Донецькій області в окремих випадках забезпечити конвоювання в судові засідання осіб, які тримаються під вартою.

Внаслідок неналежної організації судових процесів розгляд справ відкладався навіть у зв'язку з відсутністю секретарів судового засідання.

Факти тяганини при розгляді справ виявлені і в роботі суддів апеляційного суду. Зокрема, станом на 1 січня 2004 р. по першій інстанції не розглянуто в апеляційному суді 89 кримінальних справ щодо 199 осіб, із них 36 справ щодо 100 осіб — протягом більше шести місяців, 10 справ щодо 27 осіб — понад рік, 13 справ стосовно 51 особи — понад два роки і більше.

Серед так званих об'єктивних причин несвоєчасного розгляду судових справ — перенесення їх розгляду через неявку в суд з різних причин прокурора, адвоката та експерта. Наприклад, Микитівський районний суд м. Горлівки у зв'язку з неявкою в судові

засідання прокурора розгляд справ відкладав у 28 випадках, а через неявку захисника — 26.

Деякі суди тривалий час не направляють у слідчі ізолятори копії вироків. Зокрема, в Торезькому міському суді виявлено вісім випадків такого порушення, у Дружківському міському — чотири, в Новоазовському районному, Кіровському районному м. Донецька та в апеляційному суді — по два тощо. Все це, безумовно, є порушенням прав засудженого на захист.

За 2003 р. в апеляційному порядку розглянуто та закінчено провадження за апеляціями на вирoki місцевих судів у 1952 справах щодо 2935 осіб, з них 1344 вирoki щодо 2072 осіб залишено без зміни (69 % від кількості розглянутих), а 376 вироків щодо 564 осіб скасовано (19 %). При цьому на додаткове розслідування направлено 50 справ стосовно 79 осіб, а на новий судовий розгляд — 200 щодо 309 осіб. У 112 справах щодо 161 особи постановлено нові вирoki. У 14 справах стосовно 15 осіб вирoki скасовано із закриттям провадження, у тому числі за відсутністю складу злочину — у шести справах стосовно шести осіб. Для порівняння: у 2002 р. апеляційний суд скасував 337 вироків щодо 418 осіб (13 % від кількості розглянутих).

Значну частину вироків апеляційний суд скасував чи змінював у зв'язку з порушеннями кримінального та кримінально-процесуального закону внаслідок помилок чи неуважності суддів при його застосуванні.

Апеляційний суд систематично аналізував причини скасування та зміни вироків. Результати такого аналізу обговорювалися на нарадах за участю голів місцевих судів і суддів, які допускали судові помилки, на семінарах з питань застосування кримінального і кримінально-процесуального закону.

Водночас помилок під час розгляду судових справ припускався й апеляційний суд.

У 2003 р. Верховний Суд України скасував 17 ухвал апеляційного суду стосовно 19 осіб, один вирок щодо однієї особи, постановлений в апеляційному порядку, та змінив 11 ухвал стосовно 13 осіб (у 2002 р. було скасовано 11 ухвал стосовно 15 осіб та змінено два вирoki стосовно двох осіб і п'ять ухвал щодо восьми осіб).

Розгляд справ про адміністративні правопорушення

Протягом 2003 р. місцеві суди області розглянули адміністративні справи щодо 293 461 особи. Встановлено, що при цьому було допущено ряд недоліків. Так, у деяких постановках фактичні обставини правопорушення викладалися неконкретно, справи розглядалися без участі осіб, які притягалися до адміністративної відповідальності. В матеріалах справ Ворошиловського районного м. Донецька, Шахтарського міського судів та інших не було даних стосовно повідомлення зазначених в них осіб про час і місце розгляду справ. Крім того, мали місце випадки порушення вимог ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення

(далі — КпАП), тобто адміністративні стягнення накладалися після закінчення двомісячного строку з дня вчинення правопорушення.

У багатьох випадках суди долучають до матеріалів справ акти про знищення речових доказів, що належним чином не оформлені, без затвердження їх керівником органу, який здійснив знищення, без проставлення дати і печатки.

Організація роботи місцевих та апеляційного судів із забезпечення розгляду цивільних справ

У 2003 р. в провадженні місцевих судів області перебували 247 972 цивільні справи. Найбільше їх надійшло до судів: Жовтневого районного м. Маріуполя (10 969), Кіровського (9665) та Гірницького (8660) районних м. Макіївки, Орджонікідзевського районного м. Маріуполя (8588), Шахтарського міського (7497).

Найбільше середньомісячне навантаження на одного суддю було у судах: Шахтарському міському (90,17), Орджонікідзевському районному м. Маріуполя (84,03), Гірницькому районному м. Макіївки (78,63), Костянтинівському міському (77,37), Дзержинському міському (72,44). Середньомісячне навантаження на одного суддю судової палати у цивільних справах апеляційного суду становило 13,3 справи.

Отже, стан правосуддя в області та законність постановлених судових рішень, на жаль, далекі від бажаного. Це зумовлено якістю роботи суддів та умовами, в яких здійснюється правосуддя.

Недоліки в роботі судів негативно впливають на ефективність правосуддя. Зокрема, з порушенням процесуальних строків розглядається майже третина (27,5 %) від загальної кількості справ.

Так, з вересня 2002 р. у провадженні судді Амвросіївського районного суду Є.А. Радченко перебуває справа за позовом К. до К.С. та інших про відшкодування шкоди. Незважаючи на те, що висновок експерта до суду надійшов у листопаді 2002 р., на день перевірки справа до розгляду не призначалася, а провадження в ній не зупинялося.

Виявлено непоодинокі випадки відкладення слухання справ через неявку сторін у судові засідання. При цьому свідчень у справі про те, що сторони повідомлялися про виклик у судові засідання, як правило, немає.

У провадженні судді Торезького міського суду В.В. Коритного з квітня 2000 р. перебуває цивільна справа за позовом Щ. до Ч. про стягнення матеріальної та моральної шкоди. І лише через 11 місяців було постановлено ухвалу про окреме доручення — про допит відповідача в Донецькому СіЗО № 5. Протоколу допиту на день перевірки в матеріалах справи немає. справа до розгляду призначалася двічі, а саме: на 11 травня 2002 р. та на 18 березня 2003 р. Нині справа до розгляду не призначена.

Під час перевірки встановлено, що п'ять позовів до Укрвуглереконструкції про від-

шкодування шкоди суддя О.М. Лук'яненко розглянула через два—п'ять днів після надходження їх до суду. Ця ж суддя з порушенням вимог ст. 126 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) (підсудність справ за вибором позивача) розглянула ще 13 справ.

Практика розгляду цивільних справ свідчить про те, що значна їх кількість не вирішується в судовому засіданні через неявку обох чи однієї зі сторін та їх представників, свідків, відсутність повідомлень про вручення їм судових повісток. Однак суди практично не застосовують ст. 185⁵ КпАП. За неявку в судові засідання лише в поодиноких випадках накладалися штрафи. Статистичних даних про це в судах немає.

Значна кількість справ невинуватено довго перебуває в провадженні через те, що у них призначені експертизи, які тривалий час не виконуються експертними закладами. При цьому на тривалість проведення експертиз впливають їх вартість та неспроможність сторін сплатити за них. Водночас судді не завжди оперативному реагують на дії експертних установ і не вживають необхідні заходи з метою виконання ними ухвал суду.

Найбільшу кількість справ із порушенням строків розглянуто судами: Торезьким міським — 3477 (68,5 % від кількості усіх розглянутих справ), Микитівським районним м. Горлівки — 3018 (63,2 %), Старобешівським районним — 893 (59,9 %), Сніжниським міським — 1658 (57,8 %), Калінінським районним м. Горлівки — 3791 (53,1 %), Волноваським районним — 1357 (51,1 %), Центрально-Міським районним м. Горлівки — 3791 (53,1 %), Слов'янським міським — 3002 (44,9 %), Ленінським районним м. Донецька — 1607 (40,6 %).

До речі, стан організації роботи Центрально-Міського районного суду м. Горлівки особливо уважно аналізувався робочою групою. Велика завантаженість суддів цього суду виникла не стільки у зв'язку з надходженням великої кількості справ до провадження, скільки через великий залишок нерозглянутих справ у 2002 р. (643 кримінальних, 9703 цивільних, 783 справи про адміністративні правопорушення) та неналежним рівнем організації роботи суду. Внаслідок цього середньомісячне навантаження на суддів становить 192,07 справи усіх категорій, що набагато перевищує середній обласний показник — 104,89. На день перевірки стану організації роботи цього суду залишалася не вирішеним питання про призначення його голови.

З метою виправлення існуючих в роботі судів недоліків судді апеляційного суду в 2003 р. надали практичну допомогу в організації розгляду справ п'ятьом місцевим судам, їх результати обговорено на засіданнях президії. Сприяють поліпшенню роботи й цільові перевірки, які протягом 2003 р. проведено в 10 місцевих судах.

Апеляційний суд по першій інстанції розглянув 182 цивільні справи, що на 18 справ більше, ніж у 2002 р.; усього в його провадженні перебувало в 2003 р. 6457 цивільних справ. Повернено з різних підстав 1085 (21,6 %).

За захистом своїх прав і свобод у порядку цивільного судочинства в суди загальної юрисдикції Донецької області звернулося майже 248 000 громадян та юридичних осіб. Найбільше звернень надійшло й було прийнято до провадження справ: за спорами, що виникають із сімейних правовідносин, — 32 535 (розглянуто 32 233), або 13,1 % від загальної кількості усіх справ, прийнятих до провадження; трудових — 18 952, або 7,6 %; житлових — 41 964 (розглянуто — 38 082), або 16,9 %; спорів про право власності — 5097, або 2,05 %; справ, пов'язаних з адміністративно-правовими відносинами, — 5850, або 2,3 %; у тому числі скарги на дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб — 2403, або 0,9 %; скарги на дії державної виконавчої служби — 1171, або 0,42 %; пов'язані з правовідносинами, які виникли у зв'язку з відшкодуванням шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я, — 3000, або 1,2 %.

На виконання Указу Президента України від 16 жовтня 2003 р. № 1194/2003 «Про серйозні недоліки у роботі з розгляду звернень громадян органів виконавчої влади та правоохоронних органів Донецької області» робоча група аналізувала причини тривалого розгляду судами області цивільних справ про трудові спори (не розглядалося понад три місяці 456 справ), з відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю у зв'язку з виконанням трудових обов'язків (не розглянуто 486 справ).

Аналіз причин порушення процесуальних строків судами області в зазначених категоріях цивільних справ свідчить про наявність як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, що негативно впливають на оперативність вирішення спорів. До об'єктивних слід віднести надмірну завантаженість цивільними справами суддів у цілому (завантаженість майже в 1,5 раза вища, ніж середня в Україні) та справами згаданих категорій, а також особливості регіону; недостатнє фінансування судів; неспроможність відділень Фонду соціального страхування та установ відповідачів одночасно забезпечити явку представників у суди в кількох справах; проведення експертними установами протягом тривалого часу судових експертиз; колізії в законах та нормативних актах тощо. До суб'єктивних причин порушення строків розгляду справ, здебільшого нерозривно пов'язаних з об'єктивними, належать: порушення суддями строків підготовки справ до судового розгляду; недостатнє володіння нормами матеріального права, що регулюють спірні правовідносини; невжиття суддями процесуальних заходів впливу до учасників процесу, які належним чином повідомлені про судові засідання, але не з'являються туди; недостатній самоконтроль деяких суддів та слабкий контроль голів місцевих судів за дотриманням строків вирішення справ.

В апеляційному порядку скасовано 1463 рішення, змінено 305 рішень (0,95 % від загальної кількості розглянутих справ) та 942 ухвали.

У 2003 р. дещо збільшилася кількість скасованих і змінених в апеляційному порядку

рішень місцевих судів у цивільних справах (у 2002 р. скасовано й змінено 1462 судових рішення, або 0,9 % від загальної кількості постановлених). Найбільшою є частка таких рішень у судах: Калінінському районному м. Горлівки — 71, у Київському районному м. Донецька — 62, у Єнакіївському і Артемівському міських і Ворошиловському районному м. Донецька — по 60 рішень, у Центрально-Міському районному м. Горлівки — 70, у Жовтневому районному м. Маріуполя — 58.

В апеляційному порядку скасовано рішення місцевих судів із направленням справи на новий розгляд — 1127 (76 % від скасованих), із закриттям провадження в справі — 48 (3,2 %), із постановленням нового рішення — 266 (18,1 %).

Найбільша кількість скасованих рішень з ухваленням нового рішення у судах: Київському районному м. Донецька — 17, Калінінському районному м. Горлівки — 12, Будионівському, Калінінському та Ленінському районних м. Донецька — по 11 справ.

Робоча група звернула увагу апеляційного суду на те, що він не повною мірою усвідомив свої повноваження як суду апеляційної інстанції, а саме виправлення правових помилок, допущених судом першої інстанції, є його основним правовим завданням. Скасування 1167 рішень і направлення цивільних справ на новий розгляд свідчать про те, що апеляційний суд не завжди провадить у повному обсязі дослідження доказів, не витребує нових на вимогу сторін і належним чином не оцінює вже наявні у справі, а це фактично є порушенням вимог статей 305, 307, 309 ЦПК.

Апеляційний суд також допускав помилки в застосуванні норм матеріального та процесуального права.

Так, у касаційному порядку скасовано дві ухвали та змінено одне рішення, постановлені ним як судом першої інстанції, а також 46 рішень та ухвал, постановлених в апеляційному порядку.

Встановлено, що в 2003 р. апеляційний суд повернув місцевим судам 1085 цивільних справ, що на 32 % менше порівняно з 2002 р., або 16,8 % від кількості справ, які надійшли на розгляд в апеляційну інстанцію (у 2002 р. — 23,4 %). Основними причинами повернення справ у суди першої інстанції є: несплата державного мита (340 справи), порушення вимог статей 86, 292 ЦПК (192), порушення вимог ст. 293 ЦПК (347), порушення вимог ст. 295 ЦПК (99), у зв'язку з відсутністю у справах апеляційної скарги (22), нечитабельністю рішень суду (20), відмовою від апеляційної скарги та її відкликанням (23) тощо.

Судді області при вирішенні спорів не завжди застосовують норми, що містяться в міжнародних договорах України й стали частиною національного законодавства, а більшість з них навіть не мають текстів таких документів.

На причини та умови, що призвели до порушень у сфері цивільних правовідносин, суди реагували постановленням 209 окремих ухвал, або 0,09 % від загальної кількості справ, вирішених по суті. Про вжиття заходів за зазначеними ухвалами надійшло близько 50 повідомлень.

Обліково-статистичні картки, журнали судових засідань та контрольні журнали заповнюються в основному правильно. Проте траплялися випадки недбалого ведення журналів судових засідань, в яких були записи, не передбачені нормами процесуального права (про оголошення перерви або відкладення справи на невизначений строк). Мали місце випадки зупинення провадження у справах з причин, не передбачених процесуальним законом.

З метою запобігання помилкам, а також вдосконалення практики застосування суддями процесуального права апеляційний суд провів ряд семінарів для суддів місцевих судів. Він також аналізує дані та причини тривалого невіршення місцевими та апеляційним судами області цивільних і кримінальних справ (річні та піврічні звіти); щомісяця місцеві суди направляють до апеляційного суду списки осіб у кримінальних справах, які понад три—шість місяців, а то й більше року тримаються під вартою, а справи щодо них не вирішуються по суті, із зазначенням дат судових засідань, причин їх відкладення та заходів, що вживає голова відповідного місцевого суду до усунення тяганини.

Голова апеляційного суду як член Ради суддів України порушує питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності тих суддів, які допустили тяганину під час розгляду судових справ. Так, протягом 2003 р. до ради суддів області було направлено 11 матеріалів для вжиття до суддів необхідних заходів реагування, а до регіональної кваліфікаційної комісії суддів загальних судів Донецької області 16 матеріалів.

З метою виправлення існуючого становища апеляційний суд за участю ради суддів області провів 10 перевірок щодо організації діяльності місцевих судів, а саме: Старобешівського, Амвросієвського та Великоновосілківського районних, Будионівського, Кіровського та Київського районних м. Донецька, Гірницького районного м. Макіївки, Приморського районного м. Маріуполя, Торезького міського та Центрально-Міського районного м. Горлівки.

Судді апеляційного суду з виїздом до місцевих судів перевіряли роботу та надавали методичну допомогу шести місцевим судам (Калінінському та Куйбишевському районним м. Донецька, Сніжнянському, Єнакіївському та Краснолиманському міським, Центрально-Міському районному суду м. Горлівки). Крім того, постановою президії апеляційного суду від 24 квітня 2003 р. затверджено програму заходів щодо додержання місцевими судами області процесуальних строків розгляду судових справ, текст якої було направлено до усіх місцевих судів області. Проте, як свідчать результати перевірки, стан організації здійснення правосуддя в області потребує нагального поліпшення.

Висновки і пропозиції

За результатами перевірки стану організації роботи місцевих судів робоча група відзначає, що в Донецькій області вживається недостатньо заходів до виконання

розпоряджень Президента України від 27 липня 1996 р., а також від 11 грудня 2002 р., Указу Президента України від 18 лютого 2002 р. № 143/2002 «Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» та постанови Кабінету Міністрів України від 21 червня 2001 р. № 692 «Про затвердження Програми забезпечення судів належними приміщеннями на 2002—2006 роки».

Забезпечення місцевих судів належними приміщеннями потребує значного та невідкладного поліпшення і має перебувати під постійним контролем, оскільки більшість приміщень судів або в аварійному стані, або в такому, що не відповідає вимогам судочинства, їх необхідно добудувати чи капітально ремонтувати, а то й замінювати.

Проте місцеві суди області, незважаючи на переважання та проблеми, пов'язані з

відсутністю відповідного фінансового та матеріально-технічного забезпечення, в основному належним чином виконують покладені на них обов'язки.

Водночас судді не завжди дотримуються вимог законодавства під час розгляду судових справ, особливо щодо підготовки їх до судового розгляду, дотримання строків розгляду, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин, належної оцінки доказів, що призводить до порушення прав громадян.

Уряді випадків судові помилки, упущення і недоліки є наслідком низького професійного рівня деяких суддів, їх неорганізованості та небалості, що також призводить до великої кількості звернень громадян до відповідних судових та державних органів стосовно тяганини і бездіяльності, допущених ними.

Деякі голови місцевих судів не здійснюють належним чином організаційне керів-

ництво діяльністю судів, недостатньо реагують на факти тяганини при розгляді справ та не вживають необхідні заходи до виправлення недоліків.

Рада суддів області ще не повною мірою виконує покладені на неї обов'язки щодо забезпечення незалежності судів і суддів, не здійснює належного контролю за організацією діяльності судів, а територіальне управління ДСА неповною мірою здійснює матеріально-технічне забезпечення судів і суддів та не вирішує питання соціально-побутового, медичного забезпечення суддів і їхніх сімей.

У зв'язку з наведеним робоча група вважає за необхідне стан організації правосуддя у Донецькій області у 2003 р. розглянути на спільному засіданні Президії Верховного Суду України та президії Ради суддів України.

Про стан організації здійснення правосуддя у Донецькій області

Постанова спільного засідання Президії Верховного Суду України та президії Ради суддів України від 9 квітня 2004 р. № 21

Обговоривши матеріали комплексного вивчення стану організації здійснення правосуддя у Донецькій області, Президія Верховного Суду України та президія Ради суддів України відзначають, що в області вжито певних заходів, спрямованих на його поліпшення, у тому числі виконання розпоряджень Президента України від 27 липня 1996 р. № 208/96-рп «Про забезпечення судів приміщеннями» (далі — Розпорядження Президента України від 27 липня 1996 р.) та від 11 грудня 2002 р. № 395/2002-рп «Про заходи щодо забезпечення належних умов діяльності судів» (далі — Розпорядження Президента України від 11 грудня 2002 р.), а також Указу Президента України від 18 лютого 2002 р. № 143/2002 «Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» (далі — Указ Президента України від 18 лютого 2002 р.). Проте виявлено й істотні недоліки.

У Розпорядженні Президента України від 27 липня 1996 р. було визначено на Донеччині 10 судів, розташованих в аварійних приміщеннях, а 13 — у таких, що не відповідають вимогам судочинства. Глава держави зобов'язав Кабінет Міністрів України та голів міських, районних державних адміністрацій вирішити питання про надання цим судам належних для здійснення правосуддя будівель. У Розпорядженні Президента України від 11 грудня 2002 р. та його Указі від 18 лютого 2002 р. знову було звернено увагу органів виконавчої влади на зазначені питання.

Однак місцеві органи виконавчої влади, насамперед територіальне управління державної судової адміністрації у Донецькій області, фактично усунулися від вирішення цього питання.

Станом на 1 січня 2004 р. забезпечено приміщеннями лише Артемівський міський

суд, Петровський районний суд м. Донецька та відкрито філіал апеляційного суду в м. Маріуполі.

Питання ж щодо виділення приміщень іншим судам досі не вирішено. Їх потребують понад 40 судів, з яких 10 розміщені в орендованих приміщеннях, 17 розташовані в будівлях, у яких разом із ними функціонують інші державні органи, а сім — у житлових будинках. Приміщення Сніжнянського міського суду споруджується з 1995 р., однак готовність його становить лише 30 %. Ясинуватський міський і районний суди працюють у приміщенні, покрівля та дерев'яні конструкції якого стали повністю непридатними (протікає стеля, провалена підлога тощо). У ще гіршому стані Волноваський районний суд. Новгородівський міський суд розташований в однокімнатній квартирі двоповерхового житлового будинку. Приміщення Слов'янського районного суду, побудоване у 1937 р., перебуває в незадовільному санітарно-технічному стані. Слов'янський міський суд розташований у прибудові до будівлі міського відділу міліції, Гірницький районний суд м. Макіївки — у приміщенні колишньої школи, побудованої у 20-х роках минулого століття (стеля там просіла, шпалери відклеюються). Ремонтом стан будинку не поліпшено. Кіровському районному суду м. Донецька, приміщення якого визнано аварійним, рішенням міськради виділено двоповерхову будівлю Будинку піонерів, що потребує ремонту, проте коштів на це не має.

У більшості судів області відсутні належні приміщення для апарату суду, конвою, свідків, захисників та інших учасників судового процесу. В багатьох судах немає ґрат на вікнах та сигналізації.

Навіть у приміщенні Апеляційного суду Донецької області є лише три зали судових

засідань, яких недостатньо для належного здійснення судочинства. В кабінетах цього суду працює по четверо-п'ятеро суддів, нарадчі кімнати відсутні. Секретарі судових засідань (34 особи) вимушені працювати в одному із залів судових засідань, де розміщено лише 21 робочий стіл. Сигналізацію в суді підключено лише в спецчастині.

Місцеві органи влади поінформовані про незадовільні умови роботи судів, однак належних заходів до їх поліпшення не вживають. На Донеччині, на відміну від інших областей, усупереч вимогам Розпорядження Президента України від 11 грудня 2002 р. не розроблена Регіональна програма організаційного забезпечення діяльності судів на 2003—2005 рр. Є лише План заходів щодо надання сприяння у створенні належних умов діяльності судів Донецької області на 2003 р., затверджений головою Донецької облдержадміністрації (без зазначення дати), який має декларативний характер і містить лише рекомендації щодо можливості його реалізації. Виконавці й строки здійснення запланованих заходів не конкретизовані.

Вкрай незадовільним є стан забезпечення судів меблями, сейфами, комп'ютерною та офісною технікою, канцелярським приладдям, іншим необхідним обладнанням та витратними матеріалами.

Незадовільний матеріально-технічний стан судів, безумовно, негативно позначається на організації здійснення правосуддя в області. Зокрема, це певною мірою вплинуло на те, що суди порушують строки призначення розгляду кримінальних та цивільних справ.

Проте порушення процесуальних строків і невинуватана тяганина при розгляді судових справ зумовлені не лише зазначеними недоліками, а й неналежним ставленням

окремих суддів до виконання своїх службових обов'язків, внаслідок чого протягом тривалого часу не приймаються рішення у судових справах, у тому числі стосовно осіб, які перебувають під вартою, за позовами про поновлення на роботі, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю у зв'язку з виконанням трудових обов'язків, тощо.

Наприклад, суддя Ленінського районного суду м. Донецька Стародубцев А.К. із 47 кримінальних справ, які перебували у його провадженні, із порушенням встановленого строку розглянув 32. Нерозглянутими на кінець року у нього залишилися 51 справа. Систематично ним порушувалися строки розгляду й цивільних справ. Так, справа за позовом Кошелева К.І. до Кошелевої Р.А., Кошелевої К.К., а також КП ЖЕК-2 про захист прав споживачів надійшла до суду 15 червня 2001 р., однак з 30 липня 2001 р. у ній не було здійснено жодної процесуальної дії.

Суддя Торезького міського суду Коритний В.Б. не розглянув у строк до одного року 37 кримінальних справ, а понад один рік — 21. Крім того, з квітня 2000 р. в його провадженні перебуває цивільна справа за позовом Шушури З.К. до Чететкіна В.А. про стягнення матеріальної та моральної шкоди. Лише через 11 місяців ним була постановлена ухвала у цій справі про допит в порядку окремого доручення відповідача, який знаходиться в Донецькому СІЗО № 5. Протокол допиту на день комплексного вивчення в матеріалах справи відсутній. справа до розгляду призначалася двічі, а саме: на 11 травня 2002 р. та на 18 березня 2003 р., у даний час справа до розгляду не призначена.

Тяганину під час розгляду судових справ допускали також судді Брежнев О.А. (Київський районний суд м. Донецька), Лук'яненко М.О., Темна Л.В. (Центрально-Міський районний суд м. Горлівки), Коновалов В.В. (Ворошиловський районний суд м. Донецька), Бурлаченко О.О. (Кіровський районний суд м. Донецька) та ін.

Нерідко ще несвоєчасно виготовляються протоколи судових засідань, а також вручаються засудженим копії вироків. Судові справи невідправдані довго не направляються до апеляційної та касаційної інстанцій, а вирок і постанови в адміністративних справах — на виконання.

Належної уваги виправленню ситуації, яка склалася в організації здійснення судочинства в області, в тому числі за дотриманням процесуальних строків розгляду судових справ, а також з питань забезпечення судів приміщеннями, їх матеріально-технічного й інформаційного забезпечення, соціального захисту та медичного обслуговування суддів, надання суддям житла, керівництво апеляційного суду, голови окремих місцевих судів та територіальне управління державної судової адміністрації не приділяли.

Голова апеляційного суду і керівництво територіального управління державної судової адміністрації не приділяли належної уваги і питанням кадрового забезпечення судів. Станом на 10 лютого 2004 р. у місцевих судах Донецької області залишилися вакантними 85 посад суддів, 25 — голів судів,

22 — заступників голів і 137 посад державних службовців, із них 94 — помічників суддів. У Мар'їнському районному суді суддя Павленко П.П. виконує обов'язки голови суду понад п'ять років. Понад 50 суддям місцевих судів своєчасно не присвоєні кваліфікаційні класи, з них сімом — більш ніж три роки.

Не в усіх судах дотримувалися вимоги Закону України «Про звернення громадян», і зокрема не приділялося належної уваги розгляду заяв та скарг на організацію роботи судів. Не скрізь належно дбали про підвищення рівня кваліфікації суддів і працівників апарату судів.

У зв'язку з наведеним, керуючись статтями 54, 116 Закону України «Про судову систему України», Президія Верховного Суду України та президія Ради суддів України **п о с т а н о в л я ю т ь:**

1. Інформувати Президента України про неналежне виконання його розпоряджень від 27 липня 1996 р. і від 11 грудня 2002 р. та Указу від 18 лютого 2002 р. у частині, що стосується діяльності судів у Донецькій області, направивши копію цієї постанови.

2. Копію зазначеної постанови направити також до відома Голови Верховної Ради України і Прем'єр-міністра України.

3. Зобов'язати голову апеляційного суду, начальника територіального управління державної судової адміністрації та голову ради суддів Донецької області у двохмісячний строк розробити Регіональну програму організаційного забезпечення діяльності судів на 2004—2005 рр. та подати її на затвердження Донецької обласної ради.

4. Рекомендувати голові Ради суддів України ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність суддів: Стародубцева А.К. (Ленінський районний суд м. Донецька), Бурлаченко О.О. (Кіровський районний суд м. Донецька), Коритного В.Б. (Торезький міський суд) та Брежнева О.А. (Київський районний суд м. Донецька).

5. Взяти до відома, що стосовно голови Центрально-Міського районного суду м. Горлівки Темної Л.В. та судді цього ж суду Лук'яненко М.О. регіональною кваліфікаційною комісією суддів загальних судів Донецької області порушено питання щодо звільнення їх із посад.

6. Голові апеляційного суду Кондратьєву О.В., його заступникам Рибалко Л.І., Лісовій В.І., Ржемовському Л.П., начальнику територіального управління державної судової адміністрації в Донецькій області Бадахову Н.Я. до 1 вересня 2004 р. вжити заходів до виправлення становища, яке склалося в судах області.

7. Верховному Суду України, Раді суддів України, Державній судовій адміністрації України у вересні поточного року здійснити перевірку виконання даної постанови, при виявленні подібного вирішити питання про дисциплінарну відповідальність винних.

8. Державній судовій адміністрації України протягом 2004 р. надати допомогу територіальному управлінню державної судової адміністрації у Донецькій області в організаційному, кадровому та фінансовому забезпеченні діяльності судів області.

9. Апеляційному суду Донецької області, раді суддів області та територіальному управлінню державної судової адміністрації у Донецькій області протягом I півріччя 2004 р. вивчити стан організації розгляду судових справ та матеріально-технічного забезпечення Центрально-Міського районного суду і Микитівського районного суду м. Горлівки, Торезького та Сніжнянського міських судів і вжити заходів до вдосконалення їх роботи.

10. Голові Апеляційного суду Донецької області Кондратьєву О.В. відповідно до п. 2 Указу Президента України від 10 грудня 2003 р. № 1425/2003 «Про Положення про порядок розгляду питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції... та звільнення з цих посад» подати Голові Верховного Суду України пропозиції щодо кандидатур суддів на вакантні адміністративні посади у місцевих судах області.

11. Головам місцевих судів Донецької області згідно зі ст. 15 Закону України «Про державну службу» та Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 169) провести конкурси на заміщення вакантних посад в судах і за їх результатами заповнити їх.

12. Голові Апеляційного суду Донецької області та головам місцевих судів області взяти під особистий контроль дотримання судами процесуальних строків розгляду судових справ, і особливо щодо осіб, які перебувають під вартою, а також за позовами громадян про поновлення на роботі, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю у зв'язку з виконанням трудових обов'язків.

13. Головам місцевих судів області посилити контроль за дотриманням вимог процесуального законодавства при оформленні судових справ і матеріалів, які направляються до апеляційної та касаційної інстанцій.

14. Голові апеляційного суду та раді суддів Донецької області систематично ініціювати розгляд на засіданнях президії апеляційного суду інформації голів місцевих судів щодо організації діяльності цих судів, звертаючи особливу увагу на дотримання строків розгляду судових справ та підвищення рівня кваліфікації суддів і працівників апаратів судів.

15. Раді суддів Донецької області взяти під контроль питання про своєчасне присвоєння суддям кваліфікаційних класів.

16. Головам апеляційного та місцевих судів області забезпечити належне виконання вимог Закону України «Про звернення громадян». Особливу увагу приділяти розгляду скарг, заяв і пропозицій щодо належної організації діяльності судів, які надходять від ветеранів війни та праці, інвалідів, людей похилого віку та осіб, які потребують соціального захисту.

17. Постанову спільного засідання Президії Верховного Суду України і президії Ради суддів України довести до відома всіх суддів України та оприлюднити в засобах масової інформації.

У Пленумі Верховного Суду України

Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ

Постанова Пленуму Верховного Суду України
від 16 квітня 2004 р. № 7

Відповідно до ч. 1 ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування і забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами та державою їхніх прав власності та землекористування відповідно до закону. Важлива роль у захисті прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в земельних і пов'язаних із ними майнових правовідносинах належить судам.

Узагальнення практики розгляду судами земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів свідчить про те, що вони вирішуються в основному правильно. Водночас у ряді випадків допускаються помилки: у визначенні підвідомчості цих спорів; застосуванні норм про вилучення земель і відшкодування заподіяних порушенням земельного законодавства збитків; визначенні порядку використання земельної ділянки громадянами, яким належать жилий будинок, господарські будівлі та споруди на праві спільної власності, тощо.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді судами земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є:**

1. Звернути увагу судів на необхідність неухильно додержувати норм Конституції та законів України, прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів про землю та її охорону, захищати права всіх суб'єктів права власності на землю та господарювання на ній при вирішенні земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів.

2. За загальним правилом, розмежування між судами загальної юрисдикції підвідомчості земельних та пов'язаних із земельними відносинами майнових спорів відбувається залежно від суб'єктного складу їх учасників. Загальним судам підвідомчі спори в разі, якщо хоча б однією з осіб, які беруть участь у справі, є громадянин, а господарським — за участю підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб, а також громадян, що здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статус суб'єкта підприємницької діяльності.

Виходячи з положень статей 8, 124 Конституції, статей 26, 30, 87—90, 97, 100, 102, 118, 123, 128,

143—146, 149, 151, 153—158, 161, 210, 212 Земельного кодексу України (далі — ЗК), ст. 24 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), ст. 12 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) судам підвідомчі справи за заявами, зокрема:

— з приводу володіння, користування, розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян чи юридичних осіб, і визнання недійсними державних актів про право власності та право постійного користування земельними ділянками;

— про право громадян на земельну частку (пай) при приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, використання при цьому земельних ділянок із меліоративними системами;

— про розподіл несільськогосподарських угідь при ліквідації сільськогосподарських підприємств, установ, організацій;

— про визнання недійсною відмови у розгляді заяв громадян про безоплатну передачу у власність (приватизацію) земельних ділянок із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського й особистого селянського господарства, садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд, дачного будинку та індивідуального гаража;

— про визнання недійсною відмови в наданні у постійне користування земельних ділянок юридичним особам;

— про визнання незаконною відмови у продажу земельних ділянок із земель державної або комунальної власності громадянам і юридичним особам, які мають право на набуття цих ділянок у власність, а також іноземним державам;

— про вирішення спорів, пов'язаних з орендою землі;

— про встановлення та припинення дії земельних сервітутів;

— про примусове припинення права на земельну ділянку з передбачених ЗК підстав;

— про недійсність відмови у розгляді заяви про погодження місця розташування об'єкта, щодо якого порушується питання про вилучення (викуп) земельної ділянки;

— про вирішення спорів щодо проведення розвідувальних робіт на землях, що перебувають у власності чи користуванні громадян або юридичних осіб;

— про вирішення майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами, в тому числі про відшкодування власникам і землекористувачам збитків, заподіяних вилученням (викупом) визначених угідь, обмеженням їхніх прав або порушенням земельного законодавства;

— про відшкодування витрат сільсько- та лісогосподарського виробництва;

— про визнання недійсними угод купівлі-продажу, дарування, застави, обміну земельних ділянок, укладених із порушенням встановленого законом порядку;

— про повернення самовільно зайнятої земельної ділянки чи про звільнення земельної ділянки особою, що займає її без належних на те підстав;

— про вирішення спорів стосовно розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей;

— про вирішення земельного спору, що відповідно до визначеної ЗК компетенції розглядався органом місцевого самоврядування чи органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів, з рішенням якого одна зі сторін у земельному спорі не погоджується.

3. Земельні спори громадян з органами державної влади та органами місцевого самоврядування з питань надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства у випадках, передбачених законодавством, а також спори з майнових питань, пов'язаних із земельними відносинами, за участю громадян, що є членами фермерського господарства, їхніх спадкоємців тощо підвідомчі загальним судам.

Оскільки фермерські господарства є юридичними особами, їхні земельні спори з іншими юридичними особами, у тому числі про надання чи продаж із земель державної або комунальної власності земельної ділянки для розширення господарства, підвідомчі господарським судам.

4. Згідно зі ст. 158 ЗК суди розглядають справи за спорами про межі земельних ділянок, що перебувають у власності чи користуванні громадян-заявників, які не погоджуються з рішенням органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів. Зазначені спори підлягають розгляду місцевими судами незалежно від того, розглядалися вони попередньо органом місцевого самоврядування або органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів чи ні. Рішення цих органів щодо такого спору не може бути підставою для відмови в прийнятті заяви чи для закриття провадження в порушеній справі.

5. Підставою для пред'явлення позову про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням земельного законодавства, є зобов'язання, що виникає внаслідок заподіяння такої шкоди організації або громадянину, тому такі позови відповідно до статей 125, 126 ЦПК можуть пред'являтися за вибором позивача за місцем проживання відповідача (місцем знаходження органу управління юридичної особи) або за місцем заподіяння шкоди.

6. Споры щодо додержання правил добросусідства — обов'язку власників і землекористувачів обирати такі способи використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, при яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок

здається найменше незручностей (затіннення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо), — розглядаються судами відповідно до статей 103—109 ЗК і в тому разі, коли вони попередньо не розглядалися відповідним органом місцевого самоврядування чи органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Зазначені спори потрібно відрізнити від спорів щодо земельних сервітутів — права власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне чи безоплатне користування чужою земельною ділянкою (право проходу чи проїзду на велосипеді; проїзду на транспортному засобі по наявному шляху; право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій; право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку; право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку; право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми; право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми; право прогону худоби по наявному шляху; право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд; тощо), — вирішення яких не віднесено до компетенції органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

7. Судам слід мати на увазі, що підвідомчі їм спори, пов'язані із земельними відносинами, розглядаються в позовному провадженні.

За заявою сторони, яка не погоджується з рішенням органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади щодо земельного спору, суд перевіряє правильність цього рішення і вирішує спір по суті.

Захист прав громадян та юридичних осіб на земельній ділянці здійснюється згідно з ч. 3 ст. 152 ЗК шляхом: визнання прав; відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; визнання угоди недійсною; визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування; відшкодування заподіяних збитків; застосування інших передбачених законом способів. Зокрема, при оскарженні рішень органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування з питань, віднесених до їх компетенції (наприклад, про відмову в передачі у власність чи в продаж земельної ділянки або розміщенні об'єкта), суд у разі задоволення позову визнає рішення цих органів недійсними і зобов'язує їх, залежно від характеру спору, виконати певні дії на захист порушеного права чи сам визнає це право за позивачем.

8. Вирішуючи спори про припинення права власності на земельну ділянку чи права користування нею, суди повинні враховувати, що орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування має право прийняти рішення про це лише в порядку, з підстав і за умов, передбачених статтями 140—149 ЗК. У випадках,

визначених цими нормами, припинення права власності на землю чи права землекористування провадиться за позовом відповідного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування в судовому порядку, недодержання якого є підставою для визнання рішення цього органу та виданих державних актів недійсними. У разі пред'явлення до органу виконавчої влади або місцевого самоврядування позову про незаконність припинення права землекористування через відсутність судового рішення про вилучення земельної ділянки відповідач вправі пред'явити зустрічний позов про таке вилучення, а суд має розглянути його разом із первинним позовом.

Виходячи з установлених законодавством умов надання земельних ділянок не можна вважати таким, що суперечить закону, рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування про скасування свого рішення, за яким земельна ділянка була неправомірно одержана у власність чи користування. У цьому разі питання про недійсність документів, виданих на підставі переглянутого рішення, вирішується в судовому порядку.

Питання про дострокове припинення користування землею на умовах оренди вирішується шляхом пред'явлення позову про розірвання договору. В разі закінчення зазначеного в договорі строку оренди переважне право орендарів на поновлення договору оренди, передбачене ст. 33 Закону від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі», поширюється на випадки, коли земля знову передається в оренду.

9. Згідно зі статтями 146, 149 ЗК органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації) і органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради) в межах наданих ЗК повноважень можуть звертатися до суду із заявами про вилучення (викуп) земельної ділянки, яка перебуває у власності чи користуванні громадян або юридичних осіб, якщо в цьому є суспільні потреби чи необхідність.

Земельна ділянка може бути викуплена для суспільних потреб лише у випадках, передбачених ч. 1 ст. 146 ЗК. Інші підстави не можуть розглядатись як такі потреби.

Відповідно до ст. 147 ЗК з мотивів суспільної необхідності зазначені земельні ділянки можуть бути відчужені (вилучені) в разі введення воєнного чи надзвичайного стану.

Власник земельної ділянки або землекористувач, без згоди яких прийнято рішення про вилучення (викуп) землі, можуть пред'явити позов про визнання недійсним рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування з цього питання.

Вилучення (викуп) земельної ділянки допускається при дотриманні гарантій прав на землю, передбачених розд. V ЗК та ст. 350 Цивільного кодексу України (далі — ЦК), якщо рішення про це прийнято компетентним органом з підстав і в порядку, встановлених законом, а власникові земельної ділянки має бути відшкодована її вартість.

У разі, коли буде встановлено, що викуплена для суспільних потреб земельна ділянка використовується

не за призначенням, колишній її власник має право звернутися до суду з позовом про визнання недійсним договору викупу чи його розірвання та відшкодування пов'язаних із цим збитків.

При потребі вилучення земельної ділянки для юридичної особи остання зобов'язана спочатку погодити це питання з власником землі чи землекористувачем та відповідним органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування, а у випадку відмови когось із них має право пред'явити позов про визнання відмови недійсною. Рішення про задоволення такого позову є підставою для розроблення проекту відведення земельної ділянки.

10. Згідно зі ст. 118 ЗК питання про безоплатну приватизацію земельної ділянки для ведення фермерського господарства в межах норм за заявою громадянина із зазначенням бажаного розміру та мети одержання землі вирішується районною, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями щодо земель державної власності, а стосовно земель комунальної власності — сільською, селищною, міською радою.

У судовому порядку це питання вирішується в разі відмови зазначених органів у передачі земельної ділянки у власність для цієї мети в бажаному розмірі чи місці або в разі нерозгляду ними заяви.

При цьому слід урахувувати, що право на створення фермерського господарства має кожний вісімнадцятирічний дієздатний громадянин України, який виявив бажання та пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства в районній (міській) професійній комісії з питань створення фермерських господарств (статті 5, 6 Закону від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство»). Порядок проведення професійного відбору регулюється Положенням про порядок проведення професійного відбору з питань створення фермерських господарств (затверджений наказом Міністерства аграрної політики України і Міністерством праці та соціальної політики України від 17 грудня 2003 р. № 452/335 та зареєстрований у Міністерстві юстиції України 28 січня 2004 р. за № 118/8717).

Для ведення фермерського господарства земельні ділянки із земель державної або комунальної власності безоплатно передаються в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради за місцем знаходження фермерського господарства. Якщо їх декілька, розмір частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах, а в разі відсутності там таких — як середній по району (ст. 121 ЗК).

Розглядаючи зазначене питання за позовом громадянина про визнання рішення щодо відмови у передачі йому земельної ділянки недійсним, суд у разі задоволення позову зобов'язує відповідну районну адміністрацію чи сільську, селищну, міську раду передати земельну ділянку у власність позивачеві.

11. Розглядаючи позови про захист прав власників земельних ділянок і землекористувачів (про усунення перешкод у користуванні ними тощо), суд має перевіряти законність рішення органу виконав-

чої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки іншій особі без вилучення (викупу) її в позивача в установленому порядку і за наявності для цього підстав ухвалювати рішення про його незаконність.

12. Вирішуючи позови про відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, суди повинні мати на увазі, що при вилученні (викупі) сільськогосподарських угідь, лісових земель, чагарників для потреб, не пов'язаних із сільсько- чи лісогосподарським виробництвом, їх тимчасовому зайнятті для інших видів використання, встановленні обмежень щодо використання земельних ділянок, погіршенні якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, приведенні сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у не придатний для використання стан, недержанні доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки, відшкодування збитків згідно зі статтями 156, 157 ЗК здійснюється органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та юридичними особами, які використовують земельні ділянки і діяльність яких обмежує права власників та землекористувачів або погіршує якість земель, розташованих у зоні їх впливу (в тому числі внаслідок хімічного і радіоактивного забруднення території, засмічення промисловими, побутовими й іншими відходами та стічними водами).

У випадках самовільного зайняття земельних ділянок, псування, забруднення земель чи вчинення інших порушень земельного законодавства шкода відшкодовується відповідно до статей 211, 212 ЗК, статей 22, 623, 1166, 1172, 1192 ЦК особами, що її заподіяли. При заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки її відшкодовує володілець цього джерела згідно зі ст. 1187 ЦК.

13. Роз'яснити судам, що на підставі статей 207—209 ЗК втрати сільсько- і лісогосподарського виробництва, заподіяні вилученням (викупом) сільськогосподарських і лісових угідь для використання їх у цілях, не пов'язаних із веденням сільського й лісового господарства, обмеженням прав власників чи землекористувачів або погіршенням якості земель внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, підприємств, установ і організацій, не належать до збитків, на відшкодування яких мають право власники земельних ділянок та землекористувачі, і відшкодовуються Уряду Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським, сільським, селищним, міським радам разом із відшкодуванням збитків власникам землі й землекористувачам.

14. Розміри збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам вилученням (викупом) або тимчасовим зайняттям земельних ділянок у встановленому порядку, визначаються комісіями, створеними Київською та Севастопольською міськими, районними державними адміністраціями, виконавчими комітетами міських (міст обласного значення) рад відповідно до Порядку визначення та відшкодування збитків

власникам землі та землекористувачам (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284).

У такому ж порядку визначаються збитки, заподіяні обмеженням прав власників землі та землекористувачів, погіршенням якості земель або приведенням їх у не придатний для використання за цільовим призначенням стан унаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю підприємств, установ, організацій та громадян.

При тимчасовому зайнятті земельних ділянок для розвідувальних робіт розмір збитків і порядок їх відшкодування визначаються угодою між власниками землі або землекористувачами та підприємствами, установами, організаціями, що провадять розвідувальні роботи. При недосягненні згоди між ними розмір збитків визначається зазначеними вище комісіями, рішення яких можуть бути переглянуті судом при вирішенні відповідних позовів.

15. При невиконанні підприємствами, установами, організаціями, що тимчасово використовували земельні ділянки для проведення геологознімальних, пошукових, геодезичних та інших розвідувальних робіт, передбаченого ст. 97 ЗК обов'язку привести займану земельну ділянку в попередній стан за свій рахунок в установленний строк вони повинні відповідно до ст. 211 ЗК, статей 22, 623, 1166, 1192 ЦК відшкодувати власникові або землекористувачеві заподіяну шкоду в розмірі вартості робіт, потрібних для приведення земельної ділянки в такий стан. Для визначення розміру цієї шкоди суд у разі необхідності може призначити експертизу.

16. Вирішуючи спори про відшкодування власникам землі й землекористувачам шкоди, заподіяної самовільним зайняттям або забрудненням земельних ділянок та іншими порушеннями земельного законодавства, суди мають виходити з того, що відповідно до ст. 156 ЗК, ст. 1166 ЦК така шкода відшкодовується у повному обсязі.

Розмір шкоди, заподіяної пошкодженням посівів і насаджень при прокладенні шляхів, трубопроводів та проведенні розвідувальних, бурових, будівельних робіт, псуванням і забрудненням сільськогосподарських та інших земель, іншими порушеннями земельного законодавства, визначається з урахуванням витрат на відновлення родючості землі, а також доходів, які власник землі або землекористувач міг би одержати при використанні земельної ділянки і які він не одержав за час до приведення землі у стан, придатний для її використання за цільовим призначенням, або до повернення самовільно зайнятої ділянки.

Зокрема, при пошкодженні посівів, самовільному зайнятті ріллі або сінокосінні на користь землекористувача (власника) стягується вартість недержаних сільськогосподарської продукції чи сіна, обчислена за ринковими цінами, з урахуванням середньої врожайності певної культури в господарстві, за винятком витрат виробництва, пов'язаних зі збиранням урожаю, а також витрат на відновлення якості земель відповідно до їхнього призначення. Якщо замість пошкоджених посівів землекористувач провів у тому ж сезоні повторний посів культур, відшкодуванню

підлягають витрати на пересівання (вартість насіння, обробітку землі тощо).

Відповідно до статей 90, 95, 212 ЗК самовільно зайняті земельні ділянки повертаються їх власникам або землекористувачам з передачею останнім незібраного врожаю без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними.

17. У справах про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням земельного законодавства, на підставі ст. 1193 ЦК розмір відшкодування шкоди, заподіяної громадянином, зменшується у випадку, коли груба небережність потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди. Таке зменшення можливе, якщо інше не встановлено законом. Тому суди, розглядаючи такі спори, у кожному випадку мають досліджувати наявність зазначених обставин.

Суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від встановленого ним матеріального становища цієї особи з обов'язковим наведенням мотивів прийнятого рішення, крім випадків, коли шкоду завдано вчиненням злочину.

При розгляді позовів про відшкодування шкоди, заподіяної псуванням чи забрудненням землі, судам слід з'ясувати наявність у відповідача можливості провести роботи по відновленню її попередньої якості. Якщо така можливість є, суд може відповідно до ст. 1192 ЦК з урахуванням думки позивача зобов'язати відповідача відшкодувати шкоду в натурі, встановивши для цього відповідний строк.

18. Вирішуючи спори про право власності на земельну ділянку, суди мають виходити з того, що:

а) згідно з ч. 1 статей 81, 82 ЗК право власності на земельну ділянку набувають громадяни України та юридичні особи, створені громадянами або юридичними особами України, а іноземні громадяни та юридичні особи й особи без громадянства та спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення на підставах, передбачених частинами 2, 3 ст. 81, частинами 2, 3 ст. 82 ЗК;

б) згідно з положеннями ст. 119 ЗК передача громадянину у власність або в користування земельної ділянки, якою він добросовісно, відкрито і безперервно користується протягом 15 років за відсутності документів про право на цю земельну ділянку, здійснюється у порядку, встановленому ЗК;

в) відповідно до ст. 125 ЗК право користування земельною ділянкою виникає після одержання її власником або землекористувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування або укладення договору оренди, їх державної реєстрації та встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості);

г) громадяни та юридичні особи зберігають право на земельні ділянки (п. 7 розд. X «Перехідні положення» ЗК), одержані ними до 1 січня 2002 р. у власність, у тимчасове користування або на умовах оренди в розмірах, що були раніше передбачені чинним законодавством;

г) при переході права власності на будівлі та споруди за цивільно-правовими угодами, укладеними до 1 січня 2002 р., згідно з положеннями чинної до цієї дати ст. 30 ЗК до набувача від відчужувача переходить належне йому право власності або право користування земельною ділянкою, на якій розташовані будівлі та споруди, якщо інше не передбачалось у договорі відчуження. Після ж 31 грудня 2001 р. право власності на земельну ділянку або її частину може переходити відповідно до ст. 120 ЗК на підставі цивільно-правових угод, а право користування — на підставі договору оренди, укладеного відповідно відчужувачем або набувачем. При переході права власності на будинок або його частину за договором довічного утримання до набувача переходить право на земельну ділянку, де вони розташовані, на умовах, на яких вона належала відчужувачу. В разі переходу права власності на будівлі та споруди до кількох осіб право на земельну ділянку визначається пропорційно часткам осіб у вартості будівлі та споруди, якщо інше не передбачено в договорі відчуження останніх, а при переході права власності на них до фізичних або юридичних осіб, які не можуть мати у власності земельні ділянки, до них переходить право користування земельною ділянкою. Якщо договором про відчуження жилого будинку, будівлі або споруди розмір земельної ділянки не визначено, до набувача переходить право власності на її частину, одна з яких зайнята жилим будинком, будівлею чи спорудою, а інша необхідна для їх обслуговування;

д) при приватизації державного житлового фонду особи, яким передано у власність жилі приміщення в одноквартирних будинках, набувають право власності на земельні ділянки, де розташований будинок, шляхом їх приватизації згідно із положеннями ЗК. У разі приватизації громадянами багатоквартирного жилого будинку відповідна земельна ділянка може передаватися безоплатно у власність або надаватися у користування об'єднанню власників (ст. 42 ЗК);

е) у випадках, передбачених статтями 86—89 ЗК, володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою, яка перебуває в спільній частковій власності, здійснюються за згодою всіх співвласників згідно з договором, у разі недосягнення згоди — за рішенням суду, а при перебуванні ділянки в спільній сумісній власності (у подружжя, членів фермерського господарства, якщо інше не передбачалось угодою між ними, співвласників жилого будинку) — за договором або законом. Учасник спільної часткової власності має право вимагати виділення належної йому частки зі складу земельної ділянки (у тому числі й разом з іншими учасниками, які цього вимагають) або виплати рештою учасників грошової компенсації за цю частку при неможливості її виділення та отримання в його володіння, користування частини спільної земельної ділянки, що відповідає розміру його частки. Учаснику спільної сумісної власності зазначене право належить за умови попереднього визначення розміру рівних земельних часток, якщо інше не передбачено законом або не встановлено судом;

є) оскільки за чинним з 1 січня 2002 р. ЗК земельні ділянки перебувають у постійному користуванні лише у підприємств, установ, організацій, що належать до комунальної або державної власності, громадяни та юридичні особи, які набули до зазначеної дати право постійного користування земельними ділянками, мають переоформити до 1 січня 2005 р. право власності на них або їх оренди у встановленому п. 6 розд. X «Перехідні положення» ЗК порядку.

19. У справах за позовом учасників спільної власності на землю про встановлення порядку володіння й користування спільною земельною ділянкою, на якій розташовані належні їм жилий будинок, господарські будівлі та споруди, суд з'ясовує і враховує можливість нормального користування будинком і здійснення догляду за ним, розташування господарських будівель, споруд, необхідність зведення будівель, розташування плодово-ягідних насаджень співвласників, можливість проходу з вулиці на подвір'я тощо. Враховуються також вимоги санітарних правил і правил протипожежної безпеки. В разі неможливості перенесення співвласником господарських будівель і насаджень на надану у його користування частину ділянки суд має обговорити питання про відповідну грошову компенсацію.

При пред'явленні вимог кожним з учасників спільної власності про встановлення порядку користування спільною земельною ділянкою суд може залишити в спільному користуванні лише ділянки, роздільне користування якими встановити неможливо.

Абзаци 1 і 2 цього пункту стосуються також випадків, коли належні особам на праві спільної власності жилий будинок, господарські будівлі та споруди розташовані на земельній ділянці, яка знаходилася в їх користуванні до її приватизації або за договором оренди.

При приватизації громадянами одно- або багатоквартирного будинку державного житлового фонду порядок користування закріпленою за ним прибудинковою територією згідно з п. 5 ст. 10 Закону від 19 червня 1992 р. № 2482-ХІІ «Про приватизацію державного житлового фонду» здійснюється в порядку та на умовах, передбачених ч. 3 ст. 42 ЗК, якою встановлено, що порядок використання земельних ділянок, де розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначається співвласниками. Якщо в жилу будинку приватизовано частину квартир, питання про користування прибудинковою територією вирішується відповідно до положень ч. 3 ст. 88 ЗК, тобто шляхом отримання в користування її частини, що відповідає частці приватизованих квартир та інших приміщень у вартості будинку і споруд. При цьому розміри та конфігурація земельних ділянок, на яких розташовані багатоквартирні жилі будинки, а також належні до них будівлі, споруди та прибудинкові території, визначаються на підставі проєктів розподілу території кварталу, мікрорайону та відповідної землевпорядної документації.

20. У разі, коли громадяни, яким жилий будинок належить на праві спільної власності, крім наданої для будівництва й обслуговування цього будинку та господарських будівель земельної (присадибної) ділянки з

належного дозволу відповідного органу виконавчої влади або місцевої ради тимчасово користуються ще й незайнятою суміжною ділянкою, суд, вирішуючи спір про порядок користування присадибною ділянкою та розпорядження нею, може одночасно визначити за тими ж правилами і порядок тимчасового користування суміжною ділянкою, зазначивши в рішенні, що він встановлюється на період до припинення права користування нею.

21. Виходячи з того, що порядок користування спільною земельною ділянкою, у тому числі тією, на якій розташовані належні співвласникам жилий будинок, господарські будівлі та споруди, визначається насамперед їхньою угодою залежно від розміру їхніх часток у спільній власності на будинок, суд відповідно до ст. 88 ЗК бере до уваги цю угоду при вирішенні спорів як між ними самими, так і за участю осіб, котрі пізніше придбали відповідну частку в спільній власності на землю або на жилий будинок і для яких зазначена угода також є обов'язковою. Це правило стоєть тих випадків, коли жилий будинок було поділено в натурі.

Суд може не визнати угоду про порядок користування земельною ділянкою, коли дійде висновку, що угода явно ущемляє законні права когось зі співвласників, позбавляє його можливості належно користуватися своєю частиною будинку, фактично виключає його з числа користувачів спільної земельної ділянки, суперечить архітектурно-будівельним, санітарним чи протипожежним правилам.

Якщо до вирішення судом спору між співвласниками жилого будинку розмір часток у спільній власності на земельну ділянку, на якій розташовані будинок, господарські будівлі та споруди, не визначався або вона перебувала у користуванні співвласників і ними не було досягнуто угоди про порядок користування нею, суду при визначенні частини спільної ділянки, право на користування якою має позивач (позивачі), слід виходити з розміру його (їх) частки у вартості будинку, господарських будівель та споруд на час перетворення спільної сумісної власності на спільну часткову чи на час виникнення останньої.

22. Суд не може відмовити в позові або закрити провадження у справі про встановлення порядку користування земельною ділянкою з тих підстав, що його визначено угодою сторін. Якщо при вирішенні спору суд установить, що співвласники визначили порядок користування й розпорядження земельною ділянкою, для зміни якого підстав немає, він ухвалює рішення про встановлення саме такого порядку.

У резолютивній частині рішення в такій справі суд залежно від її обставин повинен вказати розміри й межі тих ділянок, які має використовувати кожна зі сторін, і тих, які виділено для спільного користування, а також зазначити, як сторони мають проходити до будинку, будівель, споруд та на вулицю.

23. Судам потрібно мати на увазі, що згідно зі ст. 25 ЗК при приватизації земель державних та комунальних сільськогосподарських підприємств, установ, організацій земельні ділянки передаються

їх працівникам, а також пенсіонерам з числа працівників з визначенням кожному з них земельної частки (паю) за рішенням органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування і кожна з цих осіб має гарантоване право одержати безоплатно свою земельну частку (пай), виділену в натурі (на місцевості).

24. Сертифікати на право на земельну частку (пай) є дійсними до виділення земельної ділянки в натурі (на місцевості) та видачі державного акта про право власності на землю (п. 17 розд. X «Перехідні положення» ЗК).

Член колективного сільськогосподарського підприємства (далі — КСП), включений до списку, що додається до державного акта на право колективної власності на землю, набуває права на земельну частку (пай) з дня видачі цього акта, і в разі його смерті успадкування права на земельний пай здійснюється за нормами ЦК, у тому числі й у випадку, коли з різних причин ця особа не отримала сертифікат на право на земельну частку (пай). Невнесення до зазначеного вище списку особи, яка була членом КСП на час передачі у колективну власність землі, не може позбавити її права на земельну частку.

При неможливості надати такій особі земельну частку (пай) з колективної власності через відсутність необхідної для цього землі остання відповідно до п. 7 Указу Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» має бути надана із земель запасу, створеного місцевою радою під час передачі землі у колективну власність.

Позови громадян, пов'язані з паюванням земель (зокрема, про визнання права на земельну частку (пай), її розмір, незаконність відмови у видачі сертифіката, виділення паю в натурі), можуть бути предметом розгляду судів. Відповідачами в таких справах є КСП, сільськогосподарські кооперативи, районна державна адміністрація, яка затверджувала розмір паю, вирішувала питання про видачу сертифіката, а також виконавчий орган чи орган місцевого самоврядування, що має вирішувати питання про виділення земельної частки (паю) в натурі, тощо.

25. Звернути увагу судів на необхідність неухильного додержання вимог ст. 143 ЦПК щодо підготовки до судового розгляду справ про земельні та майнові спори, пов'язані із земельними відносинами.

Зокрема, у справах про встановлення порядку користування земельною ділянкою співвласників жилого будинку необхідно витребувати: документи про надання її для будівництва та обслуговування жилого будинку й господарських будівель; план земельної ділянки, відведеної в натурі (на місцевості); план цієї ділянки із зазначенням її частин, що перебувають у фактичному користуванні кожного зі співвласників, а також розташованих на ній будівель, плодових насаджень; правовстановлюючі документи на будинок із зазначенням розміру часток кожного співвласника; угоду чи рішення суду про поділ будин-

ку в натурі або визначення порядку користування ним; угоду про порядок користування земельною ділянкою, якщо вона мала місце.

При підготовці до розгляду справ про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства належить витребувати: документи про освіту, спеціальність чи професію позивача, стаж його роботи в сільському господарстві, місце проживання; план розташування земельної ділянки; обґрунтування щодо її розміру та перспектив діяльності фермерського господарства; документи конкурсної комісії про розгляд заяви та проходження конкурсного відбору; проект відведення земельної ділянки, розроблений організацією, яка має на це відповідний дозвіл (ліцензію).

У справах про відшкодування збитків або шкоди необхідно витребувати: акт відповідної комісії, створеної Київською, Севастопольською міськими радами, районною державною адміністрацією чи виконавчим комітетом міської (міст обласного значення) ради для визначення розміру збитків, заподіяних власникам землі та землекористувачам, затверджений органом, що створив цю комісію; проект заходів для приведення у стан, придатний для використання за цільовим призначенням, земельних ділянок, наданих у тимчасове користування, та кошторис витрат на це; документи про вартість робіт з приведення у попередній стан зіпсованих або пошкоджених земель; довідку належної служби районної державної адміністрації про середню врожайність відповідних культур; довідку про ринкову ціну цих культур.

Коли для з'ясування обставин, які мають значення для справи, необхідні спеціальні знання, суддя при підготовці справи до розгляду, а суд — під час її розгляду призначають експертизу з додержанням вимог ст. 57 ЦПК.

26. Судам необхідно мати на увазі, що купівля-продаж, дарування, застава, самовільний обмін земельних ділянок землекористувачами, у тому числі орендарями, а також угоди, укладені власниками землі з порушенням встановленого для них порядку придбання або відчуження земельних ділянок, відповідно до ст. 210 ЗК повинні визнаватися недійсними — із наслідками, передбаченими відповідними статтями ЦК.

27. Згідно зі статтями 48, 50 Закону від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність», ст. 257 ЦК щодо спорів про захист прав власників земельних ділянок, стороною в яких є громадянин, застосовується трирічний строк позовної давності, якщо інше не передбачено законом.

Якщо для певних правовідносин, пов'язаних зі здійсненням права власності на землю чи користування нею, законом встановлено інші строки звернення до суду за вирішенням спору, застосовуються ці строки.

28. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1996 р. № 13 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ».

Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Законом України від 22 травня 2003 р. «Про податок з доходів фізичних осіб»

*Постанова
 Пленуму Верховного Суду України
 від 28 травня 2004 р. № 9*

У зв'язку з набранням чинності 1 січня 2004 р. Законом України від 22 травня 2003 р. № 889-IV «Про податок з доходів фізичних осіб» (далі — Закон) та з метою забезпечення однакового і правильного застосування судами адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації правопорушень або злочинів Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є:**

1. Звернути увагу судів на те, що згідно з п. 22.5 ст. 22 Закону, якщо норми відповідних законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума у розмірі 17 грн., крім норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації правопорушень або злочинів, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 6.1.1 п. 6.1 ст. 6 Закону для відповідного року (з урахуванням положень п. 22.4 ст. 22 Закону).

2. Судам необхідно враховувати, що запровадження Законом податкових соціальних пільг не впливає на розмір покарання й адміністративного стягнення у виді штрафу, якщо він визначений у відповідних санкціях у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян.

Для вирішення питання про наявність складу адміністративного правопорушення або злочину в діяннях, які були вчинені до 1 січня 2004 р., а також для їх

кваліфікації положення Закону не застосовуються. У таких випадках розрахунки провадяться виходячи з неоподаткованого мінімуму доходів громадян в розмірі 17 грн.

Визнаючи діяння, вчинене після 1 січня 2004 р., таким, яке тягне кримінальну або адміністративну відповідальність, та кваліфікуючи його, — у разі, коли настання відповідальності чи кваліфікація обумовлені певною кількістю неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, — необхідно виходити з того, що сума такого мінімуму дорівнює розміру податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 6.1.1 п. 6.1 ст. 6 Закону для відповідного року (з урахуванням положень п. 22.4 ст. 22 Закону).

3. При вирішенні питання про відповідальність за продовжуваний злочин чи про його кваліфікацію у випадках, коли одні діяння були вчинені до, а інші — після 1 січня 2004 р., треба виходити з кількості неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або кількості розмірів податкової соціальної пільги, виходячи за кожен період окремо.

4. Суди мають регулярно вивчати практику застосування кримінального та адміністративного законодавства у частині кваліфікації тих злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму доходів громадян устанавлюється на рівні податкової соціальної пільги, і вживати заходів до усунення виявлених недоліків.

Про призначення Першого заступника Голови Верховного Суду України

*Постанова
 Пленуму Верховного Суду України
 від 11 червня 2004 р. № 12*

Обговоривши кандидатуру на посаду Першого заступника Голови Верховного Суду України судді Верховного Суду України Пилипчука П.П., заслухавши повідомлення голови лічильної комісії про результати таємного голосування та керуючись ч. 2 ст. 52, п. 1 ч. 2 ст. 55 Закону України «Про судоустрій України» і ст. 5

Регламенту, Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є:**

Призначити Першим заступником Голови Верховного Суду України строком на п'ять років суддю Верховного Суду України **Пилипчука Петра Пилиповича**, звільнивши його з посади заступника Голови Верховного Суду України.

Рішення у цивільних справах

Проведення атестації державних службовців регламентується Положенням про проведення атестації державних службовців, у п. 11 якого передбачено, що комісія на підставі всебічного аналізу виконання державним службовцем основних обов'язків, складності виконуваної ним роботи та її результативності приймає одне з таких рішень: відповідає займаній посаді; відповідає займаній посаді за умови виконання рекомендацій щодо підвищення кваліфікації з певного фахового напрямку, набуття навичок роботи на комп'ютері тощо; не відповідає займаній посаді. Неповні знання нормативно-правових актів, виявлені під час атестації, не можуть бути достатньою підставою для висновків про невідповідність державного службовця займаній посаді через низький професійний рівень знань, низьку ефективність роботи, а також для рекомендації про його звільнення за п. 2 ст. 40 КЗпП України

*Ухвала Судової палати у цивільних справах
Верховного Суду України від 25 лютого 2004 р.
(в и т я г)*

У листопаді 2002 р. Ж. звернувся до суду з позовом до Волинської митниці (далі — Митниця) про поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу, посилаючись на те, що з липня 1999 р. працював у відповідача на посаді інспектора митного поста «Луцьк». Наказом начальника Митниці від 7 жовтня 2002 р. його звільнено з посади за п. 2 ст. 40 КЗпП. Вважаючи звільнення незаконним, здійсненим із порушенням вимог закону, Ж. просив позов задовольнити.

Луцький міський суд рішенням від 4 лютого 2003 р. Ж. у задоволенні позову відмовив.

Колегія суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Волинської області рішенням від 6 червня 2003 р. рішення суду першої інстанції скасувала, позов Ж. задовольнила.

У касаційній скарзі Митниця просила скасувати постановлене у справі рішення апеляційного суду з підстав порушення ним норм матеріального та процесуального права.

Розглянувши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає відхиленню з таких підстав.

Відповідно до п. 11 Положення про проведення атестації державних службовців (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 р. № 1922) комісія на підставі всебічного аналізу виконання державним службовцем основних обов'язків,

складності виконуваної ним роботи та її результативності приймає одне з таких рішень: відповідає займаній посаді; відповідає займаній посаді за умови виконання рекомендацій щодо підвищення кваліфікації з певного фахового напрямку, набуття навичок роботи на комп'ютері тощо; не відповідає займаній посаді.

Із матеріалів справи вбачається, що підставою для звільнення позивача став висновок атестаційної комісії Митниці про його невідповідність займаній посаді з причини низького професійного рівня знань, низької ефективності роботи з рекомендацією про звільнення з роботи.

Суд встановив, що атестаційна комісія дійшла такого висновку лише за результатами перевірки теоретичних знань позивача (зокрема, законодавства) й не врахувала даних про те, що порушень трудової та виконавської дисципліни він не допускає; завдання й доручення керівництва виконує вчасно; різні ситуації, які виникають під час митного оформлення, оцінює правильно та об'єктивно; захоплювався за успіхи в роботі. Отже, на порушення вимог п. 12 зазначеного Положення атестаційна комісія виконання позивачем основних обов'язків, складність виконуваної ним роботи та її результативність всебічно не проаналізувала, а свою рекомендацію щодо звільнення позивача з роботи не обгрунтувала. Неповні знання нормативно-правових актів, які перевірялися при проведенні атестації, є недостатньою підставою для висновків про невідповідність займаній посаді з рекомендацією про звільнення.

Згідно з п. 2 ст. 40 КЗпП трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом у випадку виявленої невідповідності працівника займаній посаді чи виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню цієї роботи.

Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, даних у п. 21 постанови від 6 листопада 1992 р. № 9 «Про практику розгляду судами трудових спорів» (з подальшими змінами), при розгляді справ про звільнення за п. 2 ст. 40 КЗпП суд може визнати правильним припинення трудового договору в тому разі, якщо встановить, що воно проведено на підставі фактичних даних, які підтверджують, що внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я працівник не може належно виконувати покладених на нього трудових обов'язків чи їх виконання протипоказано за станом здоров'я або небезпечно для членів трудового колективу чи громадян, яких він обслуговує, і його неможливо перевести, за його згодою, на іншу роботу.

У справі немає будь-яких фактичних даних про те, що позивач внаслідок недостатньої кваліфікації не може належно виконувати покладених на нього трудових обов'язків, і відповідач не надав суду доказів, які б підтверджували протилежне. Отже, звільнення позивача було проведено незаконно.

Оскільки доводи касаційної скарги не дають підстав для висновку про неправильне застосування судом норм матеріального чи процесуального права, яке призвело або могло призвести до неправильного вирішення справи, то Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Митниці відхилила, рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Волинської області від 6 червня 2003 р. залишила без зміни.

Щомісячна надбавка до окладів грошового забезпечення та надбавка за вислугу років, запроваджені Указом Президента України від 31 серпня 2001 р. № 771/2001, є додатковими видами грошового забезпечення і враховуються при нарахуванні пенсій лише тим особам, які отримували її під час проходження служби і звільнені після запровадження цих надбавок. Підвищення раніше призначених пенсій особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, для обчислення яких у складі грошового забезпечення немає додаткових видів грошового забезпечення (крім відсоткової надбавки за вислугу років), передбачено постановами Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2002 р. «Про заходи щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ» та від 27 серпня 2003 р. «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб»

Рішення Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 січня 2004 р. (в и т я г)

У березні 2002 р. Л. звернувся до суду зі скаргю на неправомірні дії начальника фінансово-економічного відділу Управління Міністерства внутрішніх справ України в Полтавській області (далі — Управління МВС), посилаючись на те, що із 6 січня 2000 р. він є пенсіонером Міністерства внутрішніх справ України. Розмір призначеної йому пенсії був нарахований з урахуванням посадового окладу, окладу за спеціальне звання, надбавки за вислугу років, 50 % надбавок за особливі умови служби та 10 % інших надбавок. Оскільки начальник фінансово-економічного відділу Управління МВС заяву Л. від 14 лютого 2002 р. про перерахунок пенсії залишив без задоволення, позивач просив визнати дії щодо відмови у задоволенні заяви про перерахунок пенсії неправомірними і зобов'язати суб'єкта оскарження провести такий перерахунок з 1 жовтня 2001 р. відповідно до пенсійного законодавства України та Указу Президента України від 31 серпня 2001 р. № 771/2001 «Про внесення змін до

Указу Президента України від 4 жовтня 1996 р. № 926» (далі — Указ від 31 серпня 2001 р.).

Октябрський районний суд м. Полтави рішенням від 4 червня 2002 р., залишеним без зміни ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Полтавської області від 15 жовтня 2002 р., скаргу задовольнив.

У касаційній скаргі Управління МВС просило скасувати ухвалені у справі рішення як такі, що постановлені з неправильним застосуванням норм матеріального права, і відмовити Л. у задоволенні скарги.

Перевіривши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Задовольняючи скаргу та зобов'язуючи провести перерахунок пенсії Л. з 1 жовтня 2001 р., судові інстанції виходили з того, що заявник має право на перерахунок пенсії відповідно до Указу від 31 серпня 2001 р.

Проте із таким висновком погодитися не можна.

У зазначеному Указі були передбачені щомісячні 100%-ві надбавки особам середнього і старшого начальницького складу органів внутрішніх справ до окладів грошового забезпечення та надбавки за вислугу років. Самі ж посадові оклади, оклади за спеціальні звання та надбавки за вислугу років залишилися незмінними, на рівні, який існував до видання Указу від 31 серпня 2001 р.

Відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону від 9 квітня 1992 р. № 2262-XII «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб» пенсії особам, які мають право на пенсію за цим Законом, обчислюються з урахуванням відповідного окладу за посадою, військового чи спеціального звання, відсоткової надбавки за вислугу років, надбавки за вчене звання і науковий ступінь, кваліфікацію та умови служби в порядку й розмірах, що визначаються Кабінетом Міністрів України. У Законі будь-яких обмежень щодо розміру пенсії не встановлено, а вирішення цього питання віднесено на розсуд Кабінету Міністрів України.

Згідно з п. 7 постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393 «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей» (зі змінами та доповненнями) пенсії обчислюються з таких видів грошового забезпечення: окладу за останньою штатною посадою, займаною перед звільненням; окладу за військово або спеціальне звання; відсоткової надбавки за вислугу років; додаткових видів грошового забезпечення, що надаються щомісяця (надбавка за вчене звання і науковий ступінь, кваліфікацію та умови служби). При цьому розмір додаткових видів грошового забезпечення визначається (за вибором тих, хто звернувся за пенсією) за 24 останніх календарних місяці служби поспіль перед зверненням за пенсією або за будь-які 60 календарних

місяців служби поспіль протягом усієї служби перед зверненням за пенсією, незалежно від наявних перерв у службі.

З наведеного випливає, що щомісячна надбавка, запроваджена Указом від 31 серпня 2001 р., належить до додаткових видів грошового забезпечення і враховується при нарахуванні пенсії особам, які отримували її під час проходження служби й звільнені після її запровадження.

Заявник Л. під час проходження служби цієї надбавки не отримував, був звільнений до 1 жовтня 2001 р., а тому дія вищезазначеного Указу на нього не поширюється.

Підвищення раніше призначених пенсій особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, для обчислення яких у складі грошового забезпечення немає додаткових видів грошового забезпечення (крім відсоткової надбавки за вислугу років), передбачено постановами Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2002 р. № 1576 «Про заходи щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», а також від 27 серпня 2003 р. № 1350 «Про підвищення рівня пенсійного забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб».

Таким чином, у судових інстанціях не було законних підстав для ухвалення рішення про перерахунок пенсії заявника починаючи з 1 жовтня 2001 р.

Зважаючи на те, що у справі не вимагалось збирати або додатково перевіряти докази, обставини справи встановлені судом повно й правильно, але допущено помилку в застосуванні норм матеріального права, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України касаційну скаргу Управління МВС задовольнила, рішення Ожтєбрьського районного суду м. Полтави від 4 червня 2002 р. та ухвалу колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Полтавської області від 15 жовтня 2002 р. скасувала, у задоволенні скарги Л. відмовила.

Право на призначення пенсії державного службовця в осіб, які мають не менше 20 років стажу роботи на посадах, що належать до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення пенсійного віку відповідно до ст. 37 Закону України «Про державну службу» в редакції від 16 січня 2003 р. виникає лише з часу введення в дію зазначених змін

Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 квітня 2004 р. (в и т я г)

У травні 2002 р. Л. звернувся до суду зі скаргою на неправомірні дії начальника Лозівського міського районного управління Пенсійного фонду України (далі — Управління). Скаржник посилався на те, що 9 квітня 2002 р. він звернувся з письмовою заявою безпосередньо до Управління про призначення йому

пенсії державного службовця, а 15 травня 2002 р. отримав письмове повідомлення з посиланням на ст. 37 Закону від 16 грудня 1993 р. 3723-ХІІ «Про державну службу» (далі — Закон) щодо відмови в її призначенні. Вважаючи, що Управління порушило його права та свободи, Л. просив суд визнати дії начальника Управління неправомірними та зобов'язати відповідача оформити документи про призначення йому пенсії державного службовця.

Лозівський міський суд рішенням від 20 червня 2002 р., залишеним без зміни ухвалою Апеляційного суду Харківської області від 18 вересня 2002 р., у задоволенні скарги Л. відмовив.

У касаційній скарзі Л., посилаючись на порушення судом норм матеріального права, просив постановлені у справі судові рішення скасувати.

Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що скарга не підлягає задоволенню з таких підстав.

Виходячи зі змісту ст. 37 Закону в редакції, що була чинною на час звернення Л. із заявою про призначення пенсії, роз'яснень про застосування цієї норми Закону суди дійшли правильного та обгрунтованого висновку, що підстав для задоволення скарги немає, оскільки на час досягнення пенсійного віку та звернення із заявою про призначення пенсії Л. державним службовцем не був.

Право на призначення пенсії державного службовця в осіб, які мають не менше 20 років стажу роботи на посадах, що належать до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення пенсійного віку відповідно до ст. 37 Закону в редакції від 16 січня 2003 р. виникає лише з часу введення в дію зазначених змін.

Зважаючи на такі обставини та керуючись ст. 334 ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що оскаржувані судові рішення є законними та обгрунтованими, оскільки постановлені з дотриманням норм матеріального і процесуального права, тому касаційну скаргу Л. відхилила, рішення Лозівського міського суду від 20 червня 2002 р. та ухвалу Апеляційного суду Харківської області від 18 вересня 2002 р. залишила без зміни.

Розгляду в господарському суді у порядку, передбаченому в ст. 121² ГПК України, підлягають скарги на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал та постанов господарських судів

Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 березня 2004 р. (в и т я г)

У вересні 2001 р. відкрите акціонерне товариство «Запоріжжяобленерго» (далі — ВАТ) звернулося до суду зі скаргою на постанову державного виконавця відділу державної виконавчої служби Вільнянського районного управління юстиції Запорізької об-

ласті (далі — Відділ ДВС) від 5 липня 2001 р. про відмову у відкритті виконавчого провадження щодо примусового виконання платіжної вимоги від 22 грудня 1999 р. про стягнення з Каменської виправної колонії № 101 на користь ВАТ 18 тис. 593 грн. У зазначеній постанові відмова у відкритті виконавчого провадження обгрунтована пропуском строку пред'явлення виконавчого документа до виконання. Посилаючись на те, що строк пред'явлення виконавчого документа до виконання воно не пропустило, ВАТ просило визнати оскаржувану постанову неправомірною та зобов'язати відділ ДВС відкрити виконавче провадження.

Вільнянський районний суд Запорізької області ухвалою від 13 вересня 2001 р. провадження у справі закрити на підставі ст. 227 ЦПК.

У касаційній скарзі ВАТ просило скасувати зазначену ухвалу, а справу направити на новий розгляд, посилаючись на порушення судом норм процесуального права.

Проаналізувавши матеріали справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Постановляючи ухвалу про закриття виконавчого провадження, суд виходив з того, що оскільки стягнення боргу пов'язане з господарською діяльністю двох юридичних осіб, спір згідно зі ст. 2 ГПК підлягає розгляду в господарському суді, а також з того, що у ст. 121² зазначеного Кодексу передбачена можливість оскарження дій органів державної виконавчої служби.

Проте з таким висновком суду погодитися не можна з таких причин.

Відповідно до ст. 121² ГПК скарги на дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал та постанов господарських судів можуть бути подані стягувачем, боржником або прокурором протягом десяти днів з дня вчинення оскаржуваної дії, або з дня, коли зазначеним особам стало про неї відомо, або з дня, коли дія мала бути вчинена. Таким чином, у порядку, передбаченому в ст. 121² ГПК, оскаржуються дії чи бездіяльність органів державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал та постанов господарських судів.

У розглядуваному ж випадку оскаржувана постановна державного виконавця не пов'язана з виконанням рішення, ухвали чи постанови господарського суду, оскільки ВАТ звернулося до державної виконавчої служби на підставі п. 9 ст. 3 Закону від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження»* (далі — Закон), згідно з яким виконання державною виконавчою службою підлягають несплачені в строк платіжні вимоги, акцептовані платником.

Таким чином, оскарження постанови державного виконавця про відмову у відкритті виконавчого провадження щодо примусового виконання платіжної вимоги має здійснюватись у порядку, передбаченому в ст. 85 Закону та гл. 31-Г ЦПК.

Оскільки суд застосував закон, який не поширюється на зазначені правовідносини, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України ка-

саційну скаргу ВАТ задовольнила, ухвалу Вільнянського районного суду Запорізької області від 13 вересня 2001 р. скасувала, справу направила на новий розгляд.

Підставою для скасування судового рішення є недотримання судом вимог статей 202, 203 ЦПК України щодо законності й обгрунтованості такого рішення, зокрема незазначення у ньому фактів і відповідних їм правовідносин, назви, статті, її частини, абзацу, пункту, підпункту закону, за якими вирішено справу, та норм процесуального закону, якими суд керувався, а також застосування норм матеріального права, які застосуванню не підлягали

Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 січня 2004 р. (в и т я г)

У грудні 2001 р. Л. звернувся до суду з позовом до Рівненської митниці (далі — Митниця) про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, посилаючись на те, що працівники Митниці 16 серпня 2001 р. безпідставно стягнули з нього 105 грн. митних платежів за провезення в пасажирському поїзді запчастин до велосипеда вартістю 150 грн.

Рівненський міський суд рішенням від 29 листопада 2002 р., залишив без зміни ухвалою Апеляційного суду Рівненської області від 17 березня 2003 р., у задоволенні позову відмовив.

У касаційній скарзі Л. просив зазначені судові рішення скасувати, посилаючись на те, що вони постановлені з порушенням норм матеріального та процесуального права.

Ознайомившись із матеріалами справи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України вирішила, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Відповідно до ст. 202 ЦПК рішення суду повинно бути законним і обгрунтованим. Суд обгрунтовує рішення лише на тих доказах, які були досліджені в судовому засіданні.

Згідно зі ст. 203 ЦПК у рішенні суду зазначаються встановлені судом факти і відповідні їм правовідносини, назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону, за яким вирішено справу, норми процесуального закону, якими суд керувався.

Аналіз тексту рішення суду першої інстанції свідчить про те, що воно не відповідає вимогам вищезазначених норм ЦПК, оскільки в ньому немає відомостей щодо встановлених судом фактів із наведенням доказів, якими вони підтверджуються, не названо норму матеріального права, відповідно до якої вирішено спір.

Крім того, залишаючи без зміни рішення місцевого суду про відмову в задоволенні позову, суд апеляційної інстанції послався на ст. 1 Закону від 13 вересня 2001 р.

* На підставі Закону від 10 липня 2003 р. № 1095-IV п. 9 ст. 3 Закону «Про виконавче провадження» виключено, але він був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

№ 2681-III «Про порядок ввезення (пересилання) в Україну, митного оформлення й оподаткування особистих речей, товарів та транспортних засобів, що ввозяться (пересилаються) громадянами на митну територію України», що набрав чинності з 24 листопада 2001 р.

Однак, як випливає з матеріалів справи, спірні платежі в сумі 105 грн. за провіз через митний кордон запчастин до велосипеда Л. оплатив 16 серпня 2001 р., тобто на той час Закон, на який послався суд, ще не був чинним, а порядок обкладення митом предметів, які ввозяться громадянами в Україну, регулювався Постановою Верховної Ради України від 5 травня 1996 р. № 162/96-ВР «Про проект Закону України про порядок обкладення податками предметів, які переміщу-

ються громадянами через митний кордон України» та відповідним Декретом Кабінету Міністрів України від 11 січня 1993 р. № 2-93 «Про порядок обкладення митом предметів, які ввозяться (пересилаються) громадянами в Україну».

Оскільки суд не застосував закон, який підлягає застосуванню до розглядуваних правовідносин, та порушив вимоги ст. 202 ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України, керуючись ст. 334 ЦПК, касаційну скаргу Л. задовольнила, рішення Рівненського міського суду від 29 листопада 2002 р. та ухвалу Апеляційного суду Рівненської області від 17 березня 2003 р. скасувала, справу направила на новий розгляд до суду першої інстанції.

Рішення у господарських справах

Для вирішення спору про визнання недійсними податкових повідомлень-рішень необхідно з'ясувати, чи передбачена заборона припиняти зобов'язання шляхом заліку в законодавстві країни, яким регулюються договірні відносини

*Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 28 січня 2003 р.
(в и т я г)*

30 січня 2002 р. Товариство з обмеженою відповідальністю «Пневматик» (далі — Товариство) звернулося до Господарського суду Вінницької області з позовом до Державної податкової інспекції у м. Вінниці (далі — Інспекція). Заявлені позовні вимоги були мотивовані невідповідністю оспорюваних повідомлень-рішень законодавству України.

Позивач вважав, що Інспекція неправомірно застосувала до нього неустойку, передбачену Законом від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» (далі — Закон № 185/94-ВР), оскільки його зобов'язання щодо надходження валютної виручки за зовнішньоекономічними контрактами на банківські рахунки припинилися шляхом заліку зустрічних вимог контрагента. Зазначений спосіб припинення цивільних зобов'язань у сфері зовнішньоекономічної діяльності, на його думку, не суперечить положенням статей 6, 14 Закону від 16 квітня 1991 р. № 959-XII «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі — Закон № 959-XII); ст. 381 Цивільного кодексу Республіки Білорусь, який сторони погодилися застосовувати на підставі розд. 10 контракту від 27 листопада 2000 р.; ст. 77 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. (далі — Конвенція), до якої Україна приєдналася 23 серпня 1989 р. і яка набула для неї чинності 1 лютого 1991 р.

Обґрунтування Інспекцією оспорюваних актів посиленням на Закон від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими

фондами» (далі — Закон № 2181-III) Товариство вважало помилковим, оскільки названий Закон не підлягає застосуванню у правовідносинах щодо розрахунків між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а передбачена Законом № 185/94-ВР неустойка не є податковим зобов'язанням. На думку Товариства, Інспекція також неправомірно обґрунтувала оспорювані акти посиланням на п. 17 Указу Президента України від 21 січня 1998 р. № 41/98 «Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі» (далі — Указ), оскільки публічно-правова відповідальність юридичних осіб не може встановлюватися будь-якими підзаконними чи іншими актами, крім законів України. При цьому Товариство посилалося на рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001 (справа про відповідальність юридичних осіб). Крім того, воно вважало, що до його відносин за зовнішньоекономічними контрактами не можна застосувати Закон № 185/94-ВР, оскільки засобом платежу за цими контрактами є валюта України, а не іншої країни.

Рішенням від 26 червня 2002 р. Господарський суд Вінницької області позов задовольнив частково: визнав недійсним повідомлення-рішення від 21 травня 2002 р. (цим актом Інспекція вже після порушення провадження у справі змінила законодавчі підстави для притягнення до відповідальності Товариства, зазначені в повідомленні-рішенні від 23 квітня 2002 р., на таку: пеня за порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності в розмірі 267 тис. 394 грн.); у визнанні недійсним повідомлення-рішення від 23 квітня 2002 р. та у стягненні 7 тис. 700 грн. витрат на оплату консультацій з економіко-правових питань і участі представника аудиторської фірми в судовому процесі (далі — судові витрати) відмовлено.

Зазначене рішення суд обґрунтував такими висновками: Закон № 185/94-ВР не ставить право

органів податкової служби нараховувати пеню за порушення строків надходження валютної виручки й обов'язок резидента сплатити її в залежність від причин, через які валюта не надійшла в Україну; на правовідносини, що виникають внаслідок застосування податковими органами до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності санкцій за порушення термінів зарахування виручки в іноземній валюті, норми цивільного та приватного права не поширюються; Закон № 959-XII відносить валюту, яка застосовується на території України, до іноземної, а тому Інспекція правильно застосувала Закон № 185/94-ВР, незалежно від того, що засобом платежу у контрактах зазначено гривню; якщо оспорювані акти Інспекції правильні по суті, то окремі порушення встановленої процедури прийняття рішення та недоліки в його оформленні не можуть бути підставою для визнання його недійсним; повідомлення-рішення від 21 травня 2002 р. не відповідає вимогам підпункту 6.4.1 п. 6.4 ст. 6 Закону № 2181-III (містить перелік обставин, за наявності яких податкове повідомлення або податкові вимоги вважаються відкликаними), а тому є недійсним; позовна вимога про стягнення судових витрат безпідставна, оскільки відповідно до ст. 44 ГПК до таких витрат належать, зокрема, витрати на оплату послуг адвоката, а не консультаційних послуг.

Вищий господарський суд України рішення господарського суду першої інстанції залишив без зміни, обґрунтувавши це такими ж висновками.

У касаційній скарзі порушено питання про скасування постанови Вищого господарського суду України і передачу справи на новий розгляд з підстав неправильного застосування судами першої та касаційної інстанцій норм матеріального права, а також п. 17 Указу, яким усупереч Конституції України встановлена відповідальність юридичних осіб.

Заслухавши суддю-доповідача та пояснення представників сторін, розглянувши й обговоривши доводи касаційної скарги, перевіривши матеріали справи, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України визнала, що касаційна скарга підлягає задоволенню з таких підстав.

Господарський суд першої інстанції встановив, що між Товариством (резидент України) та виробничим об'єднанням «Мінський тракторний завод» (нерезидент України; далі — Завод) 14 листопада 2000 р. було укладено контракт, згідно з яким Товариство продало Заводу продукцію, що мала оплачуватись покупцем у гривнях. 27 листопада того ж року між ними було укладено новий контракт, відповідно до якого Товариство купило у Заводу трактори і зобов'язалося оплатити їх також у гривнях. Взаємні грошові зобов'язання за цими контрактами сторони припинили шляхом взаємного заліку. Незважаючи на зазначений факт, Інспекція нараховувала Товариству передбачену Законом № 185/94-ВР пеню в розмірі 0,3 % від суми неодержаної виручки в іноземній валюті, яка відповідно до ст. 1 цього Закону підлягає зарахуванню на його валютні рахунки в уповноважених банках у передбачені в контракті терміни, але не пізніше 90

календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується.

Встановивши під час розгляду справи і вирішення спору по суті зазначені факти, суди виходили з того, що між Товариством і Заводом на підставі контракту від 14 листопада 2000 р. виникли зовнішньоекономічні торговельні відносини, але не з'ясували, законодавство якої країни слід застосовувати для їх регулювання з урахуванням місця укладення названого контракту та протоколів взаємозаліків (м. Мінськ, Республіка Білорусь).

У зв'язку з наведеним та виходячи з положень ст. 8 ЦК 1963 р. обґрунтування рішення суду першої інстанції, залишеного без зміни оскаржуваною постановою Вищого господарського суду України, нормами Закону № 959-XII є неповним. Це стосується і посилення касаційного суду на ст. 2 ЦК 1963 р., якою мотивується те, що названий Кодекс до спірних відносин між Товариством та Інспекцією не повинен застосовуватися, оскільки зазначені відносини є податковими.

Відповідно до ст. 1 Закону № 959-XII та ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» іноземною валютою є валюта готівкою, грошові знаки, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави. Отже, валюта України для резидентів не є іноземною. Закон № 185/94-ВР регулює відносини, що виникають між резидентами і нерезидентами щодо розрахунків виключно в іноземній валюті.

Посилання на п. 17 Указу, згідно з яким розрахунки у валюті України за експортно-імпортними операціями здійснюються резидентами України в порядку, передбаченому Законом № 185/94-ВР для розрахунків в іноземній валюті, суди з точки зору співвідношення Указу і Закону не обґрунтували. Зі змісту зазначеної норми вбачається, що Указ фактично розширює сферу дії Закону, що неприпустимо, оскільки підзаконний акт не може ні змінювати, ні доповнювати, ні скасовувати закон.

Оскаржувана постанова, як і судові рішення, обґрунтовані тим, що Закон № 185/94-ВР не визначає умов, за яких неодержання виручки не вважається порушенням вимог цього Закону, і не ставить стягнення пені за порушення термінів її зарахування на валютні рахунки резидентів у залежність від причин порушення. Отже, суди вважають, що припинення зобов'язань шляхом зарахування (взаємного заліку) не є підставою для звільнення резидента від передбаченої цим Законом відповідальності за порушення термінів надходження в Україну виручки за зовнішньоекономічними контрактами.

Таким чином, на думку судів першої та касаційної інстанцій, виручка в Україну має надійти незалежно від наявності у резидента права на її одержання й обов'язку забезпечити її надходження.

Відносини Товариства і Заводу ґрунтуються на угоді між ними, а тому є цивільно-правовими. В таких

відносинах допускається припинення зобов'язань шляхом заліку однорідних вимог, а тому судам необхідно було з'ясувати, чи не містить законодавство країни, яким мають регулюватися договірні відносини, заборони припиняти зобов'язання у зазначений спосіб.

Таким чином, господарські суди неправильно застосували норми матеріального права, а тому ухвалені ними рішення підлягають скасуванню як незаконні та необгрунтовані.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 111¹⁷—111²⁰ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України постановила: касаційну скаргу Товариства задовольнити, постанову Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2002 р. та рішення Господарського суду Вінницької області від 26 червня 2002 р. скасувати, а справу передати на новий розгляд до господарського суду першої інстанції.

Рішення у кримінальних справах

Особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули строки, передбачені ст. 49 КК України

Ухвала спільного засідання Судової палати у кримінальних справах і Військової судової колегії Верховного Суду України від 26 березня 2004 р. (в и т я г)

Вироком Шосткинського районного суду Сумської області від 14 листопада 2001 р. С. засуджено за ч. 2 ст. 358 КК * на два роки обмеження волі, за ч. 2 ст. 190 КК — на один рік обмеження волі, за ч. 1 ст. 296 КК — на два роки обмеження волі, а на підставі ст. 42 КК 1960 р. за сукупністю злочинів — на два роки шість місяців обмеження волі. Постановлено стягнути із С. на користь ВАТ «Воронізький цукровий завод» (далі — ВАТ) 79 грн. і на користь Л. 12 грн. на відшкодування матеріальної шкоди та 450 грн. — моральної.

Апеляційний суд Сумської області ухвалою від 5 лютого 2002 р. вирок змінив, перекваліфікувавши дії С. з ч. 2 ст. 190 КК на ч. 1 цієї статті та призначивши йому покарання у виді одного року обмеження волі. На підставі ст. 42 КК 1960 р. за сукупністю злочинів, відповідальність за які передбачено ч. 1 ст. 190, ч. 2 ст. 358 та ч. 1 ст. 296 КК, остаточно йому призначено покарання у виді обмеження волі на два роки шість місяців. У решті вирок залишено без зміни.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України ухвалою від 23 січня 2003 р. у задоволенні касаційної скарги засудженого С. відмовила.

С. визнано винним у неодноразовому підробленні й використанні з грудня 1997 р. по березень 1998 р. документів, у заволодінні чужим майном шляхом обману, а також у вчиненні у квітні 2000 р. хуліганства щодо Л.

У своєму клопотанні засуджений зазначив, що його дії з підроблення документів, внаслідок пред'явлення яких на ВАТ йому було незаконно нараховано 79 грн., через малозначність не є злочином. Крім того, на думку С., суд повинен був звільнити його від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 190 КК у зв'язку із закінченням строків давності. Щодо хуліганських дій, то в них теж немає складу злочину, оскільки він діяв у стані необхідної оборони, захищаючи матір від

посягання Л., тому С. просив постановлені щодо нього судові рішення скасувати і справу закрити.

Обговоривши доводи, наведені у клопотанні, внесеному на судовий розгляд за поданням п'яти суддів Верховного Суду України, судді Судової палати у кримінальних справах та Військової судової колегії на спільному засіданні визнали, що клопотання підлягає частковому задоволенню.

Висновок про доведеність вини С. у вчиненні 25 квітня 2000 р. хуліганства суд обгрунтував дослідженими в судовому засіданні доказами, зокрема показаннями потерпілого Л., з яких убачається, що під час визначення меж земельних ділянок комісією Воронізької селищної ради (далі — Рада) Б. (мати засудженого) спровокувала конфлікт, а С. у присутності громадян безпричинно завдав йому легкі тілесні ушкодження без розладу здоров'я, що підтверджено висновком судово-медичної експертизи.

При відтворенні обставинки й обставин події свідки Я., Г., К. та ін., кожен окремо, розповіли та показали на місці, як засуджений С. безпричинно побив потерпілого Л.

За таких обставин суд обгрунтовано поклав в основу вироку в частині вчинення С. хуліганських дій пояснення потерпілого і при цьому спростував показання самого засудженого С. та його матері Б. щодо неправомірної поведінки Л.

Враховуючи викладене, судді Судової палати у кримінальних справах та Військової судової колегії Верховного Суду України визнали дії С. грубим порушенням громадського порядку, вчиненим з мотивів явної неповаги до суспільства. С. безпричинно напав на Л., побив його у присутності багатьох громадян, у тому числі працівників Ради, чим завадив їм продовжувати роботу, і лише після втручання сторонніх осіб припинив свої протиправні дії, які вчиняв протягом тривалого часу і результатом яких стало заподіяння потерпілому легких тілесних ушкоджень.

За таких обставин наведені в клопотанні засудженого доводи про відсутність в його діях ознак хуліганства і твердження про вчинення зазначених злочинних дій у стані необхідної оборони внаслідок протиправних дій потерпілого Л. є безпідставними, а вирок суду у цій частині — законним та обгрунтованим.

* Тут і далі, якщо інше не застережено, мається на увазі КК України 2001 р.

Висновки суду про доведеність вини С. у під-
 робленні документів та їх використанні і в заво-
 лодінні майном ВАТ на суму 79 грн. підтверджені:
 показаннями самого засудженого про те, що він
 дійсно неодноразово підробляв необхідні йому
 документи й подавав їх до військкомату та бухгал-
 терії ВАТ; показаннями свідків В., Р., Ц. та ін.;
 даними, які містяться в журналі обліку амбула-
 торного прийому; листках непрацевдатності, ме-
 дичній картці, актах обстеження С., висновку
 судово-технічної експертизи.

Враховуючи наведене, клопотання С. про закриття
 кримінальної справи у частині його засудження за цей
 злочин є необґрунтованим і задоволенню не підлягає.

Однак цим же вироком С. також визнано винним
 у вчиненні злочину, відповідальність за який передба-
 чено ч. 1 ст. 190 КК і який відповідно до ч. 2 ст. 12 цього
 Кодексу тягне покарання у виді обмеження волі, отже,
 є злочином невеликої тяжкості. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 49
 КК особа звільняється від кримінальної відпові-
 дальності за такий злочин, якщо з дня його вчинення до
 дня набрання вироків законної сили минуло три роки.

Оскільки С. вчинив злочин (заволодіння чужим
 майном) у період з грудня 1997 р. по березень 1998 р.,
 а вирок суду набрав законної сили 5 лютого 2002 р., то
 три роки вже минуло і строк давності притягнення до
 кримінальної відповідальності закінчився.

На підставі викладеного, керуючись статтями 400¹,
 400¹⁰ КПК, судді Судової палати у кримінальних
 справах і Військової судової колегії Верховного Суду
 України на спільному засіданні ухвалили клопотання
 С. задовольнити частково: вирок Шосткинського
 районного суду Сумської області від 14 листопада
 2001 р., ухвалу Апеляційного суду цієї області від
 5 лютого 2002 р. та ухвалу колегії суддів Судової па-
 лати у кримінальних справах Верховного Суду Украї-
 ни від 23 січня 2003 р. в частині засудження його за
 ч. 1 ст. 190 КК скасувати і справу закрити у зв'язку із
 закінченням строків давності.

На підставі ст. 42 КК С. визнано засудженим за
 сукупністю злочинів, відповідальність за які перед-
 бачено ч. 2 ст. 358 та ч. 1 ст. 296 цього Кодексу, на два
 роки шість місяців обмеження волі.

**У разі ухилення від слідства особи, що вчинила
 злочин, вона звільняється від кримінальної відпові-
 дальності на підставі ч. 2 ст. 49 КК України, якщо з
 часу вчинення злочину минуло 15 років**

*Ухвала колегії суддів Судової палати
 у кримінальних справах Верховного Суду України
 від 12 лютого 2004 р.
 (в и т я г)*

Постановою Ізмаїльського міського суду
 Одеської області від 20 лютого 2003 р. кримінальну
 справу, порушену щодо особи, яка підробила
 підпис Д., закрито у зв'язку із закінченням строку
 давності притягнення до кримінальної відпо-
 відальності.

Колегія суддів судової палати у кримінальних
 справах Апеляційного суду Одеської області ухвалою
 від 29 липня 2003 р. цю постанову залишила без зміни.

Як зазначено у постанові, 7 серпня 1996 р. Ізмаїль-
 ське відділення відкритого акціонерного товариства
 «Державний ощадний банк України» (далі — Банк)
 уклало кредитну угоду з Д. про видачу їй кредиту в
 сумі 9 млрд. крб. строком на шість місяців. На забез-
 печення повернення кредиту та відсотків за корис-
 тування ним Д. надала як заставу квартиру в м. Ізмаїлі.
 Одночасно з укладенням угоди було накладено заборону
 на відчуження цієї квартири.

Строк дії угоди тричі продовжували.

Перед підписанням додаткової угоди 13 серпня
 1997 р. Банк надіслав до Державної нотаріальної кон-
 тори та Ізмаїльського міського бюро технічної інвен-
 таризації лист про зняття заборони на відчуження
 квартири. А вже наступного дня було укладено договір
 купівлі-продажу за 8 тис. 683 грн. названої квартири
 між Д. та працівником Банку Б.

28 січня 1998 р. в касу Банку надійшли кошти за
 кредитною угодою Д., після чого її борг зменшився до
 898 грн. (сума несплачених відсотків за користуван-
 ня кредитом).

Д. звернулася до суду з позовом про визнання
 договору купівлі-продажу її квартири недійсним, і рі-
 шенням Ізмаїльського міського суду від 2 серпня 2000 р.
 цей позов було задоволено.

За фактом підроблення підпису Д. органи досудо-
 вого слідства 6 грудня 2002 р. порушили кримінальну
 справу за ознаками ч. 1 ст. 358 КК. Особу, яка підроби-
 ла підпис, встановлено не було, і прокурор звернувся
 до суду з постановою про закриття кримінальної
 справи у зв'язку із закінченням строку давності притяг-
 нення до кримінальної відповідальності.

У касаційному поданні прокурора та в касаційній
 скарзі Д. порушено питання про скасування судових
 рішень і направлення справи для проведення нового
 досудового слідства.

Перевіривши кримінальну справу, колегія суддів
 Судової палати у кримінальних справах Верховного
 Суду України визнала, що касаційні подання і скарга
 підлягають задоволенню.

Проведеним розслідуванням не встановлено особу,
 яка підробила підпис Д. у платіжних документах.

Згідно з ч. 3 ст. 111 КПК, якщо в ході дізнання чи
 досудового слідства протягом строків, зазначених у ч. 1
 ст. 49 КК, не встановлено особу, яка вчинила злочин,
 суд вправі закрити кримінальну справу за наявності
 підстави, передбаченої ч. 2 ст. 49 КК, а саме у зв'язку
 із закінченням строків давності. Цією нормою мате-
 ріального закону передбачено, що в разі ухилення
 особи, яка вчинила злочин, від слідства вона звіль-
 няється від кримінальної відповідальності, якщо з часу
 вчинення злочину минуло 15 років.

Оскільки у цій справі особу, що вчинила злочин,
 не встановлено і п'ятнадцятирічний строк із дня
 вчинення злочину не минув, рішення про її закриття
 у зв'язку із закінченням строку давності суперечить
 вимогам кримінально-процесуального та криміналь-
 ного законів.

Виходячи з викладеного колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання прокурора та касаційну скаргу потерпілої Д. задовольнила, судові рішення скасувала і направила кримінальну справу на нове досудове слідство.

В ухвалі апеляційного суду треба проаналізувати та співставити з наявними у справі й додатково поданими матеріалами всі доводи, наведені в апеляції, і дати на кожен з них вичерпну відповідь.

Невиконання цих вимог ст. 377 КПК України тягне безумовне скасування ухвали апеляційного суду

*Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 лютого 2004 р.
(в и т я г)*

Вироком Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 28 лютого 2003 р. П. засуджено за ч. 1 ст. 121 КК на п'ять років позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК його звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком три роки.

Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Запорізької області ухвалою від 22 вересня 2003 р. вирок щодо П. залишила без зміни.

П. визнано винним у тому, що він 28 квітня 2002 р., приблизно о 1-й годині, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, під час сварки з У. ударив останнього ножом у ліву половину грудної клітки, внаслідок чого потерпілий одержав тяжке тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння.

У касаційному поданні прокурор порушив питання про скасування судових рішень у справі у зв'язку з неправильною кваліфікацією дій засудженого та м'якістю покарання і про направлення справи на нове досудове слідство.

Про це ж просив у касаційній скарзі адвокат Г. — представник потерпілого У.

Перевіривши кримінальну справу, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що касаційні подання і скарга підлягають частковому задоволенню.

Ухвала апеляційного суду — це рішення вищого суду щодо законності та обґрунтованості судового рішення, що перевіряється в апеляційному порядку. Тому вона повинна відповідати тим же вимогам, що й вирок суду першої інстанції, тобто бути законною та обґрунтованою. Окрім додержання інших передбачених ст. 377 КПК вимог в ухвалі слід проаналізувати і співставити з наявними у справі та додатково поданими матеріалами всі доводи, наведені в апеляції, і дати на кожен з них вичерпну відповідь, пославшись на відповідний матеріальний чи процесуальний закон. У разі залишення вироку без зміни в ухвалі необхідно докладно викласти мотиви й підстави відхилення апеляції, а також докази, що спростовують наведені в останній доводи.

Ухвала колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Запорізької області від 22 вересня 2003 р. щодо П. не відповідає вимогам ст. 377 КПК.

Представник потерпілого У. — адвокат Г. — подав на вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 28 лютого 2003 р. щодо П. мотивовану апеляцію, в якій докладно, з посиланням на матеріали справи, обґрунтовано виклав думку про необхідність скасування вироку у зв'язку з неправильною кваліфікацією дій П. і м'якістю призначеного йому покарання. Проте Апеляційний суд Запорізької області, залишаючи апеляцію без задоволення, не навів в ухвалі жодного мотиву на спростування доводів, наведених представником потерпілого.

За таких обставин колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України касаційне подання прокурора та касаційну скаргу представника потерпілого частково задовольнила — скасувала ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Запорізької області від 22 вересня 2003 р. і направила справу в той же суд на новий апеляційний розгляд.

Службова особа, яка за вказівкою керівника підготувала останньому проект відповіді на офіційний запит, виклавши інформацію в ньому неповно, не може нести відповідальність за корупційне правопорушення, передбачене п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону України «Про боротьбу з корупцією»

*Постанова Голови Верховного Суду України від 2 червня 2004 р.
(в и т я г)*

Постановою голови Військового місцевого суду Полтавського гарнізону від 14 листопада 2003 р., залишеною без зміни головою Військового апеляційного суду Центрального регіону, на начальника фінансово-економічної групи Сумського обласного військового комісаріату К. за вчинення корупційного правопорушення, передбаченого п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР «Про боротьбу з корупцією» (далі — Закон), накладено штраф у розмірі 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (255 грн.).

К. визнано винним у тому, що він, будучи особою, уповноваженою на виконання функцій держави, на офіційний запит начальника військового представництва Міністерства оборони України (далі — МО) надав неповну інформацію щодо коштів, фактично виплачених працівникам цього представництва за певний період.

Голова Верховного Суду України постанову голови Військового місцевого суду Полтавського гарнізону скасував з таких підстав.

Продовження на с. 45

У Європейському суді з прав людини

Рішення у справі «Геннадій Науменко проти України»

*Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини **

Judgment in the Case of «Gennadiy Naumenko v. Ukraine»

*Press release of the Registrar of the European Court of Human Rights ***

У рішенні, ухваленому 10 лютого 2004 р. у справі «Геннадій Науменко проти України», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

- не було порушено ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) щодо заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання;
- не було порушено ст. 13 Конвенції щодо права на ефективний засіб правового захисту.

Обставини справи

Заявник Геннадій Васильович Науменко, 1964 р.н., є громадянином України. Нині він відбуває кримінальне покарання у виді довічного позбавлення волі у в'язниці в Житомирській області.

26 квітня 1996 р. Харківський обласний суд постановив обвинувальний вирок щодо Науменка за двома пунктами звинувачення у вбивстві, у замаху на вбивство і зґвалтуванні та засудив його до смертної кари. У липні 1996 р. Верховний Суд України залишив вирок без зміни. Відтак заявника було внесено до списку осіб, що чекали на виконання смертного вироку, і переведено до в'язниці № 313/203 у Харківській області. У червні 2000 р. смертну кару було замінено на довічне позбавлення волі.

Ще у серпні 1995 р. Г.В. Науменка у в'язниці в Харківській області оглянув лікар-психіатр, котрий не виявив у нього жодних ознак психічного розладу. Однак дізнавшись про відмову в задоволенні Верховним Судом України його касаційної скарги, він став виявляти ознаки збентеженості. Згідно з медичною справою, заявникові властиві психопатичні та суїцидальні настрої, схильність до агресивної поведінки. Тому він перебував під наглядом психіатра, протягом 1996—1997 рр. пройшов курс лікування нейролептиками та ліками, що активізують психічну діяльність.

Перебуваючи у в'язниці в Харківській області, заявник неодноразово намагався вчинити самогубство — повіситись. Він стверджував, окрім іншого, що до нього застосовували «апарат (генератор) розпилення психоактивізуючих речовин» («psychoactive drugs generator»), а також скаржився на постійне побиття працівниками тюрми та регулярне заковування у кайдани.

Упродовж травня 1996 р. — вересня 2000 р. заявник подав понад 150 скарг до національних і міжнародних

судових органів, порушуючи питання про незаконність рішень у його справі, катування та неналежне поводження з ним.

Зміст рішення Суду

Заявник стверджував, що протягом 1996—2001 рр., перебуваючи у в'язниці в Харківській області, зазнав поводження, що суперечить вимогам ст. 3 Конвенції, а саме: його неправомірно змушували приймати ліки, піддавали електрошоку та дії «апарата (генератора) розпилення психоактивізуючих речовин», безпідставно заковували в кайдани. Посилаючись на ст. 13 Конвенції, він також жалівся на те, що національне право не забезпечувало йому можливості скаржитися на неналежне поводження з ним.

Суд зазначив, що володіє юрисдикцією лише щодо тих скарг, котрі були визнані прийнятними і стосувалися подій, які сталися після набрання чинності Конвенції в Україні. При цьому заяви Г.В. Науменка, котрі Суд мав розглядати по суті, не повинні були істотно відрізнятися від тих, які він вже визнав прийнятними на попередній стадії. Отже, Суд обмежився вивченням лише тих скарг заявника, котрі стосувалися можливого порушення статей 3 і 13 Конвенції, зокрема фактів, що мали місце у період між 11 вересня 1997 р., тобто набуттям Конвенцією чинності в Україні, і 14 липня 2001 р., — коли заявника перевели з в'язниці у Харківській області до в'язниці в Житомирській області.

Звертаючись до свого прецедентного права, Суд нагадав, що національні органи зобов'язані охороняти здоров'я в'язнів. Незалежно від того, чи погоджуються вони на терапевтичні заходи, їх застосування відповідно до ст. 3 Конвенції не можна вважати неналежним поводженням з осудженою особою, якщо існують переконливі аргументи щодо необхідності її лікування.

Суд на підставі показань свідків, медичної картки та свідчень заявника встановив, що останній страждав на тяжкі психічні розлади і двічі намагався вчинити са-

* Реферативний переклад з англійської мови здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України П.М. Рабіновичем, М.Ю. Пришляк і Т.І. Дудаш.

** Повний текст комюніке та рішення англійською мовою див.: <http://www.echr.coe.int>

могубство. Було призначено лікування, аби полегшити його стан. Суд відзначив як прикрий факт те, що медична справа Г.В. Науменка містила лише загальну інформацію, з якої важко було з'ясувати, чи погоджувався той лікуватися. Водночас Суд зауважив, що заявник не надав детальних та переконливих доказів того, що відповідні органи всупереч його волі чинили неправомірні дії, примушуючи до приймання ліків.

Суд не мав підстав сумніватися щодо опису чи дозування речовин, котрі були призначені заявнику, чи підозрювати, що його змушували приймати їх. Не було також доказів того, що зазначене лікування викликало у нього побічні негативні наслідки. На основі зіставлення свідчень заявника та показань свідків виявлено, що лікування було завершено в січні 1998 р.

Отже, Суд не мав достатньої інформації, яка б дала змогу спростувати сумніви стосовно того, чи дійсно в'язня змушували приймати ліки у спосіб, котрий можна вважати порушенням ст. 3 Конвенції. Суд виходив із припущення, що для обмеження дій заявника кайдани застосовувалися двічі: вперше — 7 вересня 1997 р., вдруге — 1 липня 1998 р. Суд не володів юрисдикцією вивчати скаргу щодо першого випадку, оскільки на той час Конвенція ще не набрала чинності в Україні. Стосовно ж другого випадку, то Суд, розглянувши надані матеріали, не дійшов висновку, що адміністрація в'язниці обмежила права заявника; вона змушена була заспокоїти його та перешкодити вчинити насильство над собою чи іншими особами. Зокрема, й з огляду на ту обставину, що заявник раніше вже двічі вдавався до спроб самогубства. Тому зазначений захід не можна вважати за нелюдське чи таке, що принижує людську гідність, поводження.

Зважаючи на загальний розвиток ситуації, Суд погодився з тим, що заковування заявника в кайдани під час його перебування поза межами камери було необхідним для гарантування безпеки у в'язниці. Отже, у Суду не було очевидних доказів, котрі свідчили б про порушення ст. 3 Конвенції.

Заявник стверджував, що впродовж перебування у в'язниці в Харківській області йому п'ять разів завдавали побої, а саме: 4 березня 1998 р., 22 січня і 21 лютого 1999 р., 5 квітня і 4 травня 2001 р. Проте Суду не було надано належних доказів, котрі б підтверджували, що поводження з ним за своєю суттю було «нелюдським

чи таким, що принижувало людську гідність» і порушувало положення ст. 3 Конвенції.

Заявник також переконував, що його було піддано електрошоку в камері за загадкових обставин та дії «апарата (генератора) розпилення психоактивізуючих речовин». Проте у Суду не було жодних доказів правдивості цих тверджень, тож їх визнано безпідставними.

Суд зазначив, що відповідно до законодавства України саме до повноважень прокурора належить обов'язок розслідувати заяви засуджених про неналежне з ними поводження чи катування, збирати всі необхідні докази, а також, у відповідних випадках, виїжджати на місце для отримання їхніх свідчень та показань інших осіб, зокрема працівників в'язниць. Таким чином, прокурор має можливість вдаватися до різних дій, які гарантують виконання державою її зобов'язань щодо дотримання вимог ст. 3 Конвенції. Крім того, згідно з українським законодавством рішення прокурора може бути оскаржене.

Матеріали справи свідчать, що в період між травнем 1996 р. і вереснем 2000 р. заявник подав понад 150 скарг до національних і міжнародних судових органів. Значну їх кількість було адресовано прокуророві Харківської області, з яким він мав кілька зустрічей. До того ж не було виявлено жодних ознак, які б вказували на те, що працівники в'язниці перешкождали Г.В. Науменку викласти прокуророві свої скарги. Те саме стосується й письмових скарг, зокрема щодо неправомірного лікування, на підставі котрих провадилося розслідування. Суд звернув увагу також на те, що засуджений отримав письмові відповіді на більшість своїх скарг і сам визнавав, що мав можливість, коли бажав, зустрічатися зі своїм адвокатом.

У справі навіть згадувалося, що, даючи свідчення прокуророві, заявник відмовився докладніше пояснити йому суть своїх скарг. У зв'язку з цим Суд визнав, що посилання в'язня на відсутність ефективного розслідування справи було необґрунтованим, зокрема, зважаючи на його відмову належним чином співпрацювати з прокурором, а також з огляду на передбачену законом можливість оскаржити рішення прокурора стосовно нього. Таким чином, національне законодавство здатне забезпечити ефективні засоби захисту прав людини, проте заявник не скористався ними. Тому Суд постановив, що порушення ст. 13 Конвенції не було.

Рішення у справі «Янков проти Болгарії» *

Judgment in the Case of «Yankov v. Bulgaria» **

У рішенні, ухваленому 11 грудня 2003 р. у справі «Янков проти Болгарії», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що мали місце порушення:

- ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі — Конвенція) щодо заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання;

- ст. 10 Конвенції щодо свободи вираження поглядів;

- ст. 13 Конвенції щодо права на ефективний засіб правового захисту;

* Реферативний переклад з англійської мови здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України П.М. Рабіновичем, Т.І. Пашуком і Т.І. Дудаш.

** Повний текст рішення англійською мовою див.: <http://www.echr.co.ee>

- п. 3 ст. 5 Конвенції щодо права негайно постати перед судьєю чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду;

- п. 4 ст. 5 Конвенції щодо права на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним;

- п. 5 ст. 5 Конвенції щодо захищеного позовом права на відшкодування;

- п. 1 ст. 6 Конвенції щодо права на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Суд постановив сплатити заявнику 8 тис. євро як компенсацію за моральну шкоду і 4 тис. євро на відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявник, Тодор Антімов Янков (Todor Antimov Yankov), є громадянином Болгарії, 1943 р.н., проживає у м. Пловдіві. Свого часу він обіймав посаду виконавчого директора сільськогосподарського інвестиційного фонду і фінансової компанії. Перед тим працював викладачем економіки, має ступінь доктора економічних наук.

12 березня 1996 р. його заарештували за підозрою у співучасті в незаконних фінансових операціях й утримували під вартою до початку судового розгляду впродовж двох років і чотирьох місяців.

Увесь цей час п. Янков безуспішно подавав клопотання про своє звільнення, зазначаючи, що всі докази було зібрано протягом перших місяців розслідування справи і тому побоювання, що надалі він перешкоджатиме здійсненню правосуддя, безпідставне, а також зауважуючи, що не має судимості, не збирається втікати (ухилитися від судочинства) з огляду на свій вік, сімейний стан та здоров'я (окрім інших захворювань він страждав на високий кров'яний тиск, артеріальний склероз, нирково-кам'яну хворобу, діабет та депресію). Крім того, заявник стверджував, що доводи про його вину недостатні й обвинувачення ґрунтувались на хибному тлумаченні норм права, які застосовувались.

У лютому 1998 р. п. Янков пройшов курс спеціалізованого медичного лікування.

10 березня 1998 р. під час обшуку заявника (ще до зустрічі з адвокатом) працівник в'язниці вилучив у нього рукопис книги, яку він почав писати, на тій підставі, що заарештований мав намір передати її своєму захисникові. У тексті йшлося про затримання заявника та порушення кримінального провадження щодо нього, тюремних наглядів було названо «відгодованими неробами» і «звичайними селяками», а тюремного поліцейського — «провінційним вискоккою». Загалом про обвинувачів та слідчих йшлося як про «безчесних людей з владними повноваженнями». Заявник зазначав, що мав намір тільки прочитати адвокатові рядки з чорнового варіанта рукопису.

Цього ж дня начальник в'язниці видав наказ про притягнення до відповідальності п. Янкова «за образливі та наклепницькі заяви щодо державних службовців, слідчих, суддів, обвинувачів та державних установ». Його помістили в одиночну камеру, поголили голову й утримували в ній до 17 березня. Він стверджує, що там не було туалету і йому доводилося використовувати відро, яке нерегулярно виносили, не було можливості дотримуватись гігієни, не вистачало світла. 19 березня 1998 р. п. Янкова доставили на відкритий судовий розгляд у районний суд з нещодавно поголеною головою.

У медичний заклад заарештований потрапив лише 25 березня 1998 р. 10 липня 1998 р. його було звільнено під заставу з огляду на поганий стан здоров'я.

30 жовтня 1998 р. районний суд м. Пловдіва визнав заявника винним, зокрема у вчиненні незаконних грошових трансферів за кордон, і засудив його до п'яти років позбавлення волі. 5 червня 2000 р. вирок було скасовано і попереднє розслідування відновлено. У листопаді 2002 р. судовий розгляд все ще не було розпочато, й відтоді Суд не отримував жодних інших відомостей щодо справи п. Янкова.

Зміст рішення Суду

Заявник скаржився на те, що поведження, якого він зазнав, перебуваючи під вартою, суперечить ст. 3 Конвенції щодо заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження або покарання, оскільки його помістили в одиночну камеру і примусово поголили голову. Він також стверджував, що вжиті стосовно нього, через написання книги, дисциплінарні заходи є порушенням передбаченого ст. 10 Конвенції права на свободу вираження поглядів, його затримання вчинено з порушенням ст. 5 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність), кримінальне провадження тривало не впродовж розумного строку, що суперечить п. 1 ст. 6 Конвенції. Він також посилався на порушення права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13 Конвенції).

Суд зазначив, що заарештований після примусового гоління голови, очевидно, почувався приниженим, оскільки таким його могли бачити працівники в'язниці, заарештовані, відвідувачі, а в разі швидкого звільнення — й інші. Тож суд вирішив, що примусове гоління голів у тих осіб, які перебувають під вартою, може принижувати їхню людську гідність, породжувати відчуття скривдження й підкорення.

Зазначений вчинок адміністрації в'язниці щодо заявника не мав жодної юридичної підстави й обґрунтування. Навіть якщо адміністрація і не мала на меті принизити людину, безпідставне гоління голови заявника було саме по собі свавільним карним заходом, і тому в нього могло виникнути відчуття приниження чи підкорення. Крім того, заявник мав підстави вважати, що гоління голови було покаранням за написання критичних й образливих висловлювань про тюремних наглядачів та інших осіб. Мали значення його вік (тоді йому було 55 років), а також те, що він з'явився

на публічне судове засідання вже через дев'ять днів після гоління голови.

Гоління голови та утримання п. Янкова в одиночній камері за написання згаданих критичних та образливих висловлювань було необґрунтовано суворим поводженням з ним, яке можна кваліфікувати як приниження його гідності. Отже, мало місце порушення ст. 3 Конвенції.

Суд звернув увагу на те, що заявника покарано навіть без мотивування рішення, чому його рукопис вважається наклепницьким. Хоча коментарі щодо тюремного персоналу й могли бути зневажливими, проте їх не можна вважати грубо образливими. До того ж у рукописі містилися записи автобіографічного характеру й такі, що стосувалися критики здійснення судочинства загалом та залучених до нього посадових осіб. Тому органи державної влади Болгарії повинні були виявити стриманість в оцінці дій п. Янкова.

Крім того, Суд вразило те, що заявника покарали лише за запис власних думок в особистому рукописі, який на момент вилучення ще нікому не був показаний. Отже, заявник не розголошував і не поширював жодної образливої чи наклепницької інформації, зокрема серед заарештованих. До того ж це була лише чернетка, не готова до опублікування, і тому вона не становила небезпеку поширення, якби навіть її винесли з в'язниці.

Хоча представники адміністрації, котрі читали вилучений у п. Янкова рукопис, і відчували зневагу до себе у деяких висловлюваннях, однак важко погодитися, що це була адекватна підстава покарати автора. Державні службовці не повинні керуватися особистими негативними почуттями. Справедливого балансу між правом заявника на свободу вираження переконань та потребою підтримувати авторитет судової системи й охороняти репутацію державних службовців у цьому випадку не було дотримано. Караючи особу, котра утримувалася під вартою сім днів в одиночній камері, за дещо образливі висловлювання у приватному рукописі, органи державної влади переступили межу допустимого розсуду, адже у записах містилася здебільшого загальна критика судової системи і вони не поширювалися серед інших заарештованих. Таким чином, було порушено ст. 10 Конвенції.

Уряд Болгарії не довів, що у заявника існував ефективний засіб правового захисту від гоління його голови, тому вчинок адміністрації в'язниці не мав жодних юридичних підстав.

Щодо питання про свободу вираження поглядів заявника Суд зазначив, що рукопис був вилучений відразу, а п. Янкова поміщено в одиночну камеру негайно після того, як було видано наказ про притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Не доведено, що заарештований мав змогу оскаржити це рішення до того, як покарання буде виконано. Тоді й аж до 2002 р. болгарське законодавство не передбачало жодної можливості судового оскарження

рішення про ув'язнення заарештованого в одиночну камеру за вчинення дисциплінарного правопорушення.

Встановивши, що заявник не мав ефективного правового засобу захисту ні від поводження, що припинувало гідність, ні від втручання в його свободу вираження переконань, Суд вирішив, що було порушено ст. 13 Конвенції.

Після арешту заявник постав перед слідчим, який не мав повноважень ухвалювати рішення про утримання його під вартою. Ні слідчий, ні обвинувач, котрий затвердив рішення про взяття п. Янкова під варту, не були достатньо незалежними та безсторонніми з огляду на їхню роль у процесі обвинувачення та потенційну участь у кримінальному переслідуванні. Таким чином, порушено п. 3 ст. 5 Конвенції, оскільки заявник негайно не постав перед суддею чи іншою посадовою особою, уповноваженою законом здійснювати судову владу.

Суд встановив, що без наведення жодних обґрунтованих фактів, посилаючись лише на законодавчу презумпцію про покладення саме на заявника обов'язку доведення відсутності навіть гіпотетичної небезпеки втечі (ухилення від правосуддя), повторного вчинення злочину чи змови, йому було продовжено строк тримання під вартою без достатніх підстав.

Національні суди застосовували також положення ч. 3 ст. 152 Кримінально-процесуального кодексу Болгарії, згідно з яким будь-яка можливість звільнення з-під варти особи, щодо якої порушено більше ніж одну кримінальну справу, виключалася. Тож питання про виділення кримінальних справ у кілька окремих проваджень чи, навпаки, їх об'єднання в одне входило до повноважень органів обвинувачення і не могло контролюватися судами. Тому Суд визнав, що не було обґрунтовано причини тримання під вартою заявника протягом двох років і майже чотирьох місяців. Отже, було порушено п. 3 ст. 5 Конвенції ще й через те, що попереднє ув'язнення п. Янкова не було повністю обґрунтоване і тривало надто довго.

Суд звернув увагу на те, що хоча заявник наводив аргументи, які б давали підстави сумніватися в необхідності його затримання, національні суди не брали до уваги жоден із них, вважаючи їх неістотними для вирішення питання про законність тримання під вартою. Оскільки суди не врахували конкретних фактів, які могли б поставити під сумнів законність затримання, то було порушено п. 4 ст. 5 Конвенції.

Встановивши, що у болгарському законодавстві не передбачено механізму стягнення компенсації за тримання заявника під вартою, Суд вирішив, що було порушено п. 5 ст. 5 Конвенції.

З огляду на те, що кримінальне провадження тривало щонайменше шість років та п'ять місяців, Суд вирішив, що було порушено п. 1 ст. 6 Конвенції.

Коментар законодавства

Застосування законодавства про погашення і зняття судимості

В.О. Паневін,
*суддя Верховного Суду України,
заслужений юрист України*

Основними завданнями кримінального законодавства України є охорона прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Якими ж кримінально-правовими засобами забезпечується, зокрема, запобігання злочинам? Одним із таких засобів є інститут судимості.

Судимість у кримінально-правовому розумінні — це особливе правове становище особи, що виникає після набрання законної сили вироком, яким цю особу засуджено за вчинення злочину до кримінального покарання. Судимість тягне певні несприятливі для особи правові наслідки. У сфері застосування кримінального законодавства вони виявляються передусім у разі вчинення нового злочину. Зокрема, судимість може впливати на кваліфікацію дій особи як обтяжуюча обставина, що відповідно посилює покарання. Наприклад, таємне викрадення чужого майна (крадіжка) карається штрафом до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років (ч. 1 ст. 185 Кримінального кодексу України; далі — КК). Якщо ж особа вже засуджувалася за аналогічний злочин, то вона може нести більш сувору відповідальність за ч. 2 зазначеної статті і бути піддана суворішому покаранню — обмеженню волі на строк до п'яти років або позбавленню волі на той самий строк.

У разі, коли вчинений особою новий злочин не має такої кваліфікуючої ознаки, як повторність, попередня судимість може бути врахована судом як обставина, що обтяжує покарання, тобто призвести до призначення більш суворого покарання в межах санкції певної норми закону. Але при цьому слід мати на увазі, що попередня судимість не може враховуватись одночасно як кваліфікуюча ознака злочину і як обставина, що обтяжує покарання (ч. 4 ст. 67 КК).

Під час розслідування кримінальної справи відповідно до ст. 154¹ Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) може бути застосовано такий запобіжний

захід, як застава. Розміри останньої передбачено у ч. 2 зазначеної статті. Зокрема, для раніше судимих осіб законом визначено підвищений розмір застави — не менше 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Негативні наслідки незнятої та непогашеної судимості можуть виявлятися також при застосуванні інших законів, що обмежують права особи, яка її має. Згадаймо останні вибори до Верховної Ради України: Центральна виборча комісія іноді приймала рішення про зняття з реєстрації окремих кандидатів у народні депутати у зв'язку з наявністю у них судимості, що в подальшому було приводом до оскарження дій названої комісії до Верховного Суду України.

Згідно з відповідними законами особи, які були раніше судимі, не можуть обіймати посади прокурора і слідчого прокуратури, бути рекомендовані на посаду судді, обрані присяжними або народними засідателями. Осіб, судимих за умисний злочин, заборонено приймати на службу в Управління державної охорони України. Неприпустимим є обрання або призначення на посади в державному органі та його апараті осіб, які мають судимість, не сумісну із зайняттям такої посади. Особи, які раніше засуджувалися до позбавлення волі, не підлягають призову на військову службу в мирний час.

Наявність судимості може бути перешкодою для застосування амністії, а також мати негативні наслідки в інших передбачених законом випадках.

Наведене свідчить, що з'ясування питання про наявність або відсутність судимості є надзвичайно важливим.

Інститут судимості існував і в раніше чинному кримінальному законодавстві. Зокрема, ці питання регулювалися ст. 15 КК 1927 р. та ст. 55 КК 1960 р. У новому КК (2001 р.) питанням судимості присвячено цілий розділ Загальної частини — XIII, до якого включено п'ять статей (88—91), а особливостям погашення і зняття судимості осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років, — окрему статтю (108).

У чинному КК інститут судимості розвинуто й удосконалено. Насамперед це полягає в тому, що в ньому визначено поняття судимості, в той час як у попередньому КК — лише порядок та умови її погашення і

зняття. Відповідно до ч. 1 ст. 88 нового КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості.

У частинах 3 і 4 зазначеної статті також визначено, яких осіб слід вважати такими, що не мають судимості. Це особи, які: засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від нього; відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом; були реабілітовані.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на вирішення питань судимості щодо засуджених, до яких застосовувалась амністія, оскільки судова практика свідчить про наявність численних помилок. У даному випадку передусім потрібно визначити, в якому обсязі застосовано амністію, — звільнено особу від покарання повністю чи частково. У разі повного звільнення має діяти правило, передбачене ч. 3 ст. 88 КК, і звільнену від покарання особу слід вважати такою, що не має судимості, навіть тоді, коли вона до постановлення вироку чи ухвали апеляційного суду перебувала під вартою. Аналогічним чином це питання вирішувалось і в п. 1' ст. 55 КК 1960 р., відповідно до якого особа, звільнена від відбування покарання, вважалася несудимою. Однак якщо умовою застосування амністії є відбуття певної частини призначеного покарання (третьої, половини тощо), то особу, яка відбула цю його частину, необхідно вважати судимою.

Більшість наведених положень включена в закон на підставі як наукових розробок, так і досвіду застосування кримінального закону, який накопичувався протягом тривалого часу.

При розгляді питання про наявність чи відсутність у особи судимості необхідно враховувати вимоги «Прикінцевих та перехідних положень» КК 2001 р., якими декриміналізовано значну кількість діянь, що за КК 1960 р. визнавалися злочинними.

Зауважимо, що погашення і зняття є різними формами припинення стану судимості, тобто дії всіх обмежень, які були з нею пов'язані. Згідно з чинним законодавством погашення судимості відбувається автоматично і не потребує спеціального рішення суду чи іншого правозастосовного органу, тоді як у КК 1960 р. було передбачено погашення судимості осіб, які засуджувалися до позбавлення волі на строк понад 10 років, лише за судовим рішенням.

На практиці виникає запитання: який закон треба застосовувати щодо тих зі згаданих вище осіб, які відбули покарання, але питання про погашення судимості яких згідно з п. 8 ст. 55 КК 1960 р. судом не вирішувалося? На нашу думку, на цих осіб мають поширюватися вимоги ч. 8 ст. 89 КК 2001 р., відповідно до яких особи, засуджені за особливо тяжкий злочин, визнаються такими, що не мають судимості, якщо вони протягом восьми років з дня відбуття покарання (основного і додаткового) не вчинять нового злочину.

У п. 11 розд. II «Прикінцевих та перехідних положень» КК 2001 р. передбачено, що правила, встановлені КК 1960 р. щодо погашення та зняття судимості, поширюються на осіб, які вчинили злочини до набрання чинності новим КК, за винятком випадків, коли ним пом'якшується кримінальна відповідальність зазначених осіб. Виходячи зі змісту цього положення до осіб, які вчинили злочини до 1 вересня 2001 р., тобто до дня набрання чинності новим КК, за загальним правилом, мають застосовуватися поло-

ження КК 1960 р. Але якщо новим КК передбачено більш м'які умови погашення судимості, то повинні бути застосовані саме його норми. Це може мати місце, зокрема, щодо осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років, оскільки за чинним КК умови погашення їх судимості є більш м'якими, ніж за КК 1960 р. Наприклад, якщо особа була засуджена до чотирьох років позбавлення волі за злісне хуліганство (ч. 2 ст. 206 КК 1960 р.), вчинене у віці до 18 років, і відбула це покарання, то відповідно до п. 6 ст. 55 КК 1960 р. вона вважалася такою, що не має судимості, якщо протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчиняла нового злочину. Згідно ж із новим КК строк погашення судимості таких осіб у разі вчинення ними злочинів невеликої та середньої тяжкості (до останніх належить і злісне хуліганство) становить один рік (п. 2 ч. 2 ст. 108). Саме він, на нашу думку, і має застосовуватись у цьому випадку.

Погашення судимості можливе лише за умов, що закінчилися передбачені статтями 89, 108 КК строки й особа не вчинила протягом останніх нового злочину. Якщо ці умови виконані, судимість автоматично погашається, а отже, припиняється дія всіх пов'язаних із нею обмежень.

У КК 2001 р. по-новому визначено строки погашення судимості. Якщо відповідно до ст. 55 КК 1960 р. вони залежали від відбутого строку основного покарання, то згідно з КК 2001 р. — не тільки від виду призначеного покарання (пункти 1—6 ст. 89), а й від передбаченого ст. 12 КК 2001 р. виду вчиненого злочину (пункти 6—9 ст. 89).

Органи досудового слідства і суди, обчислюючи строки погашення судимості, часто припускаються помилки: виходять зі строку не фактично відбутого особою покарання, а призначеного їй судом. Відповідно до закону (як за попереднім, так і за новим кодексами) строк погашення судимості має обчислюватися з дня відбуття не тільки основного, а й додаткового покарання. Однак нерідко органи слідства та суди обчислюють цей строк із дня відбуття основного покарання особами, які були засуджені й до додаткового покарання, не з'ясовують, коли закінчився строк останнього, і доходять помилкового висновку про те, що судимість уже погашена.

Для запобігання подібним порушенням закону зазначеним органам необхідно ретельно перевіряти всі дані про попередні судимості особи, з'ясовувати, чи не скасовувалися або не змінювалися вироки відповідними судовими інстанціями, чи не скорочувався строк покарання за амністією, в порядку помилування і коли саме особа була фактично звільнена від покарання. Дані про час звільнення містяться у довідках про звільнення із виправно-трудової установи, а також можуть бути одержані в інформаційних центрах МВС тощо, а про відбуття додаткового покарання — в місцевих органах Державного департаменту України з питань виконання покарань (як правило, за місцем проживання засудженого).

У новому законі змінено підхід до визначення наслідків переривання перебігу строку погашення судимості. Згідно з КК 1960 р. у разі вчинення особою, яка відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості нового злочину перебіг зазначеного строку переривався й обчислювався заново після фактичного відбуття покарання за останній злочин. При цьому особа вважалася судимою за обидва злочини до закінчення строку погашення судимості за більш тяжкий із них

(ч. 4 ст. 55). У КК 2001 р. також передбачено можливість переривання судимості, проте обчислення строку її погашення має здійснюватися за кожний злочин окремо після фактичного відбуття покарання за останній із них (ч. 5 ст. 90). Це деякою мірою ускладнює з'ясування правоохоронними органами та судами того, чи є особа судимою.

Не менш важливим є питання про зняття судимості. Останнє може мати місце лише тоді, коли особа засуджувалася до позбавлення волі або обмеження волі (ч. 1 ст. 91 КК), і тільки до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК 2001 р. Якщо судимість погашена, то вирішення питання про її зняття є незаконним, оскільки особа вже вважається такою, що не має судимості. Щодо осіб, які засуджувалися за злочин, вчинений у віці до 18 років, зняття судимості допускається лише в разі, коли цей злочин був тяжким чи особливо тяжким і вони відбули за нього покарання у виді позбавлення волі. При цьому обов'язковою умовою є закінчення не менше ніж половини строку погашення судимості, передбаченого ч. 2 ст. 108 КК. Рішення про дострокове зняття судимості суд вправі прийняти тоді, коли буде встановлено, що особа зразковою поведінкою та сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення. В іншому разі він відмовляє у задоволенні

клопотання. На постанову суду з питань дострокового зняття судимості може бути подано апеляцію. Повторне клопотання про зняття судимості дозволяється порушувати не раніше ніж через рік з дня відмови у попередньому. Порядок вирішення питань, пов'язаних із достроковим зняттям судимості, регулюється ст. 414 КПК.

Раніше питання про погашення та зняття судимості роз'яснювались у постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 травня 1975 р. № 4 (зі змінами, внесеними постановами від 30 грудня 1977 р. № 7, від 4 червня 1993 р. № 3 та від 3 грудня 1997 р. № 12) «Про практику розгляду судами України клопотань про погашення і дострокове зняття судимості». Однак у зв'язку з тим, що більшість положень цієї постанови не відповідала новому КК, а також зважаючи на важливість практичного вирішення питання про те, чи є особа судимою, 26 грудня 2003 р. Пленум Верховного Суду України прийняв нову постанову № 16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості»*, в якій дав відповідні роз'яснення з урахуванням вимог КК 2001 р. Постанову від 16 травня 1975 р. № 4 визнано такою, що втратила чинність.

* Див.: Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 9–11.

Рішення у кримінальних справах

(Закінчення, початок постанови на с. 38)

На виконання поставленого завдання К. підготував проект відповіді і надав його військовому комісару. Останній, погодившись із викладеними там відомостями, 17 жовтня 2003 р. відповідь підписав, і вона була направлена начальнику військового представництва.

За таких обставин К., який лише склав проект можливої відповіді на офіційний запит, не можна визнати суб'єктом корупційного правопорушення, передбаченого п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону, оскільки рішення щодо запиту прийняв безпосередньо військовий комісар, котрий був зобов'язаний перевірити викладену інформацію і в разі незгоди з нею направити зазначений проект на доопрацювання.

Крім того, у справі немає жодних даних, що свідчили б про наявність у К. корисливого умислу чи будь-якої іншої особистої заінтересованості в отриманні певних пільг, послуг чи переваг за ненадання на запит начальника військового представництва повної інформації, і це також підтверджує необґрунтованість притягнення його до відповідальності за вчинення корупційного діяння.

Хоча дії К. й не утворюють складу корупційного правопорушення, проте у таких випадках особу можна притягнути до відповідальності (у разі доведеності її вини) за інші види правопорушень, але не за діяння, передбачені Законом.

Виходячи з наведеного та керуючись статтями 293, 294 КпАП, Голова Верховного Суду України постанову голови Військового місцевого суду Полтавського гарнізону від 14 листопада 2003 р. скасував і провадження у справі закрав за відсутністю в діях К. складу корупційного правопорушення, передбаченого п. «г» ч. 1 ст. 5 Закону.

Пунктом «г» ч. 1 ст. 5 Закону передбачено, що державний службовець або інша особа, уповноважена на виконання функцій держави, не має права відмовляти фізичним та юридичним особам в інформації, надання якої передбачено правовими актами, умисно затримувати її, надавати недостовірну чи неповну інформацію.

Відповідно до ст. 9 Закону від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII «Про інформацію» всі громадяни України, юридичні особи й державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань та функцій.

Згідно зі ст. 34 того ж Закону в разі відмови у задоволенні запиту чи відстрочки його задоволення в повідомленні, що надсилається запитувачу, треба зазначити: посадову особу державної установи, котра відмовляє у задоволенні запиту взагалі або ж у наданні відповіді у визначений місячний термін; дату відмови чи відстрочки; мотивовану підставу відмови чи причини, з яких запитуваний документ не може бути видано в установлений цим Законом термін, а також строк, протягом якого запит буде задоволений.

Як убачається з матеріалів справи, запит начальника військового представництва МО був адресований Сумському обласному військовому комісару, який доручив підготувати відповідь на нього начальнику відділу фінансово-соціального забезпечення, а той у свою чергу передоручив це зробити начальнику фінансово-економічної групи К.

Проблеми судово-правової реформи

Суддівське самоврядування: становлення і перспективи

В.І. Косарев,
суддя Верховного Суду України,
голова ради суддів Верховного Суду України

Початок нормативного закріплення суддівського самоврядування було покладено на I з'їзді суддів України, який відбувся в 1991 р., незабаром після проголошення Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет нашої держави. Судова система тоді діяла в рамках застарілого процесуального законодавства, в умовах адміністративного стилю управління судами і не відповідала демократичному вибору нашої країни.

Судді України, зокрема Миколаївської, Одеської, Київської, Івано-Франківської областей, ініціювали скликання Всеукраїнського зібрання суддів для вирішення назрілих питань реформування судової системи, оскільки тягар старих проблем гальмував подальше її вдосконалення та розвиток, демократизацію держави.

На з'їзді судді порушили питання щодо його статусу, повноважень і прав. На пропозицію представників Київської області було ухвалено Положення про з'їзд суддів України, у якому вперше висловлено ідею їх самоврядності.

Згідно зі ст. 25 прийнятого 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ Закону «Про статус суддів» (далі — Закон № 2862-ХІІ) для вираження своїх інтересів судді утворюють органи суддівського самоврядування, яке реалізується через конференції суддів місцевих та апеляційних судів, збори і з'їзди.

2 лютого 1994 р. Верховна Рада України ухвалила Закон № 3909-ХІІ «Про органи суддівського самоврядування» (нечинний з 1 червня 2002 р.), яким було закріплено організаційні форми самоврядування суддів та дещо розширено їхні повноваження. Хоча в Законі й немає визначень цієї інституції, а завдання та повноваження зведено в основному до права обговорювати питання застосування законодавства, матеріального й технічного забезпечення суддів, проте він мав, без перебільшення, доленосне значення для реформування судової системи України і закріплював самоврядні суддівські органи як одну з найважливіших гарантій незалежності судів і суддів від адміністративного впливу.

Подальшими змінами в цьому Законі, які вносилися на вимогу наступних з'їздів суддів України, розширено повноваження органів суддівського самоврядування, чіткіше регламентовано їхні права.

У розд. V «Суддівське самоврядування» Закону від 7 лютого 2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» (далі — Закон № 3018-III) уже чітко визначено завдання, організаційні форми, правомочність та порядок здійснення самоврядування суддів. Однак тягар адміністративного стилю управління судами, успадкований від системи радянської влади, і нині перешкоджає становленню суддівського самоврядування. Так склалося, що ті, хто очолює суди (здебільшого судді зі значним практичним стажем), уже не можуть перелаштувати свій стиль керівництва на демократичні рейки. І це не вина, а біда як їх, так і суддів зокрема, які не звикли до участі в управлінні, колективному вирішенні питань внутрішньої діяльності.

Безперечно, чинним законодавством, нормативними актами Президента України, Кабінету Міністрів України керівникам судів надано певні управлінські важелі, зокрема встановлювати надбавки до посадових окладів суддів, ініціювати службове підвищення, заохочувати, направляти їх у закордонні відрядження тощо, тобто стимулювати суддів за сумлінне виконання роботи. Дехто використовує ці важелі неналежним чином, внаслідок чого фактично стимулюється не чесна і сумлінна праця, а угодицтво та слухняність, що спричиняє нездорові стосунки в колективі і є ознакою впливу на них при здійсненні правосуддя. Виразно це виявилось у діяльності Апеляційного суду Донецької області.

Однією з причин виникнення конфліктів між керівниками судів і підлеглими є недостаття обізнаність суддів зі своїми (визначеними законом) правами, недовіра у сили громади, відсутність досвіду демократичного колективного управління.

Зупинимось на аналізі чинних правових норм і спробуємо переконатися, що суддівське самоврядування —

це одна із форм справжнього захисту суддів від адміністративного впливу та шлях до реальної незалежності їх при здійсненні правосуддя.

Без усвідомлення змісту поняття «самоврядування» та інших термінів, що його стосуються, нелегко визначитися щодо суті такої інституції, як суддівське самоврядування.

Нагадаємо, що **самоврядування** — це форма управління, за якого суспільство, певна організація, господарська чи адміністративна одиниця тощо мають право самостійно вирішувати питання внутрішнього керівництва*.

Суддівське самоврядування — це самостійне колективне вирішення питань внутрішньої діяльності професійними суддями (за ст. 130 Конституції України, статтями 17, 102 Закону № 3018-III).

Що таке **внутрішня діяльність**? Відповідно до п. 2 ст. 102 Закону № 3018-III до неї належать організаційне забезпечення роботи судів і суддів, соціальний захист суддів та їхніх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя.

Від рівня суддівського самоврядування залежить ступінь незалежності суддів, який забезпечується системою органів суддівського самоврядування (ст. 11 Закону № 2862-III).

У ст. 103 Закону № 3018-III визначено завдання органів суддівського самоврядування, зокрема те, що їхня діяльність має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати **незалежність суду**.

Які ж тоді завдання і функції керівника суду, того, хто обіймає адміністративну посаду? Якщо проаналізувати статті 24, 28, 35, 50 Закону № 3018-III, то можна зробити висновок, що повноваження голови суду щодо суддів у деяких питаннях переплітаються з правомочністю органів суддівського самоврядування і, крім того, вони поширюються на працівників апарату, яких прийнято на роботу за трудовим договором. З іншого боку, якими законами чи нормативними актами регулюються стосунки між колективом суддів і керівником, особливо в питаннях щодо умов та оплати праці, роботи, навантаження, відпусток тощо?

Передусім звернімося до Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП) і розд. V Закону № 3018-III, оскільки є різні точки зору на регламентацію ними діяльності суддів.

Трудове законодавство регулює відносини, які складаються між власником або уповноваженим ним органом, з одного боку, й особою чи трудовим колективом — з другого. Обов'язковою умовою для виникнення їх є укладення договору (колективного, індивідуального та ін.), яким обумовлюються всі питання щодо оплати праці, звільнення, переводу, робочого часу, відпочинку, вирішення трудових спорів тощо.

Зовсім інші трудові відносини між державним органом в особі суду, з одного боку, і суддею — з другого. Формування суду як конституційного органу держави здійснюється в порядку обрання чи призначення суддів, а не шляхом укладення трудового договору. Вони зі свого колективу обирають суддю на керівну посаду і фактично делегують йому свої права. Які саме? Передусім адміністративні, що стосуються організації роботи, кон-

тролю виконання законів та інших нормативних актів щодо умов та оплати праці, матеріально-технічного забезпечення суду і суддів, витрачання бюджетних коштів тощо. Для цього обраний суддя наділений правом видавати накази та розпорядження.

Але слід мати на увазі, що законодавець і тут надав право колективу суддів в особі органу суддівського самоврядування, і зокрема зборів суддів, контролювати таку діяльність керівника. Відповідно до статей 105, 106 Закону № 3018-III це може відбуватись у формі заслуховування звітів суддів, які обіймають адміністративні посади, з питань внутрішньої діяльності, тобто тих, що не пов'язані зі здійсненням правосуддя.

А як діяти, наприклад, у разі виникнення спору між рядовим суддею і керівником щодо оплати праці чи завантаженості? Хто має його розглядати?

Є думка, що це індивідуальний трудовий спір і його повинен вирішувати суд. При цьому прихильники такої позиції посилаються на ст. 124 Конституції, в якій проголошено, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі.

На нашу думку, це неправильно, оскільки КЗпП не містить положень про розгляд трудових спорів між суддями, прокурорами й деякими іншими працівниками. Його ст. 222 відсилає до інших законів і визначає, що особливості розгляду трудових спорів суддів, прокурорсько-слідчих працівників, а також працівників навчальних, наукових та інших установ прокуратури, які мають класні чини, встановлюються законодавством.

Таким чином, загальні правила трудових спорів не поширюються на суддів, тому що з ними не укладається індивідуальний трудовий договір, вони не можуть бути членами профспілки, створювати комісії з трудових спорів (КТС) й т. ін. Це тісно пов'язано з незалежністю судді як носія судової влади.

Усі судді рівні, мають однаковий статус і самі визначають питання внутрішньої діяльності через суддівське самоврядування, яке включає й вибори з їх числа на адміністративні посади. В судовому порядку розглядаються трудові спори між суддями лише у випадку, коли один із них судиться з іншим як громадянин у справі, що не стосується його професійної діяльності (наприклад, щодо права власності, заподіяння шкоди тощо). В суді може розглядатися спір, пов'язаний зі звільненням, оскільки орган чи посадова особа цього провадження перебувають за межами колективу і судової системи.

Так, суддя може оскаржити до суду Указ Президента України чи Постанову Верховної Ради України про його звільнення або рішення Вищої ради юстиції, а от з приводу оплати праці, переводу з палати в палату, завантаженості (тобто умов праці) — ні. Оскільки й справді, навіщо тоді кодекс судової етики, збори суддів, конференції і, зрештою, суддівське самоврядування? Самоврядування — це «сам врядовуюсь», сам визначаюся щодо вирішення, делегування повноважень, ухвалення рішень.

Слід чітко усвідомити, що загальні норми законів діють лише тоді, коли ті чи інші питання щодо суддів спеціально не врегульовано ними, зокрема законами № 3018-III та № 2862-III і Конституцією як законом прямої дії.

* Див.: Новий тлумачний словник української мови: В 4 т. — Т. 4. — К., 1998. — С. 142.

За якою логікою колектив, у якому кожний є носієм судової влади, не може поставити крапки над «і» в спорі між суддями, що виник, скажімо, з оплати праці, й вони вимушені звертатися до місцевого суду? При цьому чи буде уникнуто упередженості у випадку, коли позов подано до голови вищестоящої інстанції? Яким чином колектив суддів може вплинути на рішення голови суду про ненадання надбавок до окладу, позбавлення премії тощо, якщо це є прерогативою і правом керівника? Все, що стосується соціального забезпечення суддів, оплати їхньої праці, тобто внутрішнього життя, підлягає розгляду органом суддівського самоврядування — зборами суддів, які ухвалюють рішення, що відповідно до п. 5 ст. 105 Закону № 3018-III є обов'язковим до виконання. Стверджувати, що судді можуть «наламати дров», неправильно, оскільки вони ухвалюють рішення відповідно до ст. 102 Закону № 3018-III.

Рішення зборів суддів є внутрішньою справою суду, як, наприклад, для Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України — їхні рішення. Тому всі внутрішні спори між суддями мають вирішуватися загалом суддів у повній відповідності з чинним законодавством.

Нормативними актами визначені повноваження керівників суду і суддівського самоврядування. Відповідно до статей 22, 26, 39, 47 Закону № 3018-III завданнями судів (якщо стисло) є здійснення правосуддя і забезпечення однакового застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції. Виконувати їх покликані керівники і президії судів. Законом чітко визначено їхні адміністративні повноваження з організації здійснення функцій суду. Всі ж інші питання, не пов'язані зі здійс-

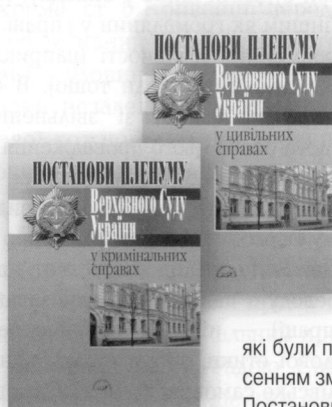
ненням правосуддя, віднесено до компетенції органів суддівського самоврядування (розд. V Закону № 3018-III). На перший погляд, їх повноваження ніби переплітаються, коли йдеться про організацію роботи. Але це не зовсім так. Суддівське самоврядування діє тоді, коли питання внутрішньої діяльності не вирішуються в адміністративному порядку, а адміністративні функції тих, хто обіймає керівні посади, впливають на незалежність суддів.

Згідно зі ст. 103 Закону № 3018-III *суддівське самоврядування є однією з найважливіших гарантій незалежності судів і суддів, діяльність його органів має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для нормальної діяльності судів і суддів, забезпеченню захисту суддів від втручання в їхню діяльність, поліпшенню роботи з кадрами*. Суддівське самоврядування — форма професійної незалежності, соціального захисту суддів, воно узаконене і не є громадською організацією, як дехто хотів би його бачити. Проти цього якраз і постає більшість тих суддів, хто обіймає адміністративні посади, а також ті високі посадовці, які прагнуть впливати на суд через одну особу, тобто через його керівника.

«Наркотик влади» дуже сильний, тому й чиняться всілякі перешкоди розвитку суддівського самоврядування, покликаному стати реальною протидією авторитаризму як у системі судів, так і загалом у державі. Корпус суддів у цілому, нове покоління їх зокрема, сприймає ідеї самоврядності як одну з найважливіших гарантій своєї професійної незалежності, підвищення ролі суддів у зміцненні законності та правопорядку в нашій країні.

Summary

Touches upon judicial self-government that is not only a guarantee of justice delivering independently of internal and external influence, but also an effective measure of strengthening judicial branch of power.

Вийшли друком офіційні видання

«Постанови Пленуму Верховного Суду України
у цивільних справах»

«Постанови Пленуму Верховного Суду України
у кримінальних справах»

До збірників включено постанови Пленуму із загальних питань судової діяльності та з найбільш актуальних питань судової практики відповідно у цивільних, а також кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, у тому числі ті, які були прийняті у зв'язку з ухваленням Верховною Радою України нових законів і кодексів та внесенням змін до інших законодавчих актів.

Постанови подано в систематизованому вигляді з посиланням на зміни чи доповнення, внесені в ту чи іншу з них після її прийняття. Це дасть користувачеві можливість визначитись, яка редакція певного роз'яснення була чинною в певний проміжок часу. Довідкові матеріали збірника містять у собі хронологічний та алфавітно-предметний покажчики включених до нього постанов.

Замовити видання можна за адресою:
Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»,
04107 Київ 107, вул. Багговутівська, 17—21.
Тел./факс (044) 537—5140, 537—5118, 537—5120.
E-mail: market@inyure.kiev.ua

Міжнародні зв'язки

10—14 травня 2004 р. Голова Верховного Суду України В.Т. Маляренко на запрошення Першого Голови Верховного Суду Республіки Польща Леха Гардоцькі перебував у цій країні з офіційним візитом. До складу української делегації також входили судді Верховного Суду В.П. Кузьменко та І.Л. Самсін. У жовтні минулого року Лех Гардоцькі із суддями Ельжбетою Саджік та Марекот Сиховичем відвідали Україну (див. журнал № 6'2003, с. 3 обкладинки), тож поїздка українських правників стала наступним кроком у розвитку співпраці між вищими судовими органами двох сусідніх країн.

Візит був насичений зустрічами з польськими колегами. 10 травня відбулася ділова розмова з керівниками Верховного Суду Польщі: Першим Головою Лехом Гардоцькі та головами Валеріаном Сенетрою, Янушем Годинем, Тадеушем Ерецінським. Українські судді також мали бесіду з Головою Конституційного Трибуналу професором Марком Саф'яном, із заступником

Державного секретаря Міністерства юстиції Польщі Сильверіуппом Кругляком і Головою Верховного адміністративного суду Польщі професором Романом Гаузером.

11 травня Голова і судді Верховного Суду України побували у Кракові, де зустрілися з головою Окружного суду пані Майєю Римар та суддями цього суду, а наступного дня у Варшаві їх прийняли Речник громадянських прав Польщі, професор Анджей Голля, а також Голова Крайової ради судочинства Кшиштоф Стшельчик.

Українська делегація ознайомилася з історичними пам'ятками Варшави та Кракова і поклала квіти до пам'ятника Т.Г. Шевченкові.

Візит став значним внеском у розвиток співробітництва між судовими органами України та Польщі у контексті традиційно дружніх відносин між сусідніми державами.

Як уже повідомлялось у попередніх номерах журналу (див. № 4'2004, с. 3 обкладинки; № 5'2004, с. 2—3), Україна і Канада зацікавлені у розробленні та здійсненні спільного багаторічного проекту створення ювенальної юстиції в нашій країні. З метою погодження планів щодо реалізації зазначеного проекту 29 квітня 2004 р. у Верховному Суді України відбулася робоча зустріч заступника Голови цього суду П.П. Пилипчука з виконуючою обов'язки Першого Секретаря Посольства Канади в Україні, керівником програми Канадського агентства міжнародного розвитку (CIDA) Патрицією Марушак та експертом проектів Посольства Наталією Заварзіною. В обговоренні також взяли участь суддя Верховного Суду Я.В. Мачужак, начальники управління Н.П. Лукашова й В.П. Потапенко, інші офіційні особи.

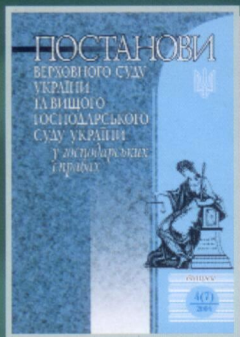
П.П. Пилипчук підтвердив, що у Верховному Суді України вважають названий проект дуже перспективним і розглядають процес запровадження ювенальної юстиції як комплекс заходів, розрахований на кілька років. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю наблизити українське правосуддя щодо неповнолітніх до міжнародних стандартів. Кінцевою метою проекту є внесення відповідних змін до законодавства та створення в Україні спеціалізованих судів для неповнолітніх. На першому етапі необхідно сформувати 4—5 «моделних ювенальних судів», а в найближчі 5—6 років — створити у системі судів загальної юрисдикції вертикаль відповідних спеціалізованих судів, які б співпрацювали із соціальними службами. Для цього слід об'єднати зусилля ряду міністерств, відомств, урядових і міжнародних організацій.

Відповідно до розпорядження Голови Верховного Суду України В.Т. Маляренка створено робочу групу для реалізації проекту у складі: П.П. Пилипчука — заступника Голови Верховного Суду України (голова робочої групи), В.І. Жук і Я.В. Мачужак — суддів Верховного Суду України (заступники голови робочої групи), Н.П. Лукашової — начальника управління законопроектної роботи та представництва в судах, Г.А. Войнаровської — начальника управління забезпечення діяльності Судової палати у кримінальних справах і В.В. Українця — наукового консультанта цього управління, О.Ф. Мельничук — начальника управління кадрового забезпечення, Л.В. Гаврилової — заступника начальника управління узагальнення судової практики та аналітичної роботи з питань застосування законодавства й І.Б. Лавровської — старшого консультанта зазначеного управління, Н.Л. Напріенко — начальника відділу управління міжнародно-правового співробітництва.

Як зазначив П.П. Пилипчук, паралельно з цим у Верховному Суді ведеться робота з підготовки національної конференції щодо створення ювенальної юстиції України, яка має відбутися у IV кварталі нинішнього року (докладніше див. № 5'2004 журналу, с. 3).

Пані Марушак повідомила, що у Канадському агентстві міжнародного розвитку (CIDA) вважають за доцільне, щоб обидві сторони, українська й канадська, розпочали виконувати свої зобов'язання уже в червні нинішнього року. Підсумовуючи результати зустрічі, вона висловила переконання у тому, що Верховний Суд України готовий до запровадження проекту, робота над яким ведеться в атмосфері партнерства і професіоналізму.

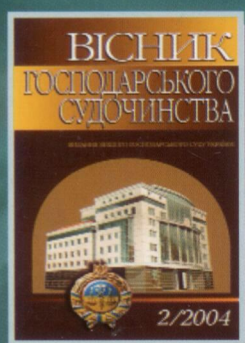
Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»

Постанови Верховного Суду України та Вищого господарського суду України у господарських справах

У виданні висвітлюється судова практика у справах зі спорів у сфері: кредитних правовідносин; корпоративних правовідносин; податкових правовідносин, що пов'язані з обігом цінних паперів; тощо.

Періодичність виходу: чотири рази на рік.
Передплатний індекс УДППЗ «Укрпошта»: **08867**

Журнал «Вісник господарського судочинства»

Офіційне видання Вищого господарського суду України. Журнал вміщує корисну інформацію, необхідну юристам-практикам: рекомендації президії Вищого господарського суду України; науково-реферативні огляди та узагальнення судової практики; інформаційні й оглядові листи Вищого господарського суду України; науково-практичні коментарі рішень та постанов Верховного і Вищого господарського судів України; огляди законодавства та судочинства, організації діяльності господарських судів; практику Європейського суду з прав людини.

Періодичність виходу: чотири рази на рік.
Передплатний індекс УДППЗ «Укрпошта»: **74156**

Журнал «Інтелектуальний капітал»

Науково-практичний журнал Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Академії правових наук України.

Часопис пропагує зміцнення інтелектуального потенціалу України, вдосконалення законодавства у сфері інтелектуальної власності, підвищення інтелектуального потенціалу держави.

Періодичність виходу: один раз на два місяці.
Передплатний індекс УДППЗ «Укрпошта»: **23594**

Збірник інформаційних листів Вищого господарського суду України

Видання присвячене висвітленню інформаційних листів Вищого господарського суду України стосовно питань практики застосування законодавства України, яке регулює відносини у сфері господарювання та порядок

розгляду справ господарськими судами. Тексти інформаційних листів подаються у хронологічному порядку з усіма змінами й доповненнями станом на 10 березня 2004 р.

Періодичність виходу: один раз на три місяці.
Передплатний індекс УДППЗ «Укрпошта»: **08940**

Всеукраїнська газета адвокатів «Адвокатура»

У газеті ви знайдете: новини юриспруденції; новини законодавства; практичні матеріали досвідчених фахівців; актуальні інтерв'ю; консультації адвокатів; узагальнення судової практики; постанови та рішення Верховного і Вищого господарського судів України; рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України.

Періодичність виходу: два рази на місяць.
Передплатний індекс УДППЗ «Укрпошта»: **08471**

ПЕРЕДПЛАТНА КАМПАНІЯ

II півріччя 2004 р.

web: <http://www.inyure.kiev.ua>
e-mail: subscribe@inyure.kiev.ua

04107 Київ 107,
вул. Багговутівська, 17-21.
Тел.: (044) 537-5118, 537-5137,
тел./факс.: (044) 537-5143.